

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

6

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба

Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

Published monthly by

*The Ukrainian Information
Service Ltd.*

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна
Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Редакційна колегія:

Іван Білас, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян, Ілія Дмитрів,
Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Омелян Кушпета, Любомир Наконечний, Василь Олеськів,
Мирослав Панчук, Володимир Погребенник, Анатолій Погрібний, Тарас Салига,
Володимир Сергійчук, Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: 020 7607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2000 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Україна	14 грн. 40 коп.	7 грн. 20 коп.	1 грн. 20 коп.
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Австрія	900 шіл.	500 шіл.	100 шіл.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Бельгія	2.500 б. фр.	1.300 б. фр.	300 б. фр.
Велика Британія	ф.40.00	ф.23.00	ф.4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Німеччина	150 н. м.	80 н. м.	15 н. м.
Франція	450 фр.	250 фр.	40 фр.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Зміст

Про авторів	2
Наука	
Сергій Вакулишин. Шістнадцять років Київ і киян готували до війни	3
Наталія Сидоренко. Духовна праця українських полонених в Італії	6
Петро Кузик. Слов'янофільство: двобій націоналістичної та шовіністичної ідеологій (український, російський і польський досвід)	19
Сергій Чорний. Українці Далекого Сходу	30
З історії боротьби ОУН-УПА	
Григорій Дем'ян. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолклористики (Частина 4)	37
Володимир Мороз. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік)	54
Культура	
Федір Погребенник. «Славко»	73
Олег Туляков. Використання засобів античної драматургії в педагогічній творчості Г. Сковороди	76
Сергій Квіт. Література і свобода на межі тисячоліть	85
Оксана Ременяка. Взаємозв'язок іконописних традицій Холмщини та Волині (на прикладі ікон із Замоїщини)	90
Спогади	
Антін Білинський, Іван Веселовський, Розалія Заруба. Вони віддали життя за Україну	100
Огляди, рецензії	
Володимир Погребенник. У кращих наукових традиціях	123

Про авторів

Сергій Вакулишин
краєзнавець, м. Київ.

Наталія Сидоренко
кандидат філологічних наук, доцент
Інституту журналістики Національного
університету ім. Т. Шевченка, журналіст.

Петро Кузик
аспірант Львівського університету
ім. І. Франка.

Григорій Дем'ян
кандидат історичних наук,
старший науковий працівник Інституту
народознавства НАН України.

Володимир Мороз
історик, голова Львівської обласної організації
Молодіжного Конгресу Українських Націоналістів.

Федір Погребенник
доктор філологічних наук, професор,
лауреат Державної премії України
ім. Тараса Шевченка.

Олег Туляков
доцент Академії банківської справи, м. Суми.

Сергій Квіт
доцент Інституту журналістики
Київського університету ім.
Тараса Шевченка.

Оксана Ременяка
Викладач катедри культурології Волинського
державного університету ім. Лесі Українки.
Займається питаннями культури польсько-
українського прикордоння.

Сергій Вакулишин

Шістнадцять років Київ і киян готували до війни

Був чи не був СССР року 1941 готовий до війни? Чи можуть сумніватися ті, хто вже ознайомилися з блискучою аргументацією Віктора Суворова, викладеною в його трилогії «Криголам» – «День М» – «Остання республіка»? В цьому невеличкому дослідженні я спиратимусь лише на київські факти.

Виявляється, це дуже цікаво – очима В. Суворова подивитися на той (до речі, малодосліджений у серйозній літературі й не представлений у Музеї історії Києва) «передвоєнний» період. На ті роки виключно «мирного» розвитку, як це втовкмачували нам понад півстоліття.

«Деякі комуністи напідпитку почали говорити про близьку війну». Звичайно ж, дуже смішно читати цю фразу зі щоденника Сергія Єфремова 1925 року. В Києві – сама лише артилерія: на Печерську – випуск застарілих гармат, на Лисій горі – зберігання набоїв для них, біля Солом'янського цвинтаря – артилерійські курси. Щоправда, з відновленням мосту через Дніпро на решті відновилися й регулярні випробування київських гармат на Дарницькому артеполігоні.

Ось єфремовський запис у березні наступного року: «Був недавно в Києві Каменев (главковерх). Казав у військовій школі, що треба готуватися до війни... Вже зараз при військовій школі зав'язалася якась секція по приготуванню к войне...». І ще один за 1926 рік: «З обивательських чуток. У квітні [1927 – С. В.] почнеться війна з Європою...». Факти підтверджують мілітаризацію місцевих підприємств, насамперед авіаційних: протягом 1927–28 років київський завод стає засекреченим військовим «заводом № 43», а територію жулянського летовища включено до міської смуги й перетворено на важливу військову авіабазу.

Однаке дорогою до справжньої війни трапилася т. зв. перша п'ятирічка – та сама, яку було скорочено до чотирьох (передголодоморівських) років. Цей період відзначено початком випуску зенітних установок (знаменитий завод на Печерську теж став засекреченим «Червонопрапорним»), створенням Дніпровської військової флотилії та двох військових полігонів: авіаційного, між селами Биківня й Бровари, і танкового, між хуторами Сирець і Берковець.

Подробиці з життя київського танкового полігону середини 1930 років наведено в цілковито дитячій книжці Миколи Єрмоловича «Лицарі броні» (Москва, 1976). А саме – про танкові стрибки. Виявляється, головний випробувач советських танків Євген Кульчицький спеціально приїхав до Києва, щоб у присутності Якіра продемонструвати можливості нової машини БТ-7. Уявіть собі: шубовснути з урвища у воду всією металевою 10-тонною грома-

дою при швидкості 50 кілометрів! Пролетівши десятки метрів у повітрі, необхідно було обережно ковзнути по водній поверхні, зберегти і себе, і танк...

Друга сталінська п'ятирічка подарувала далекій київській околиці, щойно включеній до міської межі, спеціальну базу ремонту танків – першу в СРСР. Річна кількість відновлених і капітально відремонтованих там машин становила близько 130. У ті ж роки на «Червонопрапорному» почався випуск протитанкових 45-міліметрових гармат. «Найголовніша вимога до протитанкової гармати – здатність пробивати будь-який танк противника. 1941 року советська 45-міліметрова гармата таку здатність мала».¹ На тому ж місці й у той же час – вперше у світі! – було розроблено й впроваджено технологію швидкісного різання металів. Керівник заводської лабораторії різання Щолконогов (і ми з вами тепер) добре розумів, що гармат потрібно багато і якнайшвидше...

Суттєва ознака 2-ї п'ятирічки – її виразна авіаційна спрямованість. У Києві маємо шість ілюстрацій: запуск у серійне виробництво літаків ХАИ-1, розробка й випуск літаків ОКО-1, створення Авіаційного інституту ім. Ворошилова, відкриття аероклубу із власним летовищем (зادля фахової підготовки повітряних десантників) та планеродрому, суттєва модернізація заводського летовища.

Літак ХАИ-1 – дипломна робота харківських студентів, виконана під професорським керівництвом – перший у Європі швидкісний моноплан (до 324 км/год). ХАИ-1 був першим у Європі літаком із шасі, яке ховалося в польоті. Потужність київського заводу дозволяла щомісяця випускати одну таку 7-місну машину. Київський літак ОКО-1 конструкції В. Таїрова – вище досягнення науково-технічної думки другої половини 1930 років – був здатний подолати 1500 км за чотири години.

На Рибальському півострові почалося (єдине в СРСР) серійне будівництво пароплавів із суцільно-зварним корпусом. У зв'язку з цим у щойно переведеній з Харкова столиці УРСР засновано Інститут професора Євгена Патона.

Побудований ціною титанічних зусиль і гігантських витрат, Київський укріплений район (КиУР) являв собою унікальний комплекс наземних бетонних споруд і підземної «інфраструктури». Ясна річ, це військове будівництво також було державною таємницею. Єдина подія з тієї 16-річної епопеї, яку часто згадували численні советські монографії і популярні брошури – це «Більшіє Київські маньоври» 1935 року. Але автори цих згадувань ніколи не пов'язували двох фактів: закінчення будівництва КиУРу та Київські маневри (де було задіяно таку силу техніки і «живої сили», що без новеньких залізничних вагонів щойно спорудженого дарницького заводу годі було впоратися). У мене ж немає сумніву в тому, що штурм фінляндської «лінії Маннергайма» почався у вересні 1935 року на правому березі Ірпня.

Від тих грандіозних навчань залишилося в околицях Києва кілька засекречених «пам'яток». Серед них найстрахотливіша – лісове сховище артилерійських набоїв. Під час свого 25-місячного перебування гітлерівські військовики не встигли розібратися з цим об'єктом. Тож протягом наступного півтораріччя каторжна праця в підземних камерах киян призовного віку відзначалася сталінською медаллю «за доблестний труд...». У подальші

1. В. Суворов. День М. – Москва, 1994. – С. 141.

сталінські, хрущовські й т. д. часи про безпеку київських околиць дбали не дуже ретельно. Найближчий до артсховища «серйозний» об'єкт – авіазавод – за 7 км – вибухова хвиля не дістане! Дача Хрущова – за 9 км – набої не долетять! Так міркували в середині XX століття, коли ще не було Академістечка й Виноградаря за 4-6 км... До речі, Чорнобильська вулиця у Святошині знаходиться на відстані 6 км від того «будинку відпочинку», як підписують його на теперішніх топокартах.

Повернімося в другу сталінську п'ятирічку. Нагадаю рік її закінчення – 1937. «Внаслідок переозброєння з'єднань і частин Київська військова округа в 1937 році займала перше місце в РККА за технічним забезпеченням військ».² Мабуть, саме ця обставина спонукала советське керівництво відкрити в Києві вечірнє відділення Академії РККА ім. Фрунзе.

Висвітлюючи тему кадрового забезпечення, потрібно назвати нові київські навчальні заклади, засновані впродовж наступної «п'ятирічки»: танко-технічне та медичне училища – для повнолітніх та спецшколи (артилерійська, авіаційна, морська) – для підлітків.

З першого ж року цієї фатальної «п'ятирічки» Київська військова округа стає особливою. А тому керувати нею доручено відомим з історії московським майстрам «бліц-крігу»: Ватутіну (начальник штабу) і – з травня 1940 – Жукову (командувач військами). Ватутіну знадобилася в Києві унікальна кам'яна набережна з широким уступом майже на рівні Дніпра – для мобілізаційного шикуння бойових кораблів. Жуков почав знищувати КиУР (завершилася ця секретна процедура вже під орудою його наступника – Кирпоноса) і запустив у виробництво крило й оперення нового суперсекретного літака И-200.

Цей винищувач, пізніше відомий під маркою МиГ-3, на висотах понад 5 кілометрів мав перевагу у швидкості перед усіма винищувачами світу. Літак МиГ-3 був озброєний трьома кулеметами, зокрема, одним великокаліберним. На літаку встановлювали 6 напрямних для реактивних набоїв РС-82. Як зауважив Віктор Суворов, винищувачі МиГ-3 озброювалися реактивними набоями для участі в першому ударі по летовищах, які «сплять».

Ясна річ, советська індустріялізація не призначалася для піднесення народного добробуту. Як зазначав В. Суворов, життєвий рівень советського народу впав на таку страхітливу глибину, на якій він не був навіть у часи Чингіс-хана. У спогадах відомої Софії Парфанович співставлено деякі київські ціни 1940 року: чоловічий костюм – 7 000 рублів, хабар на одержання квартири – 12 000, платня заступника наркома – 900, платня директора фабрики – 700...

Але – диво дивнеє! – кількість населення Києва 1940 року, порівняно з попереднім роком, збільшилася на 84 000 чоловік. Чому? А тому, що в столиці УССР (точніше кажучи, в головне місто Особливої округи РККА) масово направлялися військові спеціалісти із сім'ями. Червоні офіцери не потребували цивільних костюмів, квартири їм надавалися поза чергою, а належна платня дозволяла їм утримувати сім'ю і щоденно зосереджуватися на доопрацюванні виключно оборонних плянів... на території «визволеної» Європи. □

2. Киевский Краснознаменный. – Москва, 1974; на с. 95 наведено джерело з поважного московського архіву.

Наталія Сидоренко

Духовна праця українських полонених в Італії

Події Першої світової війни надзвичайно болюче відгукнулися в долі багатьох європейських народів, втягнутих у вир цього трагічного «кривавого танку». Кількалітні перипетії імперських змагань за простір і владу позбавляли домівки, родини, мирного фаху, нормальних умов життя багатьох людей. Серед сотень тисяч недавніх селян, робітників, учителів, студентів, що вимушено взяли зброю до рук, чимало було й українців, покликаних до війська Австро-Угорщини та Росії. Величезна кількість їх згодом опинилася в таборах для військовополонених, розташованих у центрально-східній та південній Європі.

Опіку над українцями з російської армії взяв на себе Союз визволення України, об'єднавши понад 80 тисяч співвітчизників загальною національно-просвітньою та духовно-культурною працею в спеціальних таборах у Зальцведелі, Раштаті, Фрайштадті, Вецлярі, Йозефштадті, Білій Підляській тощо. Для них розгорнули діяльність українські видавництва, просвітні товариства, театри, хори, оркестри, читальні, різноманітні гуртки, курси, школи і т. д. Їм адресувалися численні брошури й книги – історичні, наукові, мовознавчі, твори красного письменства; цій авдиторії військовополонених призначалося понад десять часописів, що побачили світ на території Австрії, Угорщини, Німеччини, Польщі з 1915 до 1918 року.

Набагато тяжчим виявилось існування галичан, які воювали на італійському фронті, змагалися в боях під Піявою, врешті, змушені були вистраждати майже п'ять років за колючими дротами полону. За деякими твердженнями, понад 100 тисяч вихідців з українських земель опинилося в таких таборах. Здебільшого західняки перебували в переважаючому оточенні інших народів – поляків, австрійців, угорців, що перешкоджало виявленню їхнього національного почуття й розгортанню культурної праці. Дехто постійно відчував польський тиск (скажімо, у таборах Чечіна, Фоссано, Каваліко, Вітербо, Кассіно відбувався примусовий запис для повернення в Польщу). Відірваними від українського загалу почували себе й наддніпрянці, жменька яких знайшлася на маленькому острові Азінара, неподалік Сардинії. У складних умовах полону, за санітарно-побутової невлаштованості, відірваності від організованих форм духовної життєдіяльності, чи не найбільше бракувало вісток про рідний край і зв'язку з українськими політиками.

Справді, становище українських військовополонених на території Італії під час Першої світової війни (деякі табори виникли ще влітку 1915 р.) здавалося не зовсім сприятливим. Як відзначала Ревізійна комісія, що оглядала діяльність Української надзвичайної військової місії у справі полонених в Італії, наші урядовці інколи досить формально ставилися до виконання своїх обов'язків, переговори вели в «дуже повільному темпі», забуваючи інколи, що «мова йшла про живих людей – невільників, котрі лічили дні і годи-

ни своєї неволі і з зрозумілою нервовістю дожидали вирішення своєї долі».¹ Слід було негайно «бити на сполох», інформувати уряди, ставити питання рубя, не втрачаючи ані найменшої можливості для порятунку своїх співвітчизників. Варто наголосити також на гідній подиву витривалості й мужності українців,

надзвичайному героїзмові, з яким вони зносили свою неволю, просто надлюдській терпеливості й непохитності в надії на скоре визволення заходами українського уряду, гарячому патріотизмові, з яким вони зносили полон, не піддаючись на спокуси ворогів, бажаючи служити рідній справі.²

29 квітня 1920 року Українська військово-санітарна місія для допомоги полоненим українцям у Центральній і Південній Європі видала посвідчення професору Дмитрові Дорошенку, який призначався головою ревізійної комісії, створеної на підставі наказу Головного отамана військ УНР С. Петлюри. З цією метою Д. Дорошенко відряджався до Італії «для проведення ревізії над акцією допомоги полоненим українцям в Італії».³ Йому також доручалося на місці негайно виробити практичний і технічний план організації переправлення колишніх вояків через Румунію, почати належні переговори, заснувати необхідні інституції, репрезентувати й реалізувати справу опіки українськими полоненими.

З огляду на ці широкі повноваження, в архівних справах Д. Дорошенка можна знайти чимало документів (протоколи допитів, звіти, письмові доповіді, протоколи засідань Ревізійної комісії тощо), пов'язаних із становищем українців в Італії. Зокрема, це звіт про діяльність Надзвичайної військової місії та письмова доповідь отамана Івана Коссака голові Ревізійної комісії. У цих справах наголошувалося на факті появи самої місії, створеної у квітні 1919 року рішенням Ради державних секретарів західних областей УНР у порозумінні з тодішнім міністром закордонних справ УНР В. Темницьким. До складу місії увійшли: Олександр Севрюк як голова, отаман Іван Коссак як заступник, інші члени – Микола Їжак, санітарний чотар Кость Парфанович, підхорунжий Іван Рибчин та джура Василь Брежинець. Більшість з них уже 24 квітня вирушили зі Станиславова й 6 травня прибули до Відня, але тут мусіли затриматися.

Сам же І. Коссак знаходився в Римі з кінця березня 1919 року, де виконував обов'язки військового представника дипломатичної місії УНР. Він мав також вести канцелярію, писати відозви й дбати про листування з полоненими. Як відзначено у звіті, «моєю девізою було, щоби ані одна картка полоненого не оставала без відповіді, і та скромна праця все-таки забирала багато часу».⁴ Велику допомогу надавав місії доктор Інсабато, який писав листи й відозви італійською мовою, вів освідомлюючу роботу в парламенті своєї держави.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4186, оп. 2, спр. 11, арк. 6.

2. Там само, арк. 9.

3. Там само, спр. 13, арк. 75.

4. Там само, арк. 144.

Серед основних завдань української місії в Римі чимало стосувалося безпосереднього побуту і стану здоров'я полонених (нестача одягу, взуття, покривал; переміщення з наметів до бараків; турбота про інвалідів; збільшення порції хліба в щоденному харчуванні; можливість лікуватися в місцевих шпиталях; отримання святкових (різдвяних) подарунків тощо, їхнього духовно-інформаційного забезпечення, подолання ізоляції, об'єднання з іншими українцями, розпорошеними в різних італійських таборах (зокрема, зібрання українських старшин до табору Кассіно), протистояння антиукраїнським настроям при сильній російській і польській пропаганді та «рівночасно неприхильному становищі відповідних італійських властей до української справи»;⁵ а також пошук шляхів якнайшвидшого відправлення на батьківщину (через Австрію, Румунію, Чорне море). Як зафіксував на сторінках свого нотатника Є. Онацький, найбільше полонених непокоїла їхня бездіяльність: «неможливість працювати для нашого майбутнього і для майбутнього нашої Батьківщини постійно гризе наше серце, спустошує душу, нищить наші найкращі сили, і то саме тоді, коли вони так необхідні на Батьківщині».⁶

Лише восени 1919 року вдалося певним чином налагодити цей розірваний духовний ланцюг. 22 вересня отримано дозвіл військового міністерства Італії на об'їзд таборів, де перебували наші військовополонені, але цього виявилось недостатньо. Українська дипломатична місія в Римі змушена була додатково звертатися до Міністерства закордонних справ і Президента, таким чином чекати аж до 10 квітня 1920 року. Хоча на початку грудня 1919 року представник Червоного Хреста отець Лев Сембратович побував у деяких місцевостях. В одному із звітів він свідчив: «цілий табір найшов я в болоті»; погане лікування – брак медикаментів.⁷ Ці ж невідрадні умови зафіксувала й Ревізійна комісія на чолі з Д. Дорошенком, доповідаючи українському уряду про те, що серед зими полонені перебували в «шатрах англійського походження», «сплять на сінниках», без ліжок; а коли солома зітреться, доводилося мучитись на голій долівці; самі ж полонені скаржилися, що до наметів часто-густо затікала вода, роблячи житло непридатним для нормального існування».⁸

Все ж у листопаді 1919 року князь Трубецький, полковник армії УНР, привіз із Відня велику бібліотеку – книги з українознавства, історії, географії, художні твори, співаники, навіть нотні записи. Читальні в численних таборах, де перебували українці, охоче взяли цей дарунок, тому полонені в Александрії, Бусто, Арсіціо, Каваліко, Чечіні, Казерті, Касале д'Альтамурі, Вікрваро, Дженові, Лямандрії ді Ківасо, Св. Марії Капуа Ветере, Сервіліано, Таранто, Вероні-Пароні, Вероні-Прокольо, Вероні Кієво, Пічечетоне, Ареццо, Вероні Луганьяно й Фоссано потяглися до рідного слова. Для іта-

5. Там само, арк. 145.

6. Онацький Є. По похилій площі: Записки журналіста і дипломата. – Мюнхен, 1964. – Ч. I. – С. 47.

7. ЦДАВО України, ф. 4186, оп. 2, спр. 13, арк. 124.

8. Там само, арк. 123.

лійських комендантів і таборових властей висилалися книжки італійською та французькою мовами з інформацією про українські справи. Найбільші бібліотеки виявились у наддніпрянців на острові Азінарі та старшин у Кассіно. Усі вищезгадані табори виготовили також металеві національні відзнаки для полонених офіцерів і козаків.

Ще 5 липня 1919 року міністр закордонних справ УНР В. Темницький затвердив у Відні перелік видатків надзвичайної місії на потреби полонених у Королівстві Італія, хоча ця програма допомоги почала реалізовуватися лише на початку наступного року. Так, найбільше коштів призначалося на матеріальну підтримку, харчування й одяг (на один місяць – 50 тисяч лір, на чотири – відповідно 200 тисяч лір), невелика сума виділялася на «формування військових частин» (щомісячно 10 тисяч лір). Чимало грошей потребувала справа постійного інформування італійського уряду, громадськості та преси про долю українських полонених (шляхом окремих публікацій у поважних газетах і журналах та видання брошури італійською мовою). Передбачалися також 30 тисяч лір щомісячно на видання українського часопису для полонених, підготовку брошури й листівок, ведення усної агітації, влаштування вистав і концертів, заснування бібліотек тощо.⁹

Одним із найсвідоміших таборів, де перебувало кілька сотень українців-старшин і козаків, можна вважати Кассіно. Невипадково саме тут постала організована українська громада, яка вже в січні 1919 року подбала про функціонування своєї періодики, а згодом – через рік – заснувала літературно-науковий гурток ім. Івана Франка, що мав провадити культурно-освітню й видавничу діяльність за підтримкою українських дипломатів у Римі. На установчих зборах головою новоствореного національного гуртка було обрано Євгена Вацика, редактором белетристичного журналу «Полонений» – Г. Дубика, ці ж обов'язки щодо гумористично-сатиричного додатку «Лязароні» мав виконувати В. Яворський, секретарем та архіваріусом згодився стати В. Яценків. Вирішено було також поширити заклик до всіх полонених, щоб «якнайчисленніше вступали в члени гуртка, а також зголошувалися з літературними і науковими відчитами».¹⁰ Перші засідання, які акуратно, з великою точністю запротокольовані секретарем гуртка, присвячувалися постановці драми Юхновича «Так воно мусить бути» (19 січня) та урочистому відзначенню річниці Тараса Шевченка (9 березня), з великим музично-вокальним концертом, деклямацією і «живим образом». Принагідно вирішено створити смичковий квартет, а потрібні інструменти закупити якнайшвидше в Римі, використавши гроші з каси харитативної допомоги української громади полоненим старшинам. Водночас члени літературно-наукового гуртка ім. І. Франка одностайно висловилися за те, щоб 9 березня 1920 року вийшло також святкове число «Полоненого».

У таборі Кассіно була створена й фундація ім. графа Михайла Тишкевича та розроблений її статут. Так, стипендійний фонд, заснований гуртком укра-

9. Там само, ф. 3696, оп. 2, спр. 317-а, арк. 10.

10. Там само, ф. 4430, оп. 1, спр. 1, арк. 1 зв.

їнських полонених офіцерів, призначався для допомоги в навчанні українській дитині, можливо сироті, чий батько (родич) «упав у визвольній боротьбі українського народу» або повернувся з війни інвалідом. Фонд складався із коштів, надісланих до табору Михайлом Тишкевичем «на підмогу в часі неволі», а також із надходжень каси взаємодопомоги та добровільних пожертвувань полонених старшин напередодні повернення на батьківщину.¹¹ Ці настанови були ухвалені Українською громадою в Кассіно 30 жовтня 1919 року з тим, аби на рідній землі статут доопрацювати й «покликати до життя». Безпосередньою діяльністю мали опікуватися Михайло Гринів, Корнило Крушельницький, Роман Мійський, Євген Вацик, Іван Мельницький, Теодор Чернописький, Франц Білас, Іван Бордейний, Михайло Проців.

Перелік цих імен виявився не випадковим. Саме ці полонені складали основу Української громади, вони ж були фундаторами й авторами таборових видань – журналу «Полонений» та додатку «Лязароні». Як зафіксовано на обкладинці часопису, його редагували від 25 січня 1919 року до 28 травня 1920 року (всього – 14 чисел) І. Бордейний, Є. Вацик, Р. Навроцький (останній значився відповідальним редактором у ч. 1-3), Пилип Гошовський (з ч. 5), Гриць Дубик (ч. 12), Володимир Яценків (ч. 13-14). Неодмінною творчою силою кассінських видань був колектив малярів, які оздоблювали журнали, прикрашали його графічними малюнками, карикатурами, віньєтками, квітковими заставками тощо. Тому «Полонений» і «Лязароні» виходили у світ при співучасті В. Касіяна (В. Кассияна), Я. Фартуха, С. Дзидзи, Теодоровича; в останніх числах зверталася увага й на того, хто добросовісно й охайно відруки «друкував» журнал – це писар М. Ліщота.

Певно, прізвища більшості авторів кассінських часописів сьогодні не викликають емоцій – різного часу ці поручники, чотарі, хорунжі стали під військові стяги Австро-Угорщини, здобули бойове хрещення, зазнали фронтових злигоднів, потрапили за колючий дріт на чужу територію. Гортаючи сторінки короткого «Списку полонених старшин і козаків», датованого 13 червня 1920 року, знайдемо основні дані про 82 стрільців і 124 козаків, які на цей час лишалися в таборі Кассіно.* Скажімо, поручник Михайло Гринів, 1886 року народження, із Долини, був докторантом правничого відділу, кандидатом адвокатури; хоча військову службу опановував ще в 1910-1911 роках, вже 1 серпня 1914 року зарахований до стрілецького полку. Чотар Євген Вацик (народився 1885 р. в Тернополі) – гімназист-суплент, у війську перебував із 28 травня 1915 року. Чотар Кирило Крушельницький із Бучача мав фах правника, працював приватним урядником до початку серпня 1914 року. Чотар-інженер Роман Мійський (народився 1887 р. в Тарнові) потрапив до армії в 1909 році; хорунжий Пилип Гошовський (1891 р. народження, з с. Блищанки біля Заліщиків) – народний учи-

11. Там само, ф. 4430, оп. 1, спр. 2, арк. 1-2.

* Загальна кількість українських полонених у таборі Кассіно щоразу змінювалася. За свідченням «Списку померлих українців» (ЦДАВО України, ф. 4430, оп. 1, спр. 4, арк. 1-4), у першій половині 1919 року тут перебувало приблизно 520 українців; майже 10 відсотків померло.

тель у мирний час, служив у війську з 1912 року; хорунжий Василь Касіян із Снятинщини після закінчення реальної школи опинився на фронті в 1915 році; хорунжий Арістід Годованський (1891 р., Бергомет над Серетом біля Вижниці) був народним учителем до 1913 року, коли йому довелося йти на військову службу; хорунжий Іван Бордейний з-під Чернівців, також народний учитель, змушений у 1915 році поповнити лави австро-угорських артилеристів. Завершену гімназійну освіту мали чотар Ярослав Фартух (1897 р. народження, з-під Сокаля), хорунжий Володимир Яценків (1899 р. народження, зі Львова); учительський семінар закінчив хорунжий Михайло Ліщота. Знайдемо серед тодішніх полонених в Італії чимало студентів філософії і права (Теодор Галицький, Олекса Білевич, Степан Мурович, Теодор Чорнатський, Василь Хомицький, Іван Кутинський), а з-поміж наймолодших, покликаних на фронт у 1917 році, переважають учні гімназії (Франц Масляник, Тарас Антоняк, Петро Воронкевич та ін.).

У списку полонених зазначався й вибір майбутньої долі австро-угорських українців. Наприклад, Маріянові Іваницькому вдалося виїхати до Галичини 20 червня 1920 року, до «російської Совдепії» записалися 28 червня цього ж року Іван Дутка, Осип Юхнович, Іван Свірський; чимало козаків вибули до Чехословаччини (там перебувала інтернована армія ЗУНР), дехто шукав шляхи до Румунії, Франції та інших еміграційних осередків; майже всі подали прохання до еспанського консульату про повернення на батьківщину.¹²

Лише біля прізвища Василя Касіяна стояло однозначне рішення: «студії». Справді, серед таборової громади в Кассіно він вирізнявся своїм небуденним художнім талантом, уже виробленим почерком. Чи не кожне число «Полоненого» й «Лязароні» було позначене олівцем і пензлем молодого маляра. Юнак із божою іскрою прагнув опанувати різну техніку, повчитися у видатних майстрів, здобути ґрунтовну освіту. Це була не химерна мрія, а настирливе прагнення самовдосконалення. Кожну мить перебування за колючим дротом Василь Касіян використовував для збагачення власних знань і вражень. Він мав можливість побувати в старовинному монастирі бенедиктинців на горі Монте-Кассіно, познайомитися там із полотнами Луки Джордано, малюнками Рафаеля, ренесансною скульптурою, архітектурою Браманте.¹³ У самому таборі йому вдалося влаштувати три виставки своїх творів. Долею талановитого земляка зацікавилася й Соломія Крушельницька, яка мешкала в Італії; вона намагалася допомогти йому вступити до Академії мистецтв у Римі, але з різних причин цього задуму не вдалося здійснити. Вже за сприяння Червоного Хреста Василь Касіян одержав дозвіл виїхати спочатку до Відня, а у вересні 1920 року бажання привело до Празької академії мистецтв.

Певного літературного досвіду набув до війни Іван Бордейний, який на сторінках буковинського двотижневика «Каменярі» (1913-1914 рр.) виступав із поезіями під псевдонімом І. Орленко, а пізніше видав у Чернівцях збірку

12. Див.: ЦДАВО України, ф. 4430, оп. 1, спр. 3, арк. 1-19.

13. Див.: Владич Л. Василь Касіян: П'ять етюдів про художника. – К.: Мистецтво, 1978. – С. 11.

«Мати» (1922). У журналі «Полонений» він не тільки був членом редколегії, а й одним із найактивніших авторів. Під власним прізвищем та псевдонімами Іван Орленко і Петро Задума друкувалися численні вірші («Надія», «Вечір у неволі», «Великий самолюб», «І жити хочу, і ридати...», «У полоні»), новелі й оповідання («Не вбий», «Покуса», «Кара», «Мати», «Побратими», «Дух Тараса», «Святий вечір», «Signor Domani»). Ім'я Івана Орленка зустрічаємо й на сторінках «Лязароні», де він спробував себе як поет-гуморист і сатирик. Зокрема це вірші «Плач кантинерки на фортеці Сан Феліче», «Хто такий Вільзон», «Прогулька», «Германське військо», «Край дармоїдів», байка «Республіка», прозова «побрехенька» «Побідник» тощо. Цілком можливо, що й підпис Івана Чорногора теж належав Бордейному.

Випускаючи у світ перше число рукописного «Полоненого», редакція відзначала, що журнал народився «в неволі, та вольний від усякого лукавства», ним керує «відвічна сила людського духа», міці додає не тільки молодість, а й непоборна та невмируща надія на визволення. У вступній статті наголошувалося:

Гей розляло се українське море свої крилі широко і далеко, а одна з них дісталася аж ген у далеке Кассіно. Відірвані від своєї землі і родини, ми ставимо собі за ціль плекати тут на скалистій італійській землі наше рідне слово в усіх його проявах. А щоби ніжна наша рослинка не загинула, ні не завмерла перед розцвітом, но щоби розрослася у могуче дерево, – повинно бути старання нас усіх. Тому кождий, хто тільки чує в собі бодай трохи сили чим-небудь причинитися до піднесення вартости нашого «Полоненого», хай сам стає у наші ряди! (1919. – 25 січня).

І потягнулися до журналу колишні народні вчителі, правники, інженери, студенти, гімназисти, художники-самоуки. Їхні вірші були невірними, наївними здавалися ідеї і теми, часом годі було говорити про художнє письмо і стиль, але чи не в кожному рядку висвітлювалася зболена душа, вчувалися непотамовані пристрасті, звучали національні переконання. Хоча белетристичний журнал вважався неперіодичним, але з'являвся майже щомісяця. Більшість творів писалися одразу «в номер», у чому переконують зазначені дати. Скажімо, у Петра Задуми є цикл із трьох віршів, де стоять конкретні числа: Кассіно, вечір, 3.IX; вечір, 3.IX; рано, 5.IX.1919. Поезія В. Яценкова «Доле, де ти?» (лютневе число за 1919 р.) має вказівку: Сан Феліче, 14.XII, поезія Відкопаного «Лунай, моя пісне!» (квітневе число за 1919 р.) – Кассіно, 20 березня і т. п.

Теми для творчого надхнення теж ніби лежали на поверхні життя полонених: сум за рідною домівкою, спогади, мрії, образки з побуту українських «прізонерів» тощо. За жанровою палітрою – вірші й поеми, новелі, статті, усмішки. Можна згадати ностальгійно-ліричні та філософські поезії Романа Навроцького («Молитва», «Часом смерком...», «Чи ти чуєш», «До України!»), розважливі рядки Володимира Яценкова («Доле, де ти?», «Сан Феліче», «Рвуться безупину гармати», «Звени, моя пісне»), різнопланові вірші початківців – Арістіда Годованського («Квітка», «Полонений», «Вогонь», «Сон у неволі», «Сопілка», «Заграй»), Франца Масляника («Батьку!», «Лунає пісня

до небес», «До природи», «Весняна ніч», «Наступ»). Зустрічалися також поезії П. Балицького («Опівночі», «Кассінські сонети»), А. Ксена, М. Стрільцова, В. Бродецького, Д. Щигolia. Ймовірно, хтось із уже згаданих авторів приховувався під псевдонімом Відкопаний. Самітний, Кирило Тойсам чи криптонімами: Г. Д., Ір-чун, С. Д. Досить прозорими та нескладними для визначення були авторські позначення Н., Р-Н., Р-Н...цький, Р.Н...ний (Роман Навроцький); П. Г., П. Г-ський, П. Гош, Пилип Гош. (Пилип Гошовський).

Останній виступив на сторінках «Полоненого» як вправний новеліст, автор актуальних публіцистичних статей. Зокрема, вже в першому числі подано «Заклик до товаришів неволі», де звучить «голос поважнішої людини нашого тутешнього громадянства» як застереження щодо української вимови. Здається, сама проблема в непривітних обставинах таборового життя – досить далека, майже неможлива, але Пилип Гошовський послідовно й логічно відстоював «обов'язки своєї мови», пошана до якої зобов'язувала навіть у неволі. У статті наводилися відомі уривки з поезії та народних пісень, що також підпорядковувалися загальному висновку: кияни та полтавці мають чистішу мову, аніж галичани, які зазнають чималого польського впливу – особливо в наголошуванні. Тому в тяжких умовах віддаленості від батьківщини, кількालітньої відсутності рідної книги і преси, школи і курсів, які б підтримували «культ нашого слова», кожен повинен вважати на себе, слідкувати за чистотою мови, «годувати свій інтелект». До речі, продовженням цієї теми стали також матеріали «Причинок до української правопису» Дмитра Котелка (ч. 1), «Український нарід та його пісня» Костя Парфановича (ч. 3-4), «Мова серця» Степана Горака (ч. 13), «Дещо о відродженню українського письменства» Івана Бордейного (ч. 5-6).

Сам Пилип Гошовський виступив у «Полоненому» і як новеліст. Особливо йому вдаються емоційно-настрійні описи. Так, у номері, присвяченому Тарасові Шевченку (1919. – 9 березня), що відкривався співзвучними словами «Немає гірше, як в неволі Про волю згадувать...», недавній народний учитель подав поетично наснажену картину італійських краєвидів, сподівання на майбутнє визволення з полону, освячене Кобзаревими символами:

... Великий Батьку!

Подай животворчого Твого духа, дай почути же пламенне слово, дай віри в надію, дай витривалості!

Всесильний Боже!

Дай сили, дай розуму! Дай бути гідним вселюдських кличів любови, правди і волі! Дай дожити! Дай вернутись на Вкраїну, дай зложити свою силу, своє життя на єї жертвенник або на оновлений, без врага-супостата землі між людьми спочити, і любити Твою правду і весь світ обняти.

Але часто у виснажливому чотирьохлітньому чеканні волі доводилося не просто сумувати, а й з розпачем занурюватися в себе, аналізувати безвихідь, аби – попри всі болі – знайти сили для життя у великому горі й дрібних радощах.

Ці гострі переживання притаманні двом образкам, що відтворюють побут полонених – «Весняний дощик» і «Бубі» (ч. 14). У першій новелі Пилип Го-

шовський чистими барвами передає відчуття природи, що прокидається від ранньої зливи: оживає земля, зеленіє верба, на гілках цвірінькають горобці – усі чують весну. З-поза мурів табору визирають ясно-рожеві квіти мигдалю й абрикос – у всьому «твориться життя»... Але полонені не завжди бачили цю красу, перед їхніми очима – звична загорожа й кільчастий дріт. І всупереч бажаному сприйняттю навколишнього світу огортав багатьох «такий важкий, невимовно важкий біль... Чи відживу ще й я колись?» (ч. 14. – с. 40).

Дещо інший настрій, бадьоріший, хоча з гіркотою тимчасової безвихідності, відчувається в короткому оповіданні «Бубі». Це неவிбаглива розповідь про табірного собаку на ймення Бубі, який настільки при звичаївся до свого становища «полоненого», що виходячи за мур, в місто, боявся всього – людей, дітей, ослів. А якось він утік. Таборовики засумували: мабуть, пропав. Та зненацька, повертаючись із прогулянки, недавні вояки знову побачили біля брами свого приятеля. Пилип Гошовський завершує твір риторичним питанням: «Здається, досить з нього було волі. Він ждав на товаришів із полону. Одчинили браму й Бубі зайшов в „пріджйоні“* І не цікавий цей Бубі?» (ч. 14. – с. 50).

Подібні філософські інтонації відчутні й в інших творах цього автора, зокрема, ліричному етюді «У вечір», новелі з полону «А дроти гуділи...» та ін.

Невипадково українські автори порушували у своїх творах на сторінках «Полоненого» й одвічні теми людських ідеалів – новелі Івана Орленка «Покуса», «Не вбий!», «Мати», «Святий вечір», «Signor Domani», поезії – «Не нарікай нам днесь...» Романа Навроцького й «Сон у неволі» Арістіда Годованського. Цікавою за композицією виявилась і п'єса «Соняшний світ» (за авторським визначенням – «фантазія на одну дію») Володимира Яценкова, який у художній площині поєднав неосяжний світ уяви та реальність, де в життєвому двобойі сходяться Рання Зоря і Демон Тьми, Порада і Гушавник, Україна й Сонні Мари, а також селяни, козаки, жінки, чоловіки, лісовики, відьми... Оптимістичним завершенням звучить заклик усього цього розмаїтого багатоголосого хору:

Хай Сонця світ,
Рожевий цвіт
Веде нас в бій за Волю!
За ним підем,
Тьму проженем,
Здобудем ненці Долю!

З тією ж датою, що й перше число «Полоненого», з'явився сатирично-гумористичний додаток «Лязароні». На обкладинці вказувалося:

З друкарні «П'ять пальців». За редакцію не відповідає ніхто, бо нема за що». Зміст номерів був майже однотипним: вірші, байки, листи, дописи, оголошення, прислів'я, оповістки, відповіді редакції і, звичайно ж, малюнки – веселі й іронічні, дотепні й трохи злі... Редакція вказувала, що вона приймає різні дописи: «плітки, сплетні, табірні «ля-трини», сварки, байки і пр., і пр. (ч. 6-7)

* Полонений (італ.).

Тут майже не зустріти справжніх імен (хіба що поезії Арістіда Годованського), найчастіше – вигадливі Гай-гай-ко, Панас Ген-той, Грицько Макароні, Кирило Той-сам, Козелець Острій, Вештибурко тощо. Як правило, журнал відкривався «Листами з Парижа» нового українського мандрівника, який величав себе то репортером Пантелеймоном де Смик Черепашкою, то Грицьком Злим де Лязароном.

Певно, деяка надмір гостра сатира українського «Лязароні» зачіпала багатьох, викликала нарікання, змушувала часом «з'ясовувати стосунки». Тим, хто не розумів жартів, у п'ятому числі додаток адресував «Від редакції слів кілька...». У статті, написаній жваво й ущипливо, говорилося:

Легше медведя скакати навчити, корову газету читати, собаку легше відучити від гавкання за порядними людьми, несолену зупу з'їсти малярю, щоб не забував в пору на обід іти, мірошника... і т. д., і т. д., як тут у таборі, серед української громади, гумористичну часопись видавати. Стара бо то вже правда: мудрим науки, а веселим гумору не треба... а сатира?... І не введи нас во іскушеніє!.. Тут треба бути дуже обережним, бо у таборі з'явився такий звичай: «мускулами і м'язами» «мацаються по пиці». Нема тієї християнської засади: хто на тебе каменем, ти на нього – хлібом, а про теперішнє нема що й говорити... Редакція, однак, думає, що то винні нерви: краще таке оминати і грати на бандурі, аніж на «розстроєних» нервах грати. Редакція не бере на себе обов'язок шановну громаду поучати, але перстерігає мудрою засадою: «не нарушай поважних осіб, звірят і речей...».¹⁴

Об'єктом сатиричної поезії і прози ставало і навколишнє таборове життя, і політичні перипетії, і власний світ почувань, і філософські погляди та надії на майбутнє. Цілком природно це відображено в таких творах, як гумористичні вірші «Схиблена адреса», «Обсміяний смуток», «Германське військо», «Лазня», «Фляшка», «Край дармоїдів», байка «Республіка», казка «З заклітого краю», наукова розвідка «Ноги», таборові афоризми «Гранатні відломки» тощо. Та варто було сатиричному додатку затриматися з появою у світ, як таборова громада, що представляла «всі закутки лязаронської суспільности», стурбовано помітила цю відсутність. І вдруге редакція змушена була ніби виправдовуватись: «Чи окалічився, чи захворів, чи, може, крий Боже, розпрощався з життям?... Знову з'явився з усмішкою на устах і всі його радо здоровлять» (ч. 6-7 – с. 2).

Особливою прикрасою «Лязароні» стали ілюстрації – галерія «Касинські типи», графічні зарисовки з таборового побуту, дотепні шаржі й карикатури. Чимало з них належали перу Василя Касіяна, який використовував тут найменшу нагоду для навчання. Про своє співробітництво з «Полоненим» та його додатком художник пізніше згадував:

Майже всі десять журналів з додатками, в яких уміщувалися вірші, оповідання й хроніка табірної життя, я від руки переписав та проілюстрував. Переписування та художнє оформлення журналів забирало в мене досить багато часу. Я останнім приходив обідати і першим повертався на роботу – добровільну, громадську!¹⁵

14. Лязароні. – Ч. 5. – С. 2.

15. Касіян В. З мого життя // Дніпро. – 1976. – № 4. – С. 127.

Саме в таборі довелося енергійно малювати з натури, художник-початківець прагнув правдиво передати все, що «хвилювало серце»: холод, голод, похорон, місто, монастир, табірні бараки, гори в різні пори року. У Кассіно були виконані перші акварельні ілюстрації до творів Т. Шевченка й М. Гоголя. Велика частина робіт присвячувалася рідному селу («Гайліки в Микулинцях і Маланка», «Щедрівки на Новий рік», «Селянки», «Гуцули» та інші). Але найбільше приваблювали сюжети з таборового життя (скажімо, майстерно виконані акварелі «Полонені чекають решток від обіду», «Шевці», окремі портрети), де побачене й пережите спліталось в художній образ, який іноді був «правдивіший, ніж дійсність». Окрім настанов досвідчених художників-полонених, а також відвідання в кассінському таборі лекцій з образотворчого мистецтва народів Західної Європи та практичних занять художньої студії під керівництвом віденського живописця Адольфа й будапештського маляра Фекете, Василь Касіян найбільшою школою вважав постійну працю:

Щоденні кольорові студії на сонці, а вечором при електричному світлі, допомагали зрозуміти красу кольорових контрастів, гармонії теплих і холодних відношень. Яскраве італійське сонце, відчуття світла, тіні та рефлексів і взаємовпливів кольорів – усе допомагало освоїти основи розуміння кольориту.¹⁶

Кожен день табірної життя приносив нові враження, надії, прагнення, а рукою водило «нестримне бажання перенести все це на папір». Доводилося випробовувати й «реальну силу мистецтва», коли за відтворений на папері портрет коханої дівчини конвоїр-італієць відплатив буханцем білого хліба та плетеною пляшкою червоного вина...

До відзначення традиційних свят у таборі українських старшин Василеві Касіянові також вдалося виконати чимало художніх замовлень, зокрема портрет Кобзаря та його бюст (виготовлений із місцевої глини), горельєф погруддя Івана Франка, виліплений до дня народження великого Каменяря, доводилося малювати декорації, оформлювати сцену. Поступово в художника збиралася значна колекція малюнків та акварелей. На таборовій виставці полонених – професійних митців та аматорів – вдалося зібрати певні кошти, що частково лягли в основу фонду для допомоги воякам-українцям, які знаходилися поза Кассіно, а частково потрапили й у кишеню авторів невеликих картин і зарисовок. Це був невеликий «капітал», який дозволяв, скажімо, Ярославові Фартуху й Василеві Касіяну мріяти про навчання в Римі. Але не так сталося, як гадалося.

Усе ж полонені не втрачали надії на повернення до рідної домівки. Обговорювалися різні можливості. Одна з них – приєднання до армії УНР на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою. Але цей шанс поступово втрачався: якщо під час першого опитування до українського війська зголосилися 36 тисяч, то вже вдруге половина відмовилася від цього кроку й тільки 18 тисяч полонених висловили готовність стати під стяги УНР. Ситуація ускладню-

16. Там само. – С. 129.

валася й тим, що Галичина вже опинилася під владою Польщі, тому, здавалося, не було сенсу з одного «ярма» потрапляти в інше. Люди зважали на те, що реальні переговори затягувалися, а практичних рішень Надзвичайна військова місія на чолі з О. Севрюком не втілювала в життя, тому все менше доводилося сподіватись на ймовірний шлях – морем перебратися до Галацу й там, у Румунії, пристати до своїх.¹⁷

Реальнішими були можливості Червоного Хреста, який допоміг наприкінці липня 1920 року відправити потягом понад тисячу полонених (на цей час у таборах лишилися тільки українці) до прикордонного австрійського містечка Віллах. Не бажаючи потрапити в польське ярмо, колишні кассінці вийшли з вагонів на станції Лебрінг, вирушили до міста, де зайняли табір із бараками (місце попереднього розташування недавніх російських полонених). Вже звідси починалися дороги, що розвели українців з Італії: частина потрапила до таборів інтернованої галицької армії в Чехії, дехто самотужки пробирався до обеззброєного петлюрівського війська в Польщі, хтось мандрував у чужинецький світ, знаходячи собі працю чи спроможність учитися, нетерплячі ж верталися на батьківщину...

Передчуваючи наближення свого визволення, члени української громади в Кассіно намагалися прилаштувати свої архіви, видання та художньо-музичні набутки в надійні руки. Зокрема, в протоколі № 5 від 12 лютого 1920 року розглядалася справа висилки таких творів до Української бібліографічної комісії у Відні; наступне засідання від 19 лютого зафіксувало потребу написати листа до української місії в Римі, щоб вона посприяла в налагодженні стосунків зі зазначеною віденською інституцією та пересилці видань з Італії до французької книгарні в Празі й полоненим на території Чехії.¹⁸ Певно, ця справа не просувалася швидко. Бо вже в протоколі № 11 від 25 травня зазначено, що редакція часопису «Український прапор» у Відні відмовилася пересилати кассінські видання до Києва та Львова, а тому необхідно було залучити О. Назарука й Л. Сембратовича, які б уможливили передачу журналів на батьківщину. Врешті, коли реально постали проблеми ліквідації майна літературно-наукового гуртка ім. І. Франка в таборі старшин, професор Є. Вацик порадив усі журнали передати до Наукового товариства ім. Т. Шевченка та Національного музею ім. Андрія Шептицького у Львові.¹⁹ В цей момент уже зважали тільки на тих, хто від'їздить і зможе взяти з собою додаткову ношу. Таким чином, було визначено, що весь видавничий набуток – по сім чисел «Полоненого» й «Лязароні», два числа «Нових вістей» та ще сім чисел «Касинського українця» – буде одразу відправлений у Львів. Решту ж номерів «Полоненого», який остаточно не припинив свого життя, гурток постановив надіслати через Надзвичайну військову місію в Римі.²⁰

17. Див.: там само, арк. 9.

18. ЦДАВО України, ф. 4430, оп. 1, спр. 1, арк. 6 зв.

19. Там само, арк. 11 зв.

20. Там само, арк. 12 зв.

Політичні бурі й неоднозначність державного становища України на початку 1920 років перешкодили формуванню непорушних фундаментальних архівів і колекцій національних видань. Лише нещодавно десять чисел «Полоненого» (останнє ч. 5 [14] позначене 28 травня 1920 р.) та сім випусків сатирично-гумористичного додатку «Лязароні» виявлені в Києві. На жаль, загубилися й досі не знайдені сліди «Нових вістей» і «Касинського українця», які, можливо, були так само рукописними виданнями й у незначній кількості розсилалися до інших бібліотек чи музеїв. Зокрема, 12 лютого 1920 року на засіданні літературно-наукового гуртка, на пропозицію Романа Мійського, було вирішено «відновити видання часопису для мужви, яке було застановлене із-за утрудненого властями зіткнення з мужвою, якщо вона надалі залишиться в тутешньому таборі».²¹

Пошуки тривають. Вірогідно, з часом десь виринуть і ці часописи, що творилися українською громадою в Кассіно, як поступово віднаходяться малочисельні, але цінні своєю національно-духовною приналежністю видання в українських таборах на чужині (двотижневик «Основа» в Ганновері-Мюндені 1918 р., чи літературно-художній журнал «На руїнах» у Сіді-Бішпрі 1921 р.). Усі ці газети й журнали – не тільки свідчення сили й гідності українців на чужині, а й окремі ланки в нерозривному ланцюгу розвитку української преси. □

21. Там само, арк. 6.

Петро Кузик

Слов'янофілство: двобій націоналістичної та шовіністичної ідеологій (український, російський і польський досвід)

Ідеологічний стрижень – ідея, яка проголошує, що етнічно, соціально і психологічно споріднені слов'янські народи повинні об'єднатися – однаковий для теорії слов'янофілів усіх трьох націй. Різниця полягає в інтерпретації цієї ідеї, а ще більше – у баченні її призначення.

Слов'янофілство зародилось у першій третині XIX ст., розтягнулось у часі вже більш як на півтора століття і, судячи з усього, буде актуальним і в майбутньому. Таку витривалість неоригінальної концепції об'єднання народів (за спільним походженням) протягом усього часу жили дві обставини. Перша – це авторитет науково обґрунтованої теорії про спільне слов'янське походження цілої групи східно-європейських народів. Друга обставина – використання слов'янофілства націоналістичними й шовіністичними силами. Можна сперечатись, чи слов'янофілство було започатковане як аполітичний, суто літературний феномен, а чи було від самого початку виповнене, відповідно, націоналізмом або шовінізмом. Однак незаперечним є те, що застосування ідей слов'янофілства націоналістами й шовіністами, їх вплетення у вишукану канву національно-визвольних поривань чи використання в державній політиці багатьох слов'янських народів у минулому й тепер, кожного разу «вдихало» в них життя й наповнювало практичним змістом. Навіть більше, здається, слов'янофілство не відбулося б, якби не увібрало в себе у кожному конкретному випадку націоналістичну чи шовіністичну сутність.

Треба сказати, що досі актуальний міт про існування єдиної слов'янофілської концепції. Однак, як показує аналіз слов'янофілських течій Росії, України та Польщі, ні в XIX, ані тим більше в XX ст., слов'янофілство як цілісна світоглядна доктрина слов'янських народів не існувала. Численні національні відмінності в трактуванні, на перший погляд, загально визнаних принципів слов'янофілської теорії змушують чітко розділяти слов'янофілство на українське, російське, польське і т. д. Проте головна відмінність полягає, звичайно, не у формі, а в змісті. Справжня ж політична суть конкретної слов'янофілської ідеології визначається націоналістичним або шовіністичним наповненням. Саме ця обставина обумовлює внутрішній характер слов'янофілського руху, формує вектор його зовнішнього вираження.

Ідеологічно довершеними концепціями українського слов'янофілства є статут і програмний документ Кирило-методіївського товариства, а також «Вільна Спілка» М. Драгоманова. Аналіз саме цих документів дозволяє відповісти на такі два важливі запитання: чи можна вважати українське слов'янофілство частиною націоналістичної або шовіністичної традицій і, якщо так, то якої з них?

Ще й понині над Кирило-методіївським братством (1845-1847) тяжіє стереотип, витворений советською критикою: бачити революційну природу товариства виключно в його прасоціалістичних положеннях; нібито саме вони загрожували царатові та імперії. Однак спростовує це хоча б таке. 26 травня 1847 року начальник III відділу Імператорської канцелярії О. Орлов рапортував Миколі I:

У Києві та Малоросії слов'янофільство перетворюється на українофільство. Там молоді люди з ідеєю об'єднання слов'ян поєднують думки про відновлення мови, літератури і звичаїв Малоросії, доходячи навіть до мрій про повернення часів минулої воляниці та гетьманщини [...] уряду необхідно вжити деяких заходів [...] особливо проти українофілів, адже думки останніх про відновлення народности їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними й інших підвладних Росії народів до бажання існувати самотньо.¹

Цитовані рядки, навпроти яких цар власною рукою вивів «Справедливо», змушують уважніше вчитатись у, здавалося, давно вивчені тексти.

Справді, першою ідеєю Кирило-методіївського братства в Статуті визначено: «духовне і політичне об'єднання слов'ян є істинне їх призначення, до якого вони повинні прагнути». Однак під номером два йде таке положення: «Приймаємо, що при об'єднанні кожне слов'янське плем'я повинно мати власну самостійність».² Те саме знаходимо у відозві «До братів українців» (кін. 1845 р.), де чітко сказано:

Ми приймаємо, що усі слов'яне повинні з собою поєднатися. Але так, щоб кожен народ скомпонував свою Реч Посполиту і управлявся несмісимо з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, ілліро-серби і болгари.³

Таким чином, на противагу російському варіантові слов'янського об'єднання – «слов'янські струмки зіллються у російське море» (О. Пушкін), кирило-методіївці висунули зовсім іншу форму слов'янського союзу. Ідеться, фактично, про ідею створення добровільної федерації рівних слов'янських націй (яку згодом удосконалив М. Драгоманов, а ще пізніше спробувала втілити в життя Центральна Рада).

Програмний документ товариства – «Книга буття українського народу» М. Костомарова – ішов ще далі:

Тоді Україна пристала до Московщини... Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю... І одбилась Україна од Московщини, і не знала, бідна, куди при-

1. Цит. за: Доповідь О. Орлова Миколі I про діяльність слов'янофілів // Кирило-Мефодіївське товариство: Документи у 3 т. / Упоряд. М. Бутич, І. Глизь, О. Франко. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 3. – С. 309.

2. Статут Кирило-Мефодіївського товариства // Кирило-Мефодіївське товариство: Документи у 3 т. / Упоряд. М. Бутич, І. Глизь, О. Франко. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – С. 150.

3. Відозва «Брати українці» // Кирило-Мефодіївське товариство: Документи у 3 т. – Т. 3. – С. 170.

хилить голову... І бачуть ляцькі пани і московський цар, що нічого не зробить з Україною, і сказали поміж собою: не буде Україна ні тобі, ні мені, роздеремо її по половині... І пропала Україна. Але так здається. Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, однак не псовали своїми губами мерзенними української мови і самі себе не називали українцями... Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: От камень, его же не брегоша зиждущии, той бисть во главу.⁴

Наведені цитати розвіюють будь-які сумніви: Москва боялася кирило-методіївського слов'янофільства через його видиму українськість. Але націоналістичну чи шовіністичну?

Порівнюючи українське слов'янофільство з російським, помітною різницею є колосальний християнський гуманізм першого. Саме гуманізм, адже якщо в російській інтерпретації слов'янщина була єдиноправильною, вибраною Богом цивілізацією, то в теоріях українських слов'янофілів акцент робиться на іншому. Тут не помітно ненависти до Заходу, яка присутня чи не в усіх російських авторів, а слов'янство розглядається лише як одна з декількох частин людства, при чому «племено слов'янське то найменьший брат у сім'ї Яфетовій».⁵ Войовничому панславістському месіянству росіян українці протиставили мирну місію країни-будителя: «І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина»,⁶ «бо хто каже сам на себе: „Я лучший оду всіх і розумніший над всіх, усі мусять мені коритися і за пана мене уважати і робить те, що я здумаю“; той зогрішає первородним гріхом, котрий погубив Адама [...] котрий хотів стать вровень з Богом і упав у пекло».⁷ Відозва «До братів великоросіян і поляків» (кін. 1845 р.) взагалі є зразком небаченої на ті часи національної терпимості та людинолюбства: «Це глаголить до Вас Україна, бідна сестра ваша, котру ви розіп'яли, і яка не пам'ятає зла, але співчуває вашим поневірянням і готова проливати кров дітей своїх за вашу свободу».⁸ Таке не вписується в жодну шовіністичну, лише в націоналістичну схему.

Націоналістичний характер українського слов'янофільства можна легко прослідкувати й у випадку «Вільної Спілки». Розроблений М. Драгомановим у 80-х роках XIX ст. проєкт перетворення Російської Імперії на федерацію народів проголошував: «У землях, населених українським племенем, повинно бути засноване товариство „Вільна Спілка“; яке поставить своїм завданням

4. Костомаров М. Книга буття українського народу // Кирило-Методіївське товариство: Документи у 3 т. – Т. 1. – С. 166-169.

5. Там само. – С. 162.

6. Там само. – С. 169. Тут криється й різниця між слов'янофільством українським і польським: така інтерпретація місії України контрастує з видимим месіянським забарвленням трактування слов'янської Польщі.

7. Там само. – С. 155.

8. Відозва «Братя великороссияне и поляки» // Кирило-Методіївське товариство: Документи у 3 т. – Т. 1. – С. 172.

роботу для політичного, економічного і культурного визволення та розвитку українського народу й іноплемінних колоній, що живуть серед нього».⁹

Однак, з огляду на вищесказане, постає ще одне запитання: чому цей націоналізм знайшов своє вираження саме у слов'янофільстві, а не виступив самостійно проти шовінізму народів-гнобителів, без поєднання із загалом утопічною і суперечливою ідеєю союзу слов'янських народів? З-поміж головних функцій, покладених на слов'янський міт історичною ситуацією XIX й XX ст., можна визначити такі:¹⁰

1. Культурно-національна та політична самоідентифікація нації. Слов'янський міт втілював певний етап цієї самоідентифікації; він обумовлював розрізнення слов'ян і неслов'ян у культурній історії людства, а також дослідження неповторних рис окремо взятого слов'янського етносу в загальному спорідненому колі.

2. Ідеологічна підтримка певного етапу національного відродження, процесу «адаптації» до ідеї власної самостійності.

3. Втілення ідеї братерської спільноти народів, що покликана інтегрувати зусилля гноблених слов'янських народів у національно-визвольній боротьбі. Реалізація цієї функції була важливою саме в умовах домінування величезних імперій – Російської та Австрійської, коли про визволення окремого етносу без його інтеграції в широкі визвольні рухи годі було й мріяти.

Цікавими в цьому контексті є думки про виникнення слов'янофільства М. Драгоманова, який вважав, що «ідея панславізму зародилася в лоні націй, які втратили свою національну державність і стали «меншими» в сім'ї», датуючи її появу XVI-XVII століттям. «Саме серед цих меншостей ця ідея знаходить найбільш відданих апостолів і ревних прозелітів. Тому це скоріше ідея оборонна, ніж загарбницька; це, перш за все, ідея свободи».¹¹ На його думку, сини націй пригноблених і позбавлених національної державности були попередниками й учителями Хом'якових, Аксакових, Гільфердінгів та інших російських слов'янофілів (про них мова нижче). І якраз «ця московська школа зробила багато шкоди для розвитку панславістської ідеї, тому що вона внесла [...] вузький дух національної пихи, візантійської релігійної нетерпимости та політичної догідливости».¹²

Однак мусимо наголосити на існуванні зворотного боку українського слов'янофільства. Висловлювання Д. Донцова про українське слов'янофільство як про «віру в усякі химери, лиш не в себе», «космополітичну, гу-

9. Драгоманов М. «Вільна Спілка» – «Вольный Союз». Спроба української політико-соціальної програми // Драгоманівський збірник. «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / Ред. Т. Андрусак. – Львів: Світ, 1996. – С. 9.

10. Докладніше див.: Поліщук Я. Слов'янський міф у літературі XIX-XX ст.: плюси та мінуси // Відродження: часопис для директорів і вчителів шкіл нац. меншин України. – 1997. – № 2. – С. 23-26.

11. Драгоманов М. Федералістський панславізм. Провансальські регіони в Латинській спілці та українські регіони у Слов'янській спілці (Лист до п. Ксав'є де Рікара) // Драгоманівський збірник... – С. 85.

12. Там само. – С. 86.

манітарну, братерсько-народну, соціалістичну, федералістичну... пропаганду, яку принесла нашій знеможеній нації скалічена духом інтелігенція XIX віку» і «намагалася за всяку ціну знищити в нас той шляхетний тип (українця), витворений історією і традиціями»,¹³ треба вважати, щонайменше, перебільшеними. Однак наявність у цих висловлюваннях певної рації не заперечити. Реверс українського слов'янофільства полягав у тому, що воно виконувало також і функцію ідеологічного «виправдання» неспроможності вибороти для нації самостійне існування. Цій безпорадності, зав'язаний на почутті національної меншовартості, найлегше було заховатися за мітом про приреченість слов'ян на неминуче об'єднання. Звідси можна зробити висновок, що поряд з іншими, наведеними вище, причинами поєднання українського націоналізму зі слов'янофільством, одна з них лежить у слабкості цього націоналізму. Принаймні в XIX ст. український націоналізм не міг стати до відкритої боротьби з шовінізмами інших націй, претендувати на щось більше, ніж закамфльоване існування, що, однак, давало йому шанс визріти для майбутніх визвольних змагань

Вибух українського націоналізму початку XX ст. (Українська національна революція) означав занепад власне українського слов'янофільства: ідея слов'янської єдності зіграла свою роль в націотворчому процесі й стала більше не потрібною. Советська ж система, здається, остаточно скомпрометувала цю ідею в очах українських націоналістів. Можна з упевненістю сказати, що нині не існує українського слов'янофільства як націоналістичного феномену. Однак другого дихання слов'янському мітові намагаються зараз надати шовіністичні сили. Показовим тут є приклад Української Національної Асамблеї, яка незабаром після свого становлення перейшла на засади імперіялістичного панславізму.¹⁴

Набагато більше можливостей реалізуватись у слов'янській ідеї є, звичайно, в іншому контексті. Окрім поодиноких винятків, в Україні ці ідеї сьогодні – рецидив рабської хвороби меншовартості, усіяко підтримуваної, найперше, російськими шовіністичними силами. Переважна більшість партій і організацій, які діють зараз в Україні й активно експлуатують ідеї слов'янського зближення, працюють на зміцнення й витворення нової російської імперії, але в жодному випадку не на користь українській нації.

Теоретизування вже перших російських слов'янофілів – І. Кіреєвського, О. Хом'якова й К. Аксакова (саме цих людей визнають класиками слов'янофільства; їх творчість припадала на 30-50-ті роки XIX ст.) – сфокусувалося на задавленій російській цивілізаційній проблемі «Схід–Захід».

Справа в тому, що на поч. XIX ст. в Європі перебував у розпалі процес формування модерних націй-держав, цих визначальних елементів подаль-

13. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій: 2-е видання. – Львів: Українське в-во, 1941. – С. 106, 99.

14. Докладніше див.: Хобот П. Проблема ідентифікаційного визначення ідеологічних засад і політичної практики Української національної асамблеї (УНА) // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 62-72.

шої історії Європейської цивілізації. Росія ж, сама ідея нації якої загубилася десь поміж глибоко закоріненими імперською й деспотичною традиціями, рухалась, у цьому сенсі, в протилежному напрямку. Саме ця обставина ніби остаточно відкидала претенсії Росії на європейськість. Тепер уже було очевидно, що ця величезна імперія, яка територіально й, головне, культурно розірвана між Заходом і Сходом – це не частина Європи й далеко не її подоба. Відступати було нікуди: XIX ст. вимагало від Росії рішучих кроків з вирішення задоволеної цивілізаційної проблеми (Захід чи Схід?), вирішальної для російського націєтворення.

Було зрозуміло, що за умови, якщо Росія нарешті остаточно обере Європу, виникне потреба кардинально переглянути ключові принципи суспільного життя. І, мабуть, найважче Росії було б відмовитись від імперського минулого та почати процес формування справжньої нації. Головною проблемою тут було те, що сама Росія, практично, «загубилася» поміж підкорених народів: вона надто далеко зайшла, приєднуючи та асимілюючи все нові та нові народи, аби углядіти там своє власне – російське (не руське!) – начало й зробити перший крок на шляху розбудови нації, а не наднаціональної химери. На відміну від далеко не ідеальної Європи, де, однак, імперський стиль державотворення не мусів конче передбачати такий же стиль для націєтворення, російська традиція вимагала ототожнення цих понять.

Така ситуація вимагала навіть не змін, а справжніх революційних перетворень як у країні, так і у свідомості росіян. А до цього не були готові ні наскрізь реакційний російський абсолютизм, ні еліта, ані прості громадяни. Росія, таким чином, опинялась у патовій ситуації. Попри європейські амбіції (азійська альтернатива якось сама собою відпадала – рівень розвитку Європи не міг не братись до уваги; російська дійсність визначалась виразною тенденцією мавпування європейського досвіду), Росія не могла і, головне, не хотіла європеїзуватись фактично.

Що ж запропонували в цій ситуації російські слов'янофіли?

У їхній інтерпретації, цивілізаційна проблема окреслювалась рамками Росія–Захід: Заходів протиставлялася саме Росія, а не все слов'янство. І на цьому варто наголосити. Адже слов'янофілство для його російських теоретиків було ідеологією виразно російською, спрямованою на вирішення суто російських, а не загальнослов'янських проблем. Про це яскраво свідчить той факт, що слово «слов'янофіл» спочатку вживалося не інакше як глузливе прізвисько й абсолютно не сприймалося тими, кого ним обзивали. І лише пізніше, коли термін «слов'янофілство», а потім і «панславизм» стали загальноновживаними, це почало відображати загальну тенденцію: власне слов'янська частина ідеології цього руху в Росії почала відігравати роль відправної точки логічних побудов слов'янофільських концепцій.

Сам факт протиставлення Росії Європі зраджував чітку антизахідну спрямованість цього слов'янофілства; знову ж. майже в усіх його представників почуття ненависти до Заходу переважала глибину любови до слов'ян. Російські слов'янофіли звинувачували Європу в аморальності та відсутності справжніх традицій, застерігали про хибність європейського шляху роз-

виту. Тому протиставлення «Росія–Захід», цей зовні антагоністичний і навіть «деструктивний» характер слов'янофільства вже сам по собі містив дуже «конструктивний» бік цієї ідеології. Адже «очорнення» Європи автоматично «вибілювало» Росію та вкупі з диферамбами власному минулому зображувало її як єдиного повноцінного спадкоємця світової історії. Така винятковість Росії, мальовничо зображена ідеологами слов'янофільства, логічно мала підвести до висновку: Росія – це не просто відмінна від інших багатонаціональна імперія, а острів цивілізації серед суцільного варварства. На відміну від ранніх слов'янофілів, у яких слов'янство ототожнювалося, в першу чергу, з «російськими» слов'янськими народами – власне російським, а також українським і білоруським етносами – їх послідовники відштовхувались від тези про єдність усіх слов'янських народів, підводячи під свою ідеологію хіба що географічно ширший ґрунт.

Дуже скоро слов'янофільство стало загальноросійською ідеологією, яку, в тій чи іншій мірі, у XIX ст. розвивали та втілювали в життя і праві (М. Погодін, М. Данилевський, Ю. Самарін), і ліві (М. Чернишевський, М. Добролюбов), т. зв. «почвеннікі» (Ф. Достоевський, А. Григор'єв) та ідеалісти (В. Соловйов). Десь у 1860 роки відбулось «опрактичнення» слов'янофільської доктрини. З цього було вихолощено ранній романтизм (те, що об'єднувало цю ідеологію з українським та польським слов'янофільством), натомість залишено й возвеличено ідею єдності слов'янських народів, яка без романтичного обрамлення ставала вульгарною. Слов'янофільство перетворилося на офіційну ідеологію: таким вихолощенням, серед іншого, відсікалися всі небезпечні для російського самодержавства думки (виразна народність, антикапіталістична спрямованість чи критика реформ Петра I); воно тепер повністю підпадало під схему традиційного російського великодержавного шовінізму, стало ідеологічним обґрунтуванням русифікаційних заходів на теренах імперії, дієвим засобом експансії.

Найкраще шовіністичну сутність російського слов'янофільства («клясичного» та сучасного) окреслюють дві риси.

Перша – це чітко виражений месіянський характер ідеології. Російське слов'янофільство стало логічним продовженням давньої концепції «Москва – Третій Рим». Месіянistiчні теоретизування в стилі цієї концепції невід'ємно присутні в слов'янофільській ідеології: тут збігається і рятівна роль православ'я у світовій історії, і, головне, трактування вселенського призначення Росії як єдиної вибраної Богом спільноти. Фактично, слов'янофільство стало своєрідним модерним оформленням традиційного російського месіянства: на відміну від містичної теорії «Третього Риму», воно виглядало більш переконливим в умовах тотальної раціоналізації суспільного життя. Тепер месіянство спиралося не на сумнівну аксіому ченця з XVI ст. («два Рими впали, третій стоїть, четвертому ж – не бути»),¹⁵ а на більш-менш

15. Филофей. Послание Великому князю Василию // Памятники литературы Древней Руси. Кон. XV-пер. пол. XVI в. / Сост. и общ. ред. Л. Дмитриева и Д. Лихачева. – М.: Худож. лит., 1984. – С. 441.

науково обґрунтовану концепцію єдності слов'янських народів, які нібито історією покликані відновити торжество православ'я у світі. Тому теза «логічне продовження» набуває й буквального значення.

Друга обставина – це шовіністичний підхід до осмислення історії. Романтизм російських слов'янофілів у принципі співпадав із романтизмом творців української чи польської слов'янофільських ідеологій. Ця особлива світоглядна призма слов'янофільства загалом полягала в захопленні давніми слов'янськими народними традиціями, часто ірраціональній ідеалізації минулого. Проте різниця тут є дуже суттєвою.

Коли в Росії було опубліковано скандального «Філософського листа» російського мислителя П. Чаадаєва (1836), який, як вважають, і став поштовхом до появи російського слов'янофільства, влада не лише зарахувала його автора до найнебезпечніших дисидентів, а визнала божевільним за персональною вказівкою царя. Якщо взяти до уваги, що цей твір Чаадаєв присвятив своїм історіософським поглядам на минуле Росії, то неважко здогадатися: викривальна «маячня» Чаадаєва ховається саме тут. В історії Росії, писав мислитель, «немає жодного милого серцю спогаду, жодної гідної пошани пам'ятки, яка промовисто говорила б про минуле... Перші наші роки, що протекли в непорушній дикості, не залишили жодного сліду в нашій свідомості, і немає у нас нічого власне нам притаманного, на що могла б опертися наша думка».¹⁶ Тут же Чаадаєв подає шокуючий висновок: «це природний наслідок культури, наскрізно запозиченої і наслідуваної».¹⁷

Своїм одкровенням Чаадаєв, навмисне чи несвідомо, взяв під сумнів потужний фундамент російського великодержавного шовінізму, який от-от мав бути остаточно сформований – мит про російську історію. Ще на замовлення Катерини II німецькі історики XVIII ст. Г. Міллер і А. Шлецер, які досліджували історію Київської Русі, започаткували грандіозне за значенням для майбутнього російської історіографії та Росії в цілому переписування історії: Київська Русь ставала тепер давньою російською державою, а все її культурне надбання – російською спадщиною. Своєю ґрунтовною 12-томною працею «Історія держави Російської» (1816-1829) Карамзін «підтвердив» і розробив цю ідею з російського боку. Завдяки цій фальсифікації розрізнення понять «руський» і «російський» відкидалося, почали «плутатись» і поняття «Русь» та «Росія», для багатьох вони якось «непомітно» стали словами-синонімами (початок цього процесу заклад ще Петро I, який перейменував Московську державу на Російську імперію).¹⁸ Та головне, Російська (насправді Московська) держава починала своє літочислення принаймні з IX ст., а російський народ ставав у всіх відношеннях «історичним».

16. Чаадаев П. Философические письма. Письмо первое // Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 20.

17. Там само. – С. 21.

18. Важливо наголосити, що цю різницю легко помітити в українській мові, де існує чітка диференціація між словами «російський» (ним позначається все похідне від слова «Росія») та «руський» (вважається похідним від «Русь»), тоді як у переважній більшості мов світу така різниця нівелюється або її не існує взагалі (з цієї псевдотрадицією, що вже вкорінилась у світі, пов'язана проблематичність розрізнення цих відмінних за своєю суттю понять).

От що пише про це Чаадаєв в «Апології божевільного»:

П'ятдесят років тому німецькі вчені відкрили наших літописців; потім Карамзін розказав звучним словом діла і подвиги наших володарів; у наші дні погані письменники, невмілі антикварії та декілька невдалих поетів,¹⁹ не володіючи ні вченістю німців, ні пером знаменитого історика, самовпевнено малюють і воскрешають імена і звичаї, яких уже ніхто в нас не пам'ятає і не любить, такий підсумок наших праць із національної історії.²⁰

А про європейські реформи Петра І згадує таке:

Невже ви думаєте, що якби він знайшов у свого народу багату й плідну історію, живі перекази та глибоко закорінені інституції, то не завагався б кинути його в нову форму?... Але нічого цього не було. Петро Великий знайшов у себе вдома тільки листок чистого паперу і своєю сильною рукою написав на ньому слова Європа і Захід.²¹

Хіба це не висловлення сумніву щодо органічності поєднання неросійської історії з власне російським минулим?!

Задумайтесь, у яких тонах змальовували б свою минувшину ті ж слов'янофіли, якби поставили під сумнів належність до історії російського народу, наприклад, Давньої Русі-України (праукраїнської частини величезної Руської імперії)?²² Власне, відповідь, як не парадоксально, дає сам О. Хом'яков, описуючи історію Московської держави:

Що ж відбувалось у золотий старий час? Засумуєш мимоволі. Чи шукати нам добра і щастя перед Романовими? Тут зустрічає нас вовча голова Іоана Грозного, безглузді смути його молодости, аморальне царствування Василя, осліплення внука Донського, потім його монгольське, уділи, міжусобиці, приниження, продавання Росії і хаос бруду і крові... Погляд не зупиняється ні на одній світлій хвилині в житті народному, ні на одній епосі втішній...²³

(А чи могло за таких умов російське романтичне слов'янофілство виникнути взагалі?...). Зрозуміло, що хоча б тільки з цієї причини поглинення ін-

19. Тут маються на увазі саме слов'янофіли (твір написано в 1837 р.).

20. Чаадаєв П. Апология сумасшедшего // Русская идея / Сост. и авт. вступ. статьи М. Маслин. – М.: Республика, 1992. – С. 44.

21. Там само. – С. 41.

22. Навіть советський історик П. Толочко (автор тез про «колиску» та «єдиноутробне існування» трьох слов'янських народів у руський період) погоджується з поділом Русі на дві різні форми: «поняття „Русь“ і „Руська земля“ виступають у двох значеннях – широкому, що стосується всього державного простору, і вузькому, яке позначало тільки південну частину східнослов'янських земель, тобто Київщину, Чернігівщину та Переяславщину [...] де мешкали [...] поляни, сіверяни та древліни, які й склали етнополітичне ядро ранньодержавного утворення „Русь“» (Толочко П. Від Русі до України: Вибрані науково-популярні критичні та публіцистичні праці. – К.: Абрис, 1997. – С. 17). П. Толочко мовчить про хіба той факт, що це були давні українські племена.

23. Хомяков А. О старом и новом // Русская идея / Сост. и авт. вступ. статьи М. Маслин. – С. 54. Такий явно неромантичний погляд Хом'якова на російську історію до певної міри компенсується іншим положенням його теорії, згідно якого «святі істини рівності, свободи і чистоти» представлені в росіяні як «найкращі інстинкти російської душі [...] спогади давнини невідомої, але яка живе в нас таємно»; саме ці інстинкти «витворили все добре, чим ми можемо пишатись» (Там само. – С. 56). Цей песимізм можна віднести також до його специфічного стилю викладення думок – він, як пишуть, був неперевершеним оратором.

ших культур і народів, здійснюване під масками різних ідеологій, було конче необхідним для живлення непомірних російських амбіцій, які без цієї етнічної та культурної асиміляції здавалися б смішними.

Навіть незважаючи на всі видимі розходження у творчості перших і пізніших слов'янофілів, російське слов'янофільство треба вважати цілісною доктриною в сенсі причетності його до шовіністичної традиції. Шовінізм лежав у самій основі російського слов'янофільства, не залежно чи до, чи після його еволюції.

Це підтвердив і вік XX. Швидка й зовсім безболісна трансформація російського слов'янофільства у євразійство (совєтське й уже посткомуністичне, неоімперське), що, по суті, було революційною зміною світоглядних засад – відбулось кардинальне розширення меж «російського культурно-історичного типу», зраджує той факт, що ця ідеологія була та залишається інструментом шовіністичної політики, яким послуговуються відповідно до обставин, а не спробою зближення націй-сусідів для творення нового, кращого світу.

У російському випадку вплетення в ідейні засади слов'янофілів шовінізму, видається, було неминучим: націоналізм тут здався без бою. Російський шовінізм почав означати щось більше, ніж звичний для практики багатьох державних націй спосіб задоволення своїх інтересів; цей шовінізм перетворився на альфу й омегу суспільного життя цілих поколінь. І навіть якби давній російський шовінізм раптом кудись зник, то російські реалії XIX й XX ст. неминуче відродили б його до життя. У цей час Росія, як ніколи раніше, відчула потребу в ідеології, яка б витворила відповідну національну ідентичність і зберегла територіальну цілісність. Слов'янофільству відвели роль фундаменту для створення нової цивілізації, де Росія, переповнена безмежним честолюбством, не почувалася б чужою й не перебувала б на її географічних і культурних одвірках. Тільки таким чином можна було врятувати існуючу мультинаціональну імперію: з одного боку, зцементувати й виправдати її існування, а з іншого, підготувати ґрунт для подальшого її розширення.

Найвизначнішою пам'яткою польської слов'янофільської думки є «Книги польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича, написані в 1832 році. Саме в цій праці наводяться два стрижневі положення польського слов'янофільства: 1) єднання слов'янських народів є необхідною умовою їх визволення; 2) полякам належатиме визначальна роль в наддержавній спільності слов'ян. Месіянська абстрактність та ілюзорність не затіняють тут продуктивність визвольного патосу. На відміну від версії російського слов'янофільства, Міцкевич розширив трактування поняття «свобода», не замкнувся в консервативній ідеалізації минулого: природно, що Божу істину (свободу) проголошено ще не відновленою, отже, такою, до здійснення якої слід активно прагнути. Разом з тим, тут не закликається до верховенства чи домінування серед слов'ян одного віросповідання, не виправдовується релігійне гноблення.²⁴

24. Див.: Mickiewicz A. Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego / Wstęp i objaśnienia H. Gałlego. – Warszawa: W-wo M. Arcta, 1920. – 81 s.

Природа польського слов'янофілства була ближчою до слов'янофілства українського, а не російського, на що можна було сподіватись, зважаючи на поважний шовіністичний досвід Польщі. Це можна пояснити, перш за все, подібністю політичної ситуації, в якій опинились українська та польська нації. В умовах національного гноблення чужоземним загарбником у польському випадку, так само як в українському, найбільш помітними рисами слов'янофілства були обґрунтування визвольної боротьби, а також, хоча й у значно меншій мірі ніж в українському, поступка імперській політичній уніфікації, що виходила з песимізму поляків щодо перспективи виборення державної незалежності після кількох невдалих повстань.

Проте навіть поверхова характеристика польського слов'янофілства була б неповною без наведення такої цитати з прочитаних Міцкевичем у Франції в 1840-1843 роках «Лекцій про слов'янські літератури»: «... прагнення зблизитись з рештою Європи, налагодити тісні зв'язки з народами Заходу ніде не проявляється так яскраво і повно, як у слов'янських народів... Слов'яни завжди тяжіли й досі тяжіють до Заходу».²⁵ Видима суперечливість цієї тези «антизахідництву», яке несправедливо вважають «загальновизнаним» принципом слов'янофілства для всіх слов'янських націй, усе ж виказує існування тут певного вимушеного компромісу: поляки залишали за собою право вважатися європейцями, а не лише слов'янами.

Знаменита слов'янофілська теорія непоправного романтика Міцкевича виявилась якраз дуже практичною: польське слов'янофілство впевнено заявило про себе в час, коли на силі почувало себе чи не все слов'янство, загрожуючи своєю дещо наївною, але надпотужною визвольною ейфорією вирізнити й піднести цей східно-європейський куточок планети; однак воно затихло й забулося одразу ж після розвінчання цих марних надій.

Хронологічні рамки польського слов'янофілства обмежуються другою і третьою чвертю XIX ст. Пізніше, особливо в XX ст., ставлення до ідеї слов'янської єдності з боку польського суспільства стає різко негативним. Категоричне заперечення слов'янофілського міту, зокрема його важкої історичної спадщини, зумовлюється прагненням польської нації будь-що інтегрувати свою національну культуру в західно-європейський універсум.

Польське слов'янофілство не мало такого визначного впливу на історію власної нації, як російське чи навіть українське. Та воно було справді невід'ємною складовою (тут польського) національного руху, а ще – загадковою частинкою нескінченного внутрішнього та зовнішнього двобою націоналізму й шовінізму. □

25. Мицкевич А. Собрание сочинений: в 5 т. / Под. ред. М. Рыльского, М. Живого. – М.: Худож. литература, 1954. – Т. 4. – С. 127.

Сергій Чорний

Українці Далекого Сходу

Далекий Схід включає в себе Амурську, Камчатську, Магаданську, Сахалінську області, Приморський і Хабаровський краї. На півдні регіону, в басейні Амуру та його притоки Уссурі, знаходяться райони компактного проживання українців – Зелений Клин. Назва ця якнайбільше відповідає характеру природи краю, покритого розкішною степовою та лісовою рослинністю. До 1930 року майже всі українці Далекого Сходу мешкали на території Зеленого Клину.

Перші українські переселенці з'являються в краї у 1858 році, проте до 1882 року переселення було повільним. Заселення Зеленого Клину українцями пішло швидше, коли губернатор Приморської області генерал П. Унтербергер 1882 року подбав перед центральною владою про безкоштовний перевіз переселенців – майже виключно українських селян – морем з Одеси та відведення їм найкращих земель в Уссурійсько-Ханківській низовині. Під впливом Т. Шевченка, який за його дитинства гостював у хаті батька генерала Унтербергера в Оренбурзі, він вважав українців цінними хліборобськими колоністами. В 1883-96 роках 68600 селян, головним чином з України, поселилося на землях Зеленого Клину (в тому числі 44500 на Приморщині).

Переселенський рух на Зелений Клин ще більше посилювався після проведення Транссибірської і будови уссурійської і амурської залізниць, та відведення для переселенців нових земель.¹ Основна маса людності прибула у 1897-1910 роках – 223,2 тис. чол., з них до Приморської області – 137,7 тис., або 61,7%, до Амурської обл. – 85,5 тис., або 38,3%. У 1911-1915 роках на Зеленому Клині оселилось ще 49,4 тис. чол., проте тепер більше людності (25,5 тис. чол.) направлялося в Амурську обл. Загалом у край в 1883-1915 роках прибуло 341,2 тис. переселенців, з них 206,1 тис. – до Приморської обл., 135,1 тис. – до Амурської, переважну більшість їх становили українці. Наприклад, у 1907 році, коли на Зелений Клин прибуло найбільше колоністів (76,6 тис. чол.), 75,2% їх походили з 6 лісостепових і лісових губерній України (25,1% – з Чернігівської, 23,7% – з Київської, 12,5% – з Полтавської, 6,9% – з Волинської, 4,4% – з Харківської, 2,6% – з Подільської). У 1917 році в Приморській області налічувалось 270,7 тис. українців (48,2% населення), в Амурській – 147,4 тис. (43,2%), отже наша людність складала основну масу населення Зеленого Клину. Вона селилася насамперед на урожайних просторах Зейсько-Бурейської і Уссурійсько-Ханківської рівнин.²

За переписом 1926 року на Далекому Сході налічувалось 305 тис. українців (у 1917 р. – 420 тис.), але це число є невірогідним – в дійсності їх було

1. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 773.

2. Тиміш Олесіюк. Українські колоніальні землі // Табор. – 1932-34. – № 17, 18, 21.

близько 500 тис. чол. (Т. Олексіюк у праці «Українські колоніальні землі» подає число 612 тис.). За переписом 1959 року в регіоні налічувалось 429,3 тис. українців, у 1989 році – 543,4 тис.

Українське національне життя в краї до революції 1917 року розвивалося дуже повільно, головним чином за рахунок театрів і освітніх гуртків. Українські клуби виникли у Харбіні (в 1907 р.) і Благовіщенську (1910). В 1907 році у Владивостоці при Орієнтальному Інституті був заснований студентський гурток-громада, в 1909 році постав театральний гурток; таємні українські політичні гуртки існували в Імані та Владивостоці; спроба відкрити «Просвіту» в Микольську-Уссурійському не вдалася через заборону поліції.

Революція 1917 року принесла скасування заборон організованого українського життя, а слідом за тим на всьому Далекому Сході постала низка місцевих організацій – українських громад, кооперативів, військових союзів і т. д. Ці організації скликали I Український Далекосхідний З'їзд, що відбувся 11-14.6.1917 в Микольську-Уссурійському при участі 57 делегатів. Найважливішими постановами цього з'їзду було звернення до Тимчасового Уряду в Петрограді визнати широку національну автономію для українського населення Зеленого Клину, організація українських військових частин з українців-вояків російської армії, організація постійного центрального органу українців Далеккого Сходу – Далекосхідної Української Крайової Ради та її Секретаріату й інше.

Внаслідок I Українського Далекосхідного З'їзду посилювався український рух, постали окружні ради, що об'єднували місцеві громади (разом 10, в тому числі й у Харбіні), Далекосхідна Вчительська Спілка, була заснована кооперативна централа «Чумак» у Владивостоці та почали виходити часописи й журнали («Українець на Зеленому Клині» у Владивостоці, «Засів» у Харбіні, «Шире Слово» – щоденник у Владивостоці, «Ранок» у Хабаровську й інші). Запроєктована Далекосхідна Українська Крайова Рада і її виконавчий орган – Далекосхідний Український Секретаріат (голова – Ю. Мова, секретарі – Ф. Стешко, І. Осипенко, А. Радіонів та Я. Ситницький) з осідком у Владивостоці почали діяти тільки в кінці 1918 року. В цей же час почали створюватись українські військові частини, що мали на меті захист українських інтересів на Далекому Сході.

Деяку роллю відігравали українці в період Далекосхідної Республіки (1920-1922 роки), в організації якої вони взяли активну участь. На установчих зборах Далекосхідної Республіки (2.3.1921) із загального числа делегатів (351 чол.), українців (без Приморщини) було 41. Конституція Далекосхідної Республіки гарантувала українцям, як й іншим національностям, національну автономію. Було утворено окреме міністерство, на чолі якого став П. Марчишин; заходами цього міністерства відкрито ряд українських шкіл. Далекосхідний Секретаріат готував Далекосхідний З'їзд, в програмі якого було проголошення Далеккого Сходу як української держави – Зеленої України, та вже в листопаді 1922 року Далекосхідна Республіка перестала існувати, бо її територію окупували більшовики.

Большевицька влада закрила всі українські організації, заарештувала чільніших українських діячів і, зорганізувавши процес в Чіті, більшість з

них засудила на довголітнє ув'язнення. Однак, рахуючися з силою українського елементу, советська адміністрація змушена була провести на Далекому Сході виділення українських національних районів – 10 на Приморщині й 4 – на Амурщині, де була заведена українська мова в школах і адміністрації, до середини 1930 років. Їх було 17. В Хабаровську виходив щоденник «Соціалістична перебудова», а в Благовіщенську в 1926-32 роках існував український педагогічний інститут. З 1935 року советська влада почала ліквідовувати українську культурну автономію й заводити русифікацію.³ Було закрито сотні українських шкіл, газети, видавництва, більше того, випущено секретний циркуляр, що наказував вважати українцями тільки тих, хто народився в Україні.

1961 року примусово ліквідовано при філярмонії у Владивостоці останній український колектив. Українство завмерло.

Українське національно-культурне життя почало відроджуватися з 1987 року. У 1992 році у Владивостоці пройшли Дні української культури. Організували свято ентузіясти місцевого Товариства шанувальників української культури. Духовенство УАПЦ освятило приміщення товариства. Та варто було скінчитися заходам, як адміністрація міста просто викинула на вулицю цю громадську організацію. Офіційна Росія боїться всього українського, тому що мільйони її громадян, котрих свого часу батоном і пряником змусили стати росіянами, тепер можуть прозріти й зацікавитися своїм родоводом. Тому в Росії не поспішають із відкриттям державних українських шкіл, випуском української періодики, радіо- й телепередач.

У 1897 році на Далекому Сході налічувалось 371,8 тис. чол., з них росіян – 178,4 тис. (48%), українців – 56,8 тис. (15,3%), китайців – 38,7 тис. (10,4%), корейців – 25,9 тис. (7%), евенків і споріднених з ними народів – 19,2 тис. (5,2%), чукч – 10,2 тис. (2,75%), нівхів – 6,2 тис. (1,7%), коряків – 6,1 тис. (1,6%), поляків – 5,2 тис. (1,4%), камчадалів – 4,0 тис. (1,1%), манчжурів – 3,3 тис. (0,9%), інших – 17,8 тис. чол. (4,8%).⁴

54282 українці, або 95,6% їх чисельности в краї, мешкало в Амурській обл. й трьох південних округах Приморської обл., тобто на Зеленому Кліні (в Амурській області – 21096 українців, або 17,54%, в Приморській області – 33326, або 14,92%, в тому числі у Південноуссурійській окрузі – 31413, або 25,16%, Хабаровській – 1224, або 4,49%, Уссурійській – 549, або 2,79%, на Сахаліні налічувалось 2368 українців, або 8,42% населення).⁵

Дані Всесоюзного перепису 1926 року щодо 300 тис. українців на Зеленому Кліні мають бути поставлені під сумнів. Перепис 1917 року дає число на-

3. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 776-777.

4. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Общій свод по империи результатов разработки данных первой Всероссийской переписи, произведенной 28 января 1897 г. – СПб., 1905. – Т. 2. – С. 38-55.

5. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб., 1905. – Т. 72, 76, 77, 80. – Табл. 13.

шої людности в 420 тис. чол., перепис українського населення Зеленого Клину, здійснений у 1918 році далекосхідними українськими організаціями, нараховує 437 тис. осіб.⁶ Кількість українців повинна була не зменшитись до 300 тис. осіб, а зрости, як мінімум, до 500 тис. На думку автора, відсоток українського населення в Амурській, Владивостоцькій і Хабаровській округах складав 50-55%, а не 25-26%, які подавала советська статистика. Але навіть за неповними даними перепису 1926 року, українці становили більшість населення в багатьох районах Зеленого Клину.

Таблиця 1. Чисельність і питома вага українців за переписом 1926 р. в округах Далекого Сходу.⁷

Округи	Чисельність українців	Питома вага
Хабаровська	49430	26,24%
Владивостоцька	148768	26,01%
Амурська	100500	25,39%
Сахалінська	1145	9,65%
Зейська	3036	6,02%
Миколаївська	1750	4,62%
Камчатська	339	0,97%
Всього	304968	23,62%

За 30 років (з 1897 р. по 1926 р.) кількість населення Далекого Сходу зросла від 372 тис. до 1290 тис., тобто в 3,5 раза, чисельність українців збільшилась від 57 тис. до 305 тис., тобто в 5,4 раза; росіян у краї налічувалось у 1926 році 631,7 тис. чол. (у 3,5 раза більше), корейців – 167,6 тис. (у 6,5 раза), китайців – 64,9 тис. (у 1,7 раза), білорусів – 38,2 тис. (у 46 разів), чукч – 11,0 тис. (на 8% більше).

У межах колишньої Амурської області чисельність українців зросла в 4,93 раза (з 21096 чол. до 104058 чол.), питома вага – з 17,54% до 23,52%; чисельність нашого народу в межах Приморської області збільшилась у 6 разів (з 33326 чол. до 199475 чол.), відсоток виріс із 14,92% до 24,17%.

Таблиця 2. Райони з переважанням українського населення.⁸

	Всього населення	Українців	%
Амурська окр.			
Александровський	59963	30356	50,63

6. Сергійчук В. Українці в імперії // Бібліотека українця. – № 3. – К., 1992. – С. 54.

7. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М., 1928. – Т. 7. – С. 12-39.

8. Там само. – С. 124-132.

Владивостоцька окр.			
Шмаковський	32461	21826	67,24
Чернігівський	23028	15122	65,66
Спаський	41160	25934	63,01
Яковлевський	21193	12728	60,07
Івановський	20216	11550	57,14
Ханкайський	25493	12985	50,92
<i>Всього</i>	163551	100145	61,23
Хабаровська окр.			
Калінінський	53613	32012	59,71
Разом на Далекому Сході	277127	162513	58,64

Всього в зазначених районах жило 53,3% далекосхідних українців. У районах із мішаним населенням на Зеленому Кліні мешкало 37,65% нашої людности в краї.

Таблиця 3. Райони з мішаним населенням.
Чисельність і питома вага українців.⁹

	Всього населення	Українців	%
Амурська окр.			
Івановський	41581	17313	41,64
Завітінський	31782	12637	39,76
Мазановський	15245	5587	36,65
Тамбовський	52567	16294	30,99
Михайлівський	23367	4075	17,44
Свободненський	45335	7065	15,58
Хінганоархарінський	29376	3299	11,23
<i>Всього</i>	239253	66270	27,7
Зейська окр.			
Зейський	12663	1845	14,57
Владивостоцька окр.			
Михайлівський	30657	11320	36,92
Ольгинський	20024	6589	32,91
Гродековський	22213	2928	13,18
Суйфунський	78054	8883	11,38
<i>Всього</i>	150948	29720	19,69
Хабаровська окр.			
Ленінський	22758	6806	29,91

9. Там само. – С. 124-132.

Михайлосеменівський	8080	812	10,05
Некрасовський	93706	9357	10,0
Всього	124544	16975	13,63
Разом	527408	114810	21,77

Всього в районах із переважно українським і мішаним населенням мешкало 804535 чол., з них українців – 277323, або 34,47%. Наш народ на Зеленому Кліні жив компактно – у цих районах розміщувався 91% його загальної чисельності на Далекому Сході. Окрім того, вищою від 10% питома вага нашої людности була у двох районах Сахалінської округи – Риковському (538 чол., 13,85%) й Александровському (480 чол., 10,12%). З інших районів варто відзначити Шкотловський (Владивостоцька округа) – хоча питома вага нашої людности складала тут 9,19%, у сільській місцевості вона піднімалася до 21,58%, багато українців жило в Сучанському районі цієї ж округи – 3168 чол., або 7,09%, в Миколаївському районі Миколаївської округи – 1215 чол., або 7,73%; почала освоювати наша людність і Камчатку – в Большерецькому районі її налічувалось 202 чол., або 8,3%.¹⁰

Розмовляло українською в краї 158568 українців, або 52% їх чисельності. По округах розподіл їх був таким: Камчатська – 221 чол. (65,19%). Хабаровська – 31244 чол. (63,21%), Амурська – 56654 чол. (56,37%), Зейська – 1429 чол. (47,07%), Владивостоцька – 68541 чол. (46,07%), Миколаївська – 440 чол. (25,14%), Сахалінська – 39 чол. (3,41%). Окрім українців, наша мова була рідною для 2181 чол. інших народів (1345 чол. у Владивостоцькій окрузі, 527 – в Амурській, 292 – в Хабаровській). Отже, всього україномовної людности на Далекому Сході налічувалось 160749 чол. Знову ж таки найменш русифікованими українці були в тих округах (за винятком Камчатської), де вони мешкали компактно, де їх питома вага була значною.¹¹

Міських жителів серед далекосхідних українців налічувалось 31368 чол., або в 7,5 раза більше, ніж у 1897 році, рівень урбанізації нашої людности за тридцять років зріс від 7,4% до 10,3%. В Амурській окрузі найвищою питома вага українців була в місті Архара – 19,5% (418 чол.), у Шімановську їх частка складала 14,9% (402 чол.), у Свободному – 14,6% (1498 чол.), проте найбільше українців мешкало в Благовещенську – 3278 чол. (5,4%). Столицею українських земель на Далекому Сході було місто Спаськ (зараз Спаськ-Дальній) у Владивостоцькій окрузі – 4815 українців, або 42,2% населення, значний відсоток нашої людности був у селищі Ольга – 23,8% (210 чол.), багато нашого народу налічувалось у Владивостоці – 6019 чол., або 5,6%, і Нікольську-Уссурійському (зараз Уссурійськ) – 3572 чол., або 10,1%. У Хабаровській окрузі багато українців налічувалось у Хабаровському – 3791 чол., або 7,6%, та Імані (зараз Дальнереченськ) – 2072 чол., або 42,2%.¹²

Українські переселенці постійно поповнювали нашу діаспору на Зеленому Кліні. За даними Л. Рибаківського, в 1927-1928 роках, із загальної кількості сімейних переселенців на Далекий Схід в 36,7 тис. чол., на Україну

10. Там само. – С. 126, 128, 130.

11. Там само. – С. 46, 124-133.

12. Там само. – С. 124-132.

припадало 11,2 тис., Центральну Росію – 8,6 тис., Білорусію – 5,1 тис.. Казахстан і Середню Азію – 4,9 тис., Сибір – 6,9 тис.чол.

У 1930 роки потік української людності на Зелений Клин пішов іншим шляхом, як правило, арештантськими вагонами. «Розкуркулені» також становили значну частину новоприбульців. В умовах репресій українці змушені були шукати притулку в Харбіні (Манджурія), де їхнє національне життя не припинялося аж до Другої світової війни.

А потім були добровільні переселення вже післявоєнного часу. Вони додали українського населення не тільки власне у Примор'ї, але й в інших регіонах Далекого Сходу.¹³

За 32 роки (1926-1959) чисельність українців у краї збільшилася на 124 тис., або в 1,4 раза, проте в межах Амурської області вона зменшилася майже вдвічі (зі 103 тис. до 56,3 тис.), у межах Приморського краю залишилася без змін (у 1926 р. – 180 тис., у 1959 р. – 182 тис.), різко зросла в межах Хабаровського краю (з 20 тис. до 98 тис.), Магаданської, Камчатської та Сахалінської областей. У 1959-89 роки чисельність і питома вага українців у адміністративних одиницях Далекосхідного краю зазнали таких змін

Таблиця 4 – чисельність і питома вага українців на Далекому Сході в 1959-89 рр.¹⁴):

	1959		1989	
Магаданська обл.	29992	12,73%	85772	15,44%
у т. ч. Чукотський АО	3543	7,59%	27600	16,84%
Камчатська обл.	14852	6,73%	43014	9,11%
Приморський край	182004	13,18%	185091	8,2%
Амурська обл.	56266	7,84%	70759	6,74%
Сахалінська обл.	48073	7,4%	46216	6,51%
Хабаровський край	98162	8,59%	112586	6,21%
у т. ч. Єврейська АО	14425	8,86%	15921	7,44%
Всього	429349	9,88%	543438	7,93%

На землях Зеленого Клину в 1959-1989 роках чисельність українців зростала, проте їх питома вага зменшувалась; у найбільш віддалених районах Далекого Сходу частка й чисельність нашого народу швидко зростали. І все ж найбільше українців мешкає в районах давнього поселення – у Приморському, Хабаровському краях і Амурській області. Питома вага нашої людності тут залишається досить високою: у Дальнереченському районі Приморського краю вона складала 23,3%, Лісовозаводському – 19,5%, Хорольському – 16,2%, Яковлівському – 15,7%, Спаському – 14,7%, Ханкайському – 14,6%, Чернігівському – 13,8%.¹⁵

За питомою вагою серед усього населення українці займають на Далекому Сході перше місце в Росії: у 1989 році вона становила 7,9%. Частка українців, які вважають рідною мовою українську, в 1989 році становила на Далекому Сході 40,6% й коливалася по окремих регіонах від 34,2% до 49,4%.¹⁶ □

13. Сергійчук В. Українці в імперії. – С. 55.

14. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів, 1994. – С. 218.

15. Там само.

16. Там само. – С. 219.

З історії боротьби ОУН-УПА

Григорій Дем'ян

Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фолкльористики (Частина 4)

Світлій пам'яті
Головного Командира УПА
генерал-хорунжого Тараса
Чупринки присвячується.

1948 рік

1 січня в селі Балинці Гвіздецького району на Станиславівщині підпільники ОУН обстріляли зграю озброєних грабіжників московської окупаційної адміністрації, які насильно забирали в людей корів.

У травні біля села Чорний Потік Печеніжинського району Станиславівської області повстанці замінували місця, по яких часто волочилися емгебісти. Як і передбачалося, через короткий час ворожа група вийшла на них. Два облавники загинули й один був важко поранений.

У травні в Ланчинському районі підпільники ліквідували одного емведиста й одного «стрибка», які тероризували населення.

10 травня в селі Верхній Вербіж Печеніжинського району чотири працівники референтури пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН на чолі з її керівником «Юрком» протягом трьох годин відбивали атаки 17 емгебістів, які під командуванням відомого україножера Костенка проводили чергову операцію. Компартійне керівництво Станиславівської області у своєму звіті за першу декаду травня 1948 року повідомляло Микиті Хрущову:

4 особи бандитів випустили по чекістах 13 автоматних дисків набоїв, кинули 20 гранат і відчайдушно оборонялися до останнього подиху. В цій операції знищено увесь склад референтури пропаганди Коломийського надрайону на чолі з референтом «Юрком», він же заступник керівника Коломийського надрайонного проводу ОУН. Зі свого боку ми втратили в цій операції двох сержантів в[нутрішніх] в[ійськ] МГБ. У будинку, де знаходилися вказані бандити, виявлений і розпечатаний бункер, що належав референтурі пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН, звідки видобуто: кулеметів – 1, автоматів – 5, пістолетів – 4, набоїв – 800 штук, ракетниць – 1, дисків до автоматів – 12, ротаторів – 1, друкарських машинок – 3. Крім того, вилучено понад 3000 оунівських летючок, спрямованих проти колгоспів, мобілізації молоді в школи ФЗН Донбасу, нової позики, націоналістична література та велика кількість оунівських документів.²⁰²

3 липня в селі Драчинці Нові Вашківецького району Чернівецької області під час збройної сутички повстанці вбили дільничного МВД, який всупе-

реч неодноразовим попередженням систематично допомагав емгебістам винищувати українських підпільників.

3 липня в лісі Причілки, що в Жаб'ївському районі на Станиславівщині, група підпільників ОУН провела бій з бандою російських облавників.

3 липня в районному центрі Жаб'є Станиславівської області група збройного підпілля ОУН затримала автомашину, якою большевики перевозили мануфактуру. Весь вантаж конфісковано й роздано селянам.

10 липня біля села Чорні Ослави Яремчанського району на Станиславівщині група збройного підпілля ОУН провела бій з бандою російських людоловів.

19 липня на річці Черемош у Жаб'ївському районі група збройного підпілля ОУН затримала дараби, що створило велику загату і на значний час перервало грабіжницьке вивезення дерева з карпатських лісів для потреб окупаційної адміністрації. Коли ж большевики розчистили загату, 21 липня підпільники повторили таку ж акцію. Аналогічну операцію було проведено й 23 липня 1948 року.

19 липня боївка збройного підпілля ОУН у районному центрі Яблунів на Станиславівщині ліквідувала начальника «винищувального («істребітельного») батальйону», який жорстоко тероризував і грабував населення, знущався над арештованими тощо.

23 липня біля села Підзахаричів Вижницького району Чернівецької області група українських повстанців мала збройну сутичку з емгебістами.

25 липня в селі Ключів Великий Коломийського району група збройного підпілля ОУН у сутичці з бандою облавників знищила одного терориста.

28 липня в лісі біля села Брустур Жаб'ївського району Станиславівської області відбулася перестрілка між групою українських повстанців і російських облавників.

29 липня на полонині Веснарки, що в Жаб'ївському районі на Станиславівщині, група збройного підпілля ОУН мала завзяту перестрілку з бандою російських грабіжників.

31 липня в лісі біля села Баня Березів Яблунівського району Станиславівської області група збройного підпілля ОУН обстріляла зграю облавників.

6 серпня в селі Барвінкава Кутського району на Станиславівщині група збройного підпілля ОУН провела бій з бандою емгебістів, завдавши їй відчутних втрат у живій силі.

6 серпня в лісі біля села Кривополе Жаб'ївського району під час збройної сутички українських підпільників з емгебістами поранено двох напасників.

6 серпня в лісі біля села Зелена Надвірнянського району Станиславівської області відбулася збройна сутичка підпільників ОУН з бандою внутрішніх військ МГБ.

8 серпня в селі Драчинці Нові Вашківецького району на Буковині група українських повстанців обстріляла зграю облавників.

10 серпня в селі Гринява Жаб'ївського району на Станиславівщині група збройного підпілля ОУН обстріляла банду емгебістів.

15 серпня в селі Вербіж Печеніжинського району Станиславівської області група збройного підпілля ОУН звела бій проти зграї внутрішніх військ, яка проводила чергову терористично-грабіжницьку операцію.

16 серпня на полонині Висварки, що в Жаб'ївському районі Станиславівської області, група підпільників ОУН обстріляла російських облавників.

17 серпня в селі Грушка Отинійського району на Станиславівщині відбулася збройна сутичка українських підпільників ОУН з емгебістами.

22 серпня в лісі біля села Дори Яремчанського району Станиславівської області група збройного підпілля ОУН мала перестрілку з емгебістами.

27 серпня над шляхом Яблунів–Космач на Станиславівщині боївка збройного підпілля ОУН влаштувала засідку, на яку виїхала зграя терористів з внутрішніх військ МГБ. Під час бою ліквідовано одного ворожого лейтенанта і поранено двох солдатів.

28 серпня в селі Белелуя Снятинського району Станиславівської області юнак-націоналіст виконав атентат на вислужника російських окупантів – дільничного емведиста, незважаючи на те, що в цьому населеному пункті в той час перебувало 25 облавників з МГБ. Під час акції атентатників затявся пістоль, та він не розгубився, а вихопив ножа й заколов ворога.

28 серпня в селі Королівка Коломийського району підпільника «Ярослава» заскочила в хаті група емгебістів. Зав'язався бій. Самовпевнені у своїй чисельній перевазі, оперативники почали кричати: «Бандерівцю, кидай зброю і здавайся!». Підпільник відповів: «Краще смерть за Україну, ніж життя в московському рабстві!», – і продовжував оборонятися, навіть будучи пораненим. «Ярослав» убив чотирьох облавників і в безвихідній ситуації сам застрілювався. Останніми його словами були «Слава Україні!».

29 серпня в селі Тростянка Коломийського району відбулася завзята сутичка між українськими повстанцями й відділом внутрішніх військ МГБ.

29 серпня в селі Дора Яремчанського району Станиславівської області була збройна сутичка українських повстанців з облавниками.

3 вересня в селі Грушів Коломийського району група збройного підпілля ОУН провела бій з московськими наїзниками й одного з напасників убила.

7 вересня в селі Іванівці Ланчинського району Станиславівської області українські підпільники в бою з облавниками знищили одного з них.

9 вересня між селами Чорний Потік і Заріччя Печеніжинського району на Станиславівщині відбулася збройна сутичка українських повстанців зі зграєю емгебістських військ. Одного важко пораненого повстанця емгебісти намагалися захопити живим, але він вигукнув: «Слава Україні!» – й сам застрілювався.

9 вересня в селі Завалля Снятинського району Станиславівської області українські підпільники ОУН ліквідували емгебістського вислужника – начальника збройної охорони колгоспу.

10 вересня група українських повстанців реквізувала в лісовому пункті на присілку Явірник, що в Жаб'ївському районі на Станиславівщині, гроші та мануфактуру, більшу частину з того роздано селянам і робітникам, а решту використано для потреб збройного підпілля ОУН.

11 вересня в селі Карлів Снятинського району Станиславівської області підпільники ліквідували начальника «істребітельного батальйону», який

знущався над людьми, особливо допікав родинам українських повстанців і катував арештованих.

15 вересня в селі Саджава Ланчинського району на Станиславівщині учасники збройного підпілля ОУН обстріляли банду емгебістів.

17 вересня над шляхом біля села Пістинь Косівського району підпільники ОУН провели бій проти відділу внутрішніх військ МГБ. Ворог втратив одного вбитим.

18 вересня в селі Рунгури Печеніжинського району Станиславівської області учасники збройного підпілля ОУН у бою з російськими облавниками вбили одного емгебіста.

19 вересня в селі Бистриця Надвірнянського району українські повстанці обстріляли зграю російських окупаційних військ, що проводила свою чергову операцію.

19 вересня повстанці навідалися до так званого «гражданстрою» в Жаб'ївському районі, переглянули документацію і конфіскували мануфактуру, яку відтак роздали місцевому населенню.

1 жовтня в селі Іспас Коломийського району учасники збройного підпілля ОУН виявили й обстріляли агентурно-провокативну групу емгебістів.

14 жовтня в селі Луг Яремчанського району Станиславівської області група збройного підпілля ОУН обстріляла банду російських терористів.

14 жовтня в горах на межі Станиславівської та Чернівецької областей учасники збройного підпілля ОУН захопили і роззброїли начальника «стрибків» і ще двох посіпак із большевицької окупаційної адміністрації. Здобуто одну десятизарядку, два кріси, пістоль і набої до них.

15 жовтня в селі Нековате Косівського району на Станиславівщині група збройного підпілля ОУН провела бій з відділом МГБ.

17 жовтня в селі Волосів Ланчинського району Станиславівської області відбулася збройна сутичка українських підпільників ОУН з групою облавників.

18 жовтня в селі Зелена Надвірнянського району на Станиславівщині група учасників збройного підпілля ОУН обстріляла зграю емгебістських військ.

22 жовтня в селі Кубаївка Ланчинського району Станиславівської області група збройного підпілля ОУН провела бій проти російських оперативників, у якому був убитий старший лейтенант. Власних втрат українські підпільники не мали.

30 жовтня біля села Добротів Ланчинського району учасники збройного підпілля ОУН обстріляли зграю емгебістських військ.

4 листопада в селі Вербіж Печеніжинського району група українських повстанців дала бій банді емгебістських військ. Ворог втратив у ньому двох убитими і трьох пораненими. Прикриваючи вогнем своїх друзів, під час бою смертю героя поліг кулеметник «Явір». Він обстрілював ворогів до того часу, поки не використав увесь запас набоїв, а відтак зі словами «Слава Україні!» підірвав себе гранатою.

4 листопада в лісі біля села Річки Косівського району два місцеві повстанці копали криївку. На них несподівано напав відділ оперативників, які встигли

оточити українців. Одному з повстанців удалося вирватися з ворожої пастки, а другий, що мав псевдо «Гай», був зненацька захоплений живим. Емгебісти застосували до нього звірячі тортури, вимагаючи інформації про те, хто з гуцулів допомагає українським повстанцям. Російські кати пекли його гарячим залізом, жорстко били в найбільючіші місця, намагалися зламати морально, але «Гай» відповів: «Я вам нічого не скажу. Я вам не маю що сказати. Я тільки можу сказати своєму другові, а не ворогові. Свого народу не зраджу». Скатований до невпізнання, молодий гуцул-герой помер від тортур.

5 листопада в селі Космач Яблунівського району Станиславівської області група українських повстанців обстріляла відділ російських спецвійськ. У бою був важко поранений підпільник ОУН «Буйний». Однак він і в такому стані продовжував вести вогонь по ворогові. Витративши всі набої, бандерівець підірвав себе гранатою. Московські головорізи довго не відважувалися підходити до тіла гуцула-героя. Щойно наступного дня, одержавши значну підмогу, відважилися це зробити.

7 листопада боївка збройного підпілля ОУН у місті Делятин Яремчанського району на Станиславівщині обстріляла кулеметним вогнем приміщення МВД, в якому московські бандити влаштували собі пиятику.

26 листопада в селі Гаврилівка Ланчинського району Станиславівської області за дорученням збройного підпілля ОУН атентатники обстріляли і поранили емгебіста і голову сільради, який був таємним агентом окупантів.

У грудні в Коршівському районі на Станиславівщині група учасників збройного підпілля ОУН провела завзятий і тривалий бій проти банди спеціально вимуштрованих російських людоловів-терористів, яка напала на їхню кріівку. Підпільники рішуче відкинули підступні пропозиції ворога здатися. Використавши запас гранат і набоїв, останніми пострілялися самі, але не капітулювали перед дикими наїзниками.

У грудні в місті Снятині Станиславівської області за дорученням збройного підпілля ОУН молодий атентатник застрілив садиста-оперативника МГБ Василісу.

8 грудня в селі Слобідка Лісна Коршівського району на Станиславівщині 60 спеціально вимуштрованих емгебістів оточили хату, в якій зупинилися три підпільники: «Буря», «Мирон» і його син «Тихий». Почався важкий бій. Українські підпільники ОУН по-геройськи оборонялися й усі три полягли.

9 грудня в селах Драгасимів і Тучапи Снятинського району підпільники ОУН вийшли на емгебістську засідку й звели з нею бій. Про його наслідки наразі відомостей не знайдено.

12 грудня в селі Трефанівка Гвіздецького району Станиславівської області молодий атентатник збройного підпілля ОУН ліквідував емгебістського агента.

23 грудня в селі Березів Нижній Яблунівського району на Станиславівщині відбулася завзята збройна сутичка між повстанцями й емгебістами.

25 грудня в селі Ключів Великий Печеніжинського району два підпільники ОУН звели бій з цілим відділом емгебістських військ. Під час бою підпільник «Лоза» був поранений, ще деякий час оборонявся, а відтак, щоб не потрапляти живим до рук катів, застрілювався.

29 грудня в селі Підвисоке Снятинського району на Станиславівщині українські повстанці влаштували засідку на спеціальну оперативну бойовку МГБ. Коли вона увійшла в зону вогню, спалахнув бій. Повстанці знищили емгебістського сержанта й одного рядового бандита поранили.²⁰³

1949 рік

6 січня в селі Марківка Печеніжинського району Станиславівської області учасники збройного підпілля ОУН вийшли на емгебістську засідку. Обидві сторони вхопилися за зброю, але одним і другим затялися автомати. Тоді підпільники почали стріляти з пістолів. Використавши набої, стали кидати в емгебістів дровами, що були під шопою. Емгебісти подумали, що це ручні гранати, і швидко повтікали до хати, знаючи, що українські повстанці між своїми людьми не будуть їх атакувати. За той час підпільники відійшли на нове місце постою.

7 січня в селі Воскресінці Коломийського району два підпільники ОУН квартирували в хаті, на яку зненацька напала група емгебістів. Спалахнула перестрілка. Підпільники кинули між напасників гранати. Під час бою один з підпільників був поранений і, щоб не потрапити ворогам до рук живим, у безвихідній ситуації застрелився.

9 січня біля села Рунгури Печеніжинського району на дорозі відбулася збройна сутичка між підпільниками ОУН і відділом емгебістів.

21 січня в селі Іванівці Ланчинського району Станиславівської області група повстанців обстріляла відділ облавників. Один емгебіст був поранений.

21 січня в селі Грушка Отинійського району на Станиславівщині на криївку українських підпільників ОУН напала банда емгебістів. Спалахнув нерівний бій. Усі пропозиції російських терористів про капітуляцію повстанці відкидали, заявляючи, що бандерівці не здаються. Вичерпавши запас гранат і набоїв, оточені самі пострілялися.

25 січня в селі Княздівр Печеніжинського району на криївку двох підпільників ОУН напала банда облавників. Після довгого нерівного бою українські підпільники пострілялися самі.

25 січня в селі Пнів'я Надвірнянського району між групою учасників підпілля ОУН і російськими емгебістами відбулася гостра збройна сутичка.

10 лютого в селі Молодятин Печеніжинського району Станиславівської області українські повстанці обстріляли відділ емгебістів.

10 лютого в селі Уторопи Яблунівського району на Станиславівщині українські підпільники ОУН завчасно виявили емгебістську засідку й обстріляли її. Один терорист був поранений.

11 лютого в селі Вербіж Вижній Печеніжинського району відбулася перестрілка між групою збройного підпілля ОУН і відділом внутрішніх військ МГБ.

23 лютого в селі Кривоброди Коломийського району учасники збройного підпілля ОУН обстріляли спецбойовку МГБ. Один з окупантів був убитий.

10 березня в селі Чорний Потік Яремчанського району Станиславівської області відбулася збройна сутичка між підпільниками ОУН і російськими бандитами.

18 березня в лісі біля села Луг Жаб'ївського району емгебістам вдалося натрапити на місце постояу групи українських повстанців. Стійковий, що першим помітив ворогів, почав стріляти. Зав'язався дуже нерівний бій. Військовий відділ людоловів у десятки разів перевищував кількість повстанців. Як звичайно, бандерівці оборонялися, доки для цього була хоча б найменша можливість. Вичерпавши гранати й набої, повстанці заспівали марш ОУН «Зродились ми великої години» й самі пострілялися, щоб не потрапляти живими до рук катів.

1 квітня в лісі біля села Кубаївка Ланчинського району Станиславівської області два підпільники ОУН провели нерівний бій проти групи емгебістів, яка напала на них. Ворог утратив двох убитими й одного важко пораненим.

2 квітня Григорій Вацеба-«Варнак» (він же «Бродич», «Мороз», «Сулима»), надрайонний провідник ОУН Надвірнянщини, закінчив роботу над унікальною пам'яткою визвольного руху в підпорядкованому йому терені – «Щоденником Надвірнянського осередку ОУН „Верховина“ за зимовий період 1948-49 років». Розпочав ці записи 1 грудня 1948 року.²⁰⁴

17 квітня біля села Пасічна Надвірнянського району на Станиславівщині група українських повстанців обстріляла відділ внутрішніх військ МГБ, який обшукував терен. Під час бою один з емгебістів був важко поранений.

13 травня в селі Бистриця Надвірнянського району два підпільники ОУН обстріляли групу російських облавників. Під час бою один сержант-емгебіст був убитий.

У червні в селі Черніїв Лисецького району Станиславівської області повстанці знищили колгоспні будівлі.

Від 15 червня до 1 серпня 1949 року підвідділ УПА під командуванням Дмитра Білінчука-«Хмари» провів успішний рейд на території Румунії, зокрема й по тих автохтонних українських землях, які Сталін віддав цій державі. Проживали там з незапам'ятних часів також гуцули. Учасники рейду знайомили і українців, і румунів з визвольною боротьбою ОУН та УПА, поширювали між ними націоналістичну літературу, зокрема – тисячі летючок обома мовами, готували духовну основу для подальшого розгортання антибольшевицького руху всіма поневоленими Москвою народами. А пройшов підвідділ від міста Вішев до Сигота.

Підвідділові довелося вести й збройну боротьбу проти російських окупантів та їхніх румунських коляборантів. Уже при переході кордону перша стежа українських повстанців змушена була звести бій з большевицькими емгебістськими підрозділами, що стояли на його охороні. Відтак румунський уряд кинув проти невеликого підвідділу УПА цілі з'єднання своїх військ. Москва ж у свою чергу дуже посилила охорону кордонів спецвійськами. І все-таки командир підвідділу застосував настільки блискучу тактику, що рейд завершився без жодних втрат. Варто відзначити, що стрільцями й командирами рейдового підвідділу були майже виключно гуцули.

24 червня в лісі біля села Білі Ослави Яремчанського району Станиславівської області відбулася збройна сутичка між повстанцями та російським військовим підрозділом. Жодна сторона втрат не зазнала.²⁰⁵

23 жовтня в Чорному Потоці біля села Косівська Поляна Рахівського району Закарпатської області відбувся нерівний бій групи учасників збройного підпілля ОУН проти численної банди емгебістів. Тоді по-геройськи загинули педагог, поет і драматург із села Росішки, провідний член ОУН Андрій Грицак (24 грудня 1919-23 жовтня 1949); колишній карпатський січовик; лісничий Михайло Молдован (25 листопада 1910-23 жовтня 1949) із села Великого Бичкова та активний прихильник і захисник політики президента Августина Волошина; працівник лісового господарства Михайло Шведюк (1907-23 жовтня 1949) із села Ясіня того ж Рахівського району. На місці їхнього останнього бою і смерті вдячні краяни з місцевої «Просвіти», районної станиці Братства ОУН-УПА, Товариства політ'язнів і репресованих та інших організацій встановили хрест, а в п'ятдесяту річницю цих подій за ініціативою і активною участю поета, публіциста, збирача і дослідника народної творчості та національно-визвольного руху, журналіста і літературознавця Василя Піпаша-Косівського провели рекеміє пам'яті. До цього заходу приєдналися юнаки і дівчата із старших клас, бо Андрій Грицак перед відходом у збройне підпілля ОУН працював директором Росішківської школи.²⁰⁶

1950 рік

Цього року в селі Криве на Бережанщині Тернопільської області в бою з емгебістами загинув курінний УПА Михайло Марущак-«Черник», який із сотнею «Дружинники» воював і на теренах Гуцульщини. Повернувшись у рідні краї, продовжував боротьбу в збройному підпіллі ОУН. Походив він із села Олесина біля Козови. У криївці, яку оточили червоні бандити, перебували також сестра «Черника» Ганна і два повстанці. На вимогу здатися оточені відповіли: «Смерти не боїмося. Український народ пімстить нашу смерть!», – і продовжували стріляти. При цьому співали «Ще не вмерла Україна» та повстанські пісні. Емгебісти трасуючими кулями запалили хату, в якій була криївка, і всі оточені загинули.²⁰⁷

Під горою Рокита біля Вижного Березова Яблунівського (тепер Косівського) району Станіславівської (з 1962 року – Івано-Франківської) області відбувся нерівний бій українських підпільників з емгебістами, в якому героїчно загинули районний провідник ОУН Михайло Васкул-«Пік» (1920-1950) та чотири повстанці з села Баня Березівська: Михайло Басараба-«Лобода», його дружина Ганна Васкул-«Ліда», Іван Дижук-«Морозенко» та Микола Сенітович-«Богдан». Використавши запас гранат і набоїв, останніми пострілялися самі. Їх тіла поприв'язували до коней і по землі притягли в село, тоді забрали до районного центру, як звичайно, виставили на огляд, а відтак у тому ж Яблуніві поскидали в криниці.²⁰⁸

У місцевості Тирсинка, що біля Вижного Березова того ж Яблунівського району на Станіславівщині, Надрайонний Провідник ОУН Михайло Васкул-«Орел» (1913-1950) натрапив зненацька на засідку емгебістів. Відстрілюючись від напасників, які намагалися його оточити, відступав. Нерівне протистояння тривало кілька годин. Підпільник усе-таки вирвався з ворожого кільця, але його хворе серце не витримало перевтоми, і він помер.²⁰⁹

У селі Вижній Березів Яблунівського району чотири українські підпільники ОУН зупинилися в хаті Петра Симчича. Туди раптово налетіла банда емгебістів. Оточені героїчно оборонялися. В бою загинули Михайло Симчич-«Карпо» (1908-1950), Василь Скільський-«Грім» (1926-1950), невідомий підпільник і господар хати.²¹⁰

17 травня останній станичний Бані Березівської, що в Яблунівському районі на Станиславівщині, Дмитро Легуневич-«Їжак» під час переходу до Микуличина на горі Стеришора наскочив на засідку російських бандитів і в перестрілці загинув.²¹¹

Наприкінці червня на полонині Плоска між селами Рафайлів (тепер Бистриця Івано-Франківської області) та Ясіня Закарпатської області відбувся великий вишкіл керівних кадрів Станиславівської округи ОУН. Його підготував і здійснив Окружний провід на чолі з крайовим референтом пропаганди Михайлом Дяченком-«Марком Боєславом» (він же «Гомін»).²¹² Такі заходи ОУН проводила й раніше кожного року.

29 серпня між селом Пістинь і містом Косів учасники збройного підпілля ОУН обстріляли й знищили солдатів внутрішніх військ МГБ Юзова та Комарова.²¹³

1 вересня над шляхом між селами Рожнів Кутського району і Тростянець Заболотівського району група збройного підпілля ОУН влаштувала засідку на емгебістів. Коли в секторі обстрілу опинилася автомашина начальника Косівського районного відділення МГБ старшого лейтенанта Радула з солдатами внутрішніх військ, українські підпільники відкрили влучний вогонь. Два емгебісти були вбиті, один з них – Іушин, а Родул та троє інших – важко поранені. Автомашина спалена. Під час бою загинув один підпільник.²¹⁴

2 вересня біля села Химчі Косівського району один з учасників збройного підпілля ОУН був заскочений зграєю емгебістів. Не маючи змоги оборонятися і не бажаючи живим потрапити до рук садистам, підпільник зарізався ножем.²¹⁵

3 вересня о 17 годині 30 хвилин у лісі біля села Микитинці Косівського району на Станиславівщині один з українських підпільників вийшов на засідку емгебістської банди, яка його оточила й хотіла полонити живим. Підпільник завзято відстрілювався, намагаючись вирватися з оточення. Однак був важко поранений і, не маючи змоги далі вести бій, підірвався гранатою.²¹⁶

1951 рік

Навесні молодий націоналіст-бандерівець, студент філології Чернівецького університету гуцул Василь Ковалишин-«Нескорений» залишив навчання й перейшов до збройного підпілля ОУН. Він очолив референтуру пропаганди в Окружному проводі ОУН Коломийщини і за короткий час домігся значного поштовху ідейно-політичної праці націоналістичного підпілля. Докладніше про нього див. у матеріялі за 8 квітня 1952 року.

У другій половині липня відбувся великий вишкіл керівних кадрів ОУН Станиславівщини. Його очолював Крайовий провідник ОУН Михайло Дяченко-

«Гомін», він же «Марко Боеслав», визначний повстанський поет і публіцист. Найближчими його помічниками були окружний референт пропаганди майор «Сокіл», член УГВР «Берест» та окружний референт СБ «Жар».

15 вересня за допомогою зради та провокації емгебістам вдалося полонити надрайонного референта СБ «Довбуша». Тодішній учасник визвольного руху Михайло Зеленчук-«Деркач» подає досить докладний опис цієї трагічної події, її передумов і наслідків, який варто зацитувати.

Десь у червні потрапив до рук ворога ранений бойовик «Дяченко» і повів на криївку «Довбуша». Там чекісти взяли живою підпільницю, яка була господинею осередку. Під час операції господаря – Ганна Попович – була тяжко поранена в ліву руку. Її взяли в лікарню, руку ампутували. Попович тримали в палаті під охороною двох солдат. «Довбуш» налагодив спостереження за нею і в догідний час два бойовики запасним ходом увійшли в палату і крикнули охороні: «Руки вверх!». Однак солдати кинулися по автомати, що лежали на столі, і були вбиті, а Ганну Попович взяли знову в підпілля вже без руки.²¹⁷

За час до 15 вересня чекісти встигли взяти живими окружного провідника «Куряву» (розстріляний), надрайонного провідника сотника «Хмару», щойно на вишколі призначеного на районного Галицького району хорунжого УПА «Шварна» та інших. Всі вони дали згоду мовчазно бути присутніми на зв'язку зустрічі з «Довбушем». Чекісти через «Довбуша» плянували вийти на «Грома».

І от «Довбуш» з наказу «Куряви» приходить на зв'язок із трьома бойовиками. Бачить «Куряву», «Хмару», «Шварна» та інших, з якими був на вишколі і які з вишколу пішли кожний окремо на свої терени дій, а тут знову бачить усіх разом і дивується, що сталося. Але довго дивуватися не довелося. Підійшов «Довбуш» до «Куряви», по-військовому вдарив на струнко і зголошує свій прихід. У цей час лунає команда «Веселий». Затріщали автомати, повалилися закривавлені два боївкари. «Довбуша» і третього боївкаря взяли живими. Коли на руках клацнули нарукники, підходить один із провокаторів і заявляє:

– Вас арештує група з Крайової Екзекутиви СБ. Вас оточують агенти, – і показує на вбитих. – Ви самочинно взяли свою полюбовницю з лікарні, піддаючи на смертельну небезпеку двох своїх боївкарів, ви втратили зв'язок зі своїми підлеглими, ви не стараєтесь піддержувати надійний зв'язок із «Громом».

– Як це розуміти?

– Із командиром «Громом» я піддержую зв'язок через «Деркача».

– Коли зв'язок із «Деркачем»?

– 4 жовтня.

– Де ?

– На полонині Нидея.

– Де тепер «Деркач»? Де цивільний зв'язок?

– У селі Рафайлів наш цивільний зв'язок, у селі Гвізд має бути його звіт про діяльність за останній час.

Десь приблизно під час цього речення «Хмара» вставив репліку: «Як людина зі зброєю – вона людина, як у неї забрали зброю – вона арештант». Тут «Довбуш» зрозумів і на дальші допити почав крутити, але сказаного було досить, щоб готуватися до 4 жовтня.

З куштів покликали полковника МГБ Костенка – начальника оперативного відділу Станиславівської області.

Потім «Довбуш» розказував:

«Дивлюся: йде до мене малий ростом, криволапий чекіст у фуражці з піддертим дашком, у накинений на плечі плащ-палатці, з пістолетом ТТ у руці. Підійшов впритул, помахав пістолем перед очима і каже: „То ти ‘Довбуш’“? А я гадав, що ти силач. Що ж, будемо віднині разом працювати для України, для совєтської України», – і показав жестом руки на всіх присутніх. Всі мовчали. «Курява» і всі інші похнюпилися, похиляли голови і мовчали. Так закінчилася драматична сцена [...]

Зелена ракета сповістила про кінець акції, і спецгрупи військ прикриття із собаками та натренованими душогубами знялися із місць та подалися у своє лігво в Станиславові».²¹⁸

Кінець вересня. «Шварно» та деякі інші полонені повстанці, яких емгєбісти намагалися використати як провокаторів для знищення націоналістичного підпілля, втікають від ворога. Тут знову варто надати слово згадуваному вище Михайлові Зеленчукові, який ці події знає чи не найкраще:

Інша група провокаторів, у якій для маскуванню тримали беззвучного окружного «Куряву», готувалася на зв'язок до Крайового Провідника «Гомона». Тут основну роль грав «Шварно», який керував групою, що мала зустрітися із зв'язківцями від «Гомона» і далі діяти в залежності від того, які відомості почерпнуть від зв'язківців.

День зустрічі був десь наприкінці вересня. «Шварно» також увесь час думав утікати від ворога і рішив це зробити на зустрічі із зв'язківцями від «Гомона» і таким чином безпосередньо повідомити «Гомона» про велику провокаційну акцію. В його групі були всі знані підпільники, яких також хвиля захопила у вир зради.

Зустріч відбулася точно і без всяких підозрінь зі сторони «гомонівців».

«Шварно» закликав «своїх» у сторону і твердо заявив: «Досить творити злочин проти своїх друзів. Тут ми повинні все виявити і тікаймо, хто куди може. Негайно повідомляти всіх підпільників і людей у тих районах, де ще не сягнула чорна зрада».

«Шварно» докладно розповів зв'язківцям, щоб передали «Гомону», як започаткувалась і як проходить ліквідація збройного підпілля, хто з керівних кадрів потрапив живим, і хто ще нічого не знає про цю зраду.

Звідтіля всі вийшли без пригод, а ворог у відповідь на другий день блокував терен Богородчанського району тисячами військ, щоб не дати вислизнути втікачам.

«Шварно» за ніч зумів пройти в безпечні терени і зразу ж написав алярмовий комунікат і цивільними людьми порозсилав у села, де знав, що діють підпільники. Такий комунікат одержали і ми. Але трудно було повірити в його правдивість. Там говорилося таке: «Йде краєм страшна провокація чорної зради; до рук ворога попали живими окружний „Курява“, надрайонний „Хмара“ і „Довбуш“, районні „Дуб“, „Явір“, багато боївкарів і всі вони в тій чи іншій мірі пішли на співпрацю з ворогом. Десятки загинули на зв'язках. Не виходьте на ніякі зв'язки, повідомляйте про це „Грома“ – „Гомін“ уже знає. Ми також були у ворога, але втекли, щоб врятувати хоч те, що можна – „Гомона“ і „Грома“. Вересень 1951 р. Хорунжий „Шварно“» [«Шварно» загинув тієї ж осені в Галицькому районі, потрапивши в засідку].

Після цього випадку «Хмара» із своєю групою: «Дубом», «Залізняком» (рідним братом) також утекли і більше року переховувалися («Хмара» загинув 7 квітня 1953 року в селі Лоева біля Надвірної).²¹⁹

1952 рік

18 лютого в місті Надвірній Станиславівської області

біля нафтопереробного заводу відбувся бій між оперативною групою військ НКВД з Коломій і Мироном Свідруком. Сили були нерівні. В цьому бою хлопець загинув. Переконавшись, що повстанець мертвий, вороги підійшли до нього. Їхній старшина, подумавши, сказав: «Солдати, ось вам приклад героїзму [...] Так гине військова людина».

Мирона за ноги прив'язали до коня і притягли до тюрми НКВД, що в центрі міста, і залишили його лежати на підвір'ї для впізнання жителями міста. Щоб ідентифікувати особу, енкаведисти приводили рідних і близьких убитого. Але усі мовчали. Десь через тиждень тіло мертвого Мирона та ще декількох повстанців вивезли в хащі урочища «Буковинка». Мирон Свідрук-«Вільшенко», «Пімста» (18 березня 1928-18 лютого 1952), відомий повстанець з Надвірної, брав участь у багатьох боях, нагороджений Хрестом Заслуги.²²⁰

23 лютого біля села Дзвиняч, тепер Богородчанського району Івано-Франківської області, загинув Крайовий референт пропаганди Карпатського краю, перший редактор газети «Шлях Перемоги», один з найвизначніших поетів і публіцистів ОУН і УПА Михайло Дяченко-«Марко Боеслав», він же «Гомін», «М. Б.» (народився 25 березня 1910 року в с. Боднарів Калуського району). Ще в підпіллі побачили світ 9 книг його віршів. Нагороджений УГВР Срібним Хрестом Заслуги.²²¹ Тоді ж там загинула й гуцулка з Надвірної Марта Свідрук-«Настя Черемшина» (18 березня 1928-23 лютого 1952), секретар-друкарка, рідна сестра Мирона Свідрука. Історик Ростислав Гандзюк у своїй книзі «Надвірна» наводить такий коротенький життєпис цієї славної українки:

У підпіллі від 1944 р. Працювала секретарем у повстанській редакції, якою керував поет і політик «Марко Боеслав» (М. Дяченко). Писала вірші під псевдонімом «Настя Черемшина». 21 лютого 1952 р. під час облави разом із «Марком Боеславом» і курінним УПА «Чорним» підірвалися гранатою. Похована у Надвірній на Старому кладовищі. Марті Свідрук присвячені слова «Рости, рости, Черемшино» у пісню «Україно, краю мій».²²²

8 квітня в лісі між Пістиним і Косовим загинув у нерівному бою з московськими окупантами референт пропаганди Коломийського окружного проводу ОУН Василь Ковалишин-«Нескорений». Його шкільний товариш Лук'ян Вардзарук згадує: «Василь Ковалишин був дуже милою, доброю від душі людиною. На його обличчі так і сяла оця людська доброта. І через те ми в школі його називали Сонцем».²²³ Той же дослідник історії націоналістичного руху на Івано-Франківщині Лук'ян Вардзарук склав і пісню про свого друга.

12 липня на горі Межинидеї на Межигаврській відбулася відправа (нарада), яку провів командир ВО УПА «Говерля», на той час уже референт СБ ОУН

Карпатського краю Микола Твердохліб-«Грім» та майор УПА, а тоді окружний референт пропаганди ОУН Кость Петер-«Сокіл». Кожний керівник організаційного осередку, за свідченням того ж Михайла Зеленчука, що був учасником відправи, одержав нові вказівки й інструкції. Дотеперішні підпільні зв'язки ліквідувалися. Контакти між окремими групами дозволялися тільки за посередництвом довірених підпілля людей з-поміж цивільного населення.²²⁴

28 жовтня на околиці села Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області загинула визначна гуцулка-підпільниця, вчителька за фахом, член ОУН Олена Коперльос. Згадуваний вище Василь Піпаш-Косівський розповідає, що у Великому Бичкові

підпільники заходили в одну хату. Олена Коперльос увиділа, що хтось ззаду йде, обернулася, вихопила пістолет і вистрілила в того кагебіста. Її також кагебісти ранили [...] В неї нога була прострілена. Виявляється, що вона потім на другий день, чи як, добралася до лісу. І кажуть, що зробили на неї облаву знову і вбили там її. Дехто каже, що вона сама застрілилася. Де вона похована, ніхто не знає.²²⁵

1953 рік

Протягом усього року націоналістичне підпілля продовжувало ідейно-політичну боротьбу, поширюючи між людьми, особливо ж серед учителів та школярів, видання ОУН і УПА. Однією з найефективніших форм такої праці було творення, удосконалення й розповсюдження повстанських пісень, що практично не припинялося ніколи в часи окупації й набрало особливо великих масштабів уже в період незалежності України.

8 квітня члена Крайового проводу ОУН Буковини, підпільну письменницю Олександру Томич-Паєвську-«Орисю» російські окупанти розстріляли за вироком Воєнної колегії Верховного суду ССРР, винесеним 21 січня 1953 року.²²⁶ Походила вона з Нижнього Березова (народилася 7 січня 1908 року). За спеціальністю – педагог. Від 1944 до 1950 року – зв'язкова з особливих доручень окружних проводів ОУН Буковини та Коломийщини. Її хист і досвід роботи в підпіллі високо цінили Василь Савчак-«Сталь», Григорій Легкий-«Борис», Юліян Матвій-«Недобитий» та інші провідні діячі Організації й командири УПА. У шкільному будинку в селі Бабин Косівського району, де вона працювала вчителькою, була збудована криївка, яка використовувалася українським підпіллям протягом трьох років. В початку травня 1950 року вчасно попереджена СБ ОУН Олександра Томич-Паєвська-«Орися» з чотирнадцятирічним сином Юрієм перейшла на нелегальне становище. Виконувала великий обсяг роботи, займаючи посаду референта пропаганди Надрайонного проводу ОУН.²²⁷

Влітку референт СБ Карпатського краю Микола Твердохліб-«Грім» з дружиною Ольгою Герасимович перейшли з Рожнятівського району на постійне квартирування в Надвірнянщину. Зиму провели в криївці разом з Лукою Гринішаком-«Довбушем», Ганною Попович-«Рожею», Михайлом Зеленчуком-«Деркачем» та Ярославом Обрубанським-«Ярким».²²⁸

1954 рік

У селі Зелена Надвірнянського району під час збройної сутички з більшовиками загинув боївар націоналістичного підпілля ОУН «Грицько».²²⁹

25 квітня в селі Воскресінцях, тепер Коломийського району Івано-Франківської області, загинув керівник районного Проводу ОУН Михайло Левицький-«Турлан». Народився 1913 року в с. Васючин Рогатинського району тієї ж області.

7 травня в Ланчині Станиславівської області загинув учасник збройного підпілля ОУН Дмитро Климко, с. Ілька. Народився 1924 року там же.

17 травня загинули референт СБ ОУН Карпатського краю Микола Твердохліб-«Грім» та його дружина Ольга Герасимович-Твердохліб. Після важкого й нерівного бою з цілою зграєю емгебістів вони пострілялися в кривці. Ганна Попович-«Роза», яка перебувала з ними, вдруге потрапила в полон.²³⁰

17 серпня в селі Химчин Косівського району Станиславівської області в боротьбі з ворогом поліг підпільник, перед тим стрілець УПА Володимир Лазарук-«Прохідний». Народився 1924 року там же.

4 жовтня в селі Гринява Жаб'ївського району на Станиславщині загинув Яків Гречук-«Сміхалист». Народився 1917 року в тому ж районі.²³¹

1955 рік

18 квітня на Станиславщині загинув підпільник Микола Гридчук-«Широкий», с. Ілька. Народився 1928 року в селі Перехресному Жаб'ївського району тієї ж області.²³²

На Великдень у Верхньому Березові, тепер Косівського району Івано-Франківської області, Володимир Малкович і Василь Васкул уночі на будинку сільської ради встановили синьо-жовтий прапор.

18 вересня загинув активний учасник збройного підпілля ОУН Михайло Гриздак, с. Федора. Народився 1923 року в селі Перехресному Жаб'ївського району на Станиславщині.

16 жовтня загинув український підпільник, член ОУН і стрілець УПА Микола Івашко-«Вовк», с. Юрія. Народився 1910 року в селі Ростоки Косівського району Станиславівської області.²³³

1956 рік

20 жовтня загинув керівник боївки збройного підпілля ОУН Василь Санітович-«Карий», с. Степана. Народився 1924 року в селі Яблунів, тепер Косівського району Івано-Франківської області.²³⁴

Не пізніше другої половини 1940 років, як засвідчує Михайло Зеленчук,

Провід ОУН на Землях дійшов висновку, що збройне підпілля скоріше чи пізніше буде фізично знищене. Виходячи з цього, було вирішено створити запасну Організацію Українських Націоналістів – ОУН без функції зв'язків, структурної схеми та активної роботи.

Така організація дістала назву «Олег» – цебто скорочено від [частин] слів «о» – організація і «лег» – легальна. В дальшому це стало використовуватись як власна назва – «Олег».

Спершу для пошуку кандидатів на «Олега» були втаємничені крайові, обласні й окружні проводи ОУН. З 1950 року до цієї роботи залучено також членів повітових та районних проводів. Були розроблені спеціальні програми вишколів, опрацьовані інструкції тривалої самопідготовки членів «Олега».

Два рази на рік проводилися спеціальні вишколи для керівних кадрів, яких в індивідуальному порядку добирали та підготовляли до прийняття спочатку обітниць, а по другій частині вишколу – присяги члена «Олега». Вимоги до кандидатів були високі: вища або середня освіта (лікарі, вчителі, інженери), моральна стійкість, авторитет, принциповість, здатність до самоосвіти та самовдосконалення [...] Кожний член «Олега» був орієнтований на тривалу індивідуальну працю.²³⁵

Приблизно за такими принципами члени ОУН та їх симпатика продовжували працювати й у другій половині 1950 років та й у наступні періоди, аж до відновлення Української держави.

1958 рік

1 серпня загинув надрайонний провідник ОУН Степан Козьмин-«Марко», с. Дмитра. Народився 1922 року в селі Молодятин, тепер Коломийського району Івано-Франківської області.²³⁶

У грудні в Станиславові катєбістам вдалося заарештувати членів націоналістичної підпільної організації «Об'єднана партія визволення України», яка поширювала свою діяльність і на терени Гуцульщини. До її складу входили студенти і робітники.²³⁷

1959 рік

У березні в Станиславові на закритому засіданні 8 найактивніших націоналістів з організації «Об'єднана партія визволення України» були засуджені на різні терміни ув'язнення (від двох до десяти років таборів).²³⁸

20 жовтня в похороні Провідника ОУН Степана Бандери в Мюнхені взяв участь і гуцул із Середнього Березова Косівського району Івано-Франківської області, священник УГКЦ о. Василь Малкович, с. Андрія, активний учасник національно-патріотичної діяльності українських емігрантів у Німеччині.

На початку листопада націоналіст-революціонер Кузьма Дасів (1925-1993) написав і фотоспособом розмножив листівку, в якій розкривав людям черговий злочин Москви – вбивство Степана Бандери. Кремлівські верховоди використали для цього поляка за походженням Б. Сташинського. Частину летючок К. Дасів надіслав поштою на адреси різних осіб та установ, у тому числі редакцій міських і районних газет буковинської, галицької та закарпатської частин Гуцульщини. Пізніше цей патріот (народився в селі Грабовець Сколівського району на Львівщині, а працював інженером на будівництві доріг у Бориславі) налагодив тиражування націоналістичних листівок друкарським способом і розповсюджував їх також переважно поштою (у конвертах) по всіх областях України аж до ув'язнення 25 листопада 1973 року. Звичайно, Гуцульщина й далі була в його полі зору.

* * *

Національно-визвольна боротьба проти московського окупаційного режиму на Гуцульщині продовжувалася й в усі наступні роки, але тепер уже вона набрала майже винятково ідеологічного змісту. Українські націоналісти, яким пощастило залишитися живими, продовжували працювати за принципом організації без Організації. Зовні це видавалося індивідуальною самодіяльністю, а насправді – було продовженням тієї стратегічної самостійницької боротьби, яка велася протягом двох попередніх десятиріч. Зрозуміло, що масштаби, форми і методи роботи стали іншими, великою мірою належно пристосованими до нових умов. Максимально використовувалися легальні можливості поширення національно-патріотичної літератури, особливо творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Бориса Грінченка, Володимира Самійленка, Олександра Олеса, Василя Гренджі-Донського, Миколи Вороного, Гната Хоткевича, Андрія Чайковського, Василя Симоненка, Ліни Костенко, Бориса Антоненка-Давидовича, Романа Іваничука, Івана Чендея, Юрія Шкрумеляка, Бориса Харчука, в яких більшою чи меншою мірою читачі знаходили дороги для них ідеї волі й незалежності.

Між найбільш близькими і довіреними особами практично ніколи не припинявся й обмін тими підпільними виданнями ОУН і УПА, які залишилися ще з 1940-1950 років. Незважаючи на небезпеку потрапити за їх зберігання, а тим більше за поширення, на довгі роки до тюремного ув'язнення, кожна летючка, газета чи журнал ОУН і УПА сприймалися як найдорожчі реліквії вільної самостійницької думки і перечитувалися, нерідко й переписувалися, так ретельно, що цьому могли б позаздрити найкращі шедври світової літератури.

Націоналісти-бандерівці та їхні симпатки 1960-1980 років на Гуцульщині блискуче поєднували світську незалежницьку діяльність з боротьбою за Українську Греко-Католицьку й Українську Православну Церкви, захищаючи їх від тотального войовничого атеїзму Москви, вміло й послідовно виховували любов до рідної мови й усієї своєї культури, забезпечуючи таким чином потужний опір русифікаційній політиці Москви, а також незнищенну спадкоємність поколінь переконаних державників і соборників. Цілком очевидно, що подібна діяльність велася по всій Україні, й Гуцульщина, як і в часи повстанського руху, ніколи не залишалася позаду.

Пояснення

202. Томащук М. Березови в історії Гуцульщини. – С. 170.

203. Бойові дії УПА. – С. 289, 330, 331, 347, 348, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 381, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 395-396, 397, 398, 399, 400, 403, 404; Зі збройних дій УПА і збройного підпілля на українських землях під московсько-більшевицькою окупацією // Літопис Української Повстанської Армії. – С. 191, 226, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 286, 288-289, 290, 292.

204. Варнак. Щоденник Надвірнянського надрайонного осередку ОУН «Верховина» за зимовий період 1948/49 років [машинопис]. Копії зберігаються у фондах Музею визволь-

ної боротьби Надвірнянщини та Фонді № 262. В. р. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Папка «Повстанська боротьба ОУН і УПА на Гуцульщині». – 60 с.

205. Бойові дії УПА. – С. 406, 407, 408, 411, 413, 414, 416, 419, 420, 423, 425-426, 429, 430-431; Зі збройних дій УПА і збройного підпілля на українських землях під московсько-більшевицькою окупацією (в ССРСР) // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 10. – С. 301, 305, 307, 309, 312, 313, 315, 317, 320, 321, 322.

206. Піпаш-Косівський В. П'ятдесят років тому... // Карпатський голос. – 1999. – 16-22 жовтня; [його ж.] Реквієм пам'яті на місці розстрілу // Зоря Рахівщини. – 1999. – 27 жовтня.

207. Голяш С. «Черник», кур[інний] УПА // Літопис Української Повстанської Армії. – Том 12. – Торонто: Вид-во Літопис УПА, 1989. – С. 311-312; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. – 1994. – С. 183.

208. Томащук М., Симчич С., Перцович С. Названа праця. – С. 13, 14, 15, 18, 38.

209. Там само. – С. 38.

210. Там само. – С. 42-43.

211. Там само. – С. 16.

212. Зеленчук М. Останні сальви. – С. 16-17.

213. Лодзинська О. Війна без надії на перемогу... // Час-Time. – 1996. – 22 листопада.

214. Там само.

215. Там само.

216. Там само.

217. Докладніше про врятування зв'язкової УПА Ганни Попович з Надвірнянської лікарні див.: Гандзюк Р. Надвірна: Історичний нарис. – С. 189.

218. Зеленчук М. Останні сальви. – С. 18-20.

219. Там само. – С. 21.

220. Гандзюк Р. Надвірна: Історичний нарис. – С. 190, 258.

221. Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. – 1994. – С. 82-83; Дяченко М. (Марко Боеслав). Я все віддав тобі, Вкраїно: Вибране. – Івано-Франківськ, 1995. – 71 с.

222. Гандзюк Р. Надвірна: Історичний нарис. – С. 257.

223. Записав Г. Дем'ян 14 вересня 1999 року в м. Івано-Франківську (вул. Богдана Лепкого, 46) від Лук'яна Вардзарука.

224. Там само. – С. 23-24.

225. Записав Г. Дем'ян 17 листопада 1999 року в м. Рахові Закарпатської області від Василя Піпаша-Косівського. Див. теж: [Піпаш-Косівський В.] Вшанування пам'яті патріотки // Карпатський голос. – 1999. – 12-18 червня.

226. Томащук М. Березови в історії Гуцульщини. – С. 198, 209.

227. Там само. – С. 198; Паєвський Ю. Вона загинула за самостійну Україну. – 1995. – 12 вересня.

228. Зеленчук. Останні сальви. – С. 25-26.

229. Тимчук Ю. Спомин // Зеленчук М. Останні сальви. – С. 34.

230. Зеленчук. Останні сальви. – С. 26-27.

231. Подається за матеріалами, які зібрав Степан Гах для «Повстанського мартиролога Івано-Франківщини». Машинодруки зберігаються в нього ж у Івано-Франківську.

232. Там само.

233. Там само.

234. Там само.

235. Зеленчук. Останні сальви. – С. 30-31.

236. Гах С. Матеріяли для повстанського мартиролога Івано-Франківщини.

237. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80 років. – Київ: Либідь, 1995. – С. 34.

238. Там само.

Володимир Мороз

Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік)

Збройна національно-визвольна боротьба 1940-60 років мала різні організаційні форми. Одним з найменш відомих етапів всенародного змагання за волю на території Галичини є діяльність Української Народної Самооборони (УНС, «УНСи») – попередниці Української Повстанської Армії (УПА-Захід) у цьому регіоні.

ОУН завжди орієнтувалася на формування власних збройних сил, сама була дисциплінованою та організованою структурою, своєрідною революційною підпільною армією. Крім військових вишколів, які тривали постійно ще від 1920 років, Організація Українських Націоналістів тричі переходила до збройної боротьби – у 1939, 1941 та 1942 роках. Тому створення УНС-УПА не було для ОУН чимось унікальним, але так склалися умови, що саме тоді ОУН це здійснила, а не в 1939 чи 1941 році.

Рішення про перехід до широкої повстанської боротьби, зокрема і на терені Галичини, ймовірно, було прийняте Проводом ще наприкінці 1942 року, але остаточно питання було вирішене III Конференцією ОУН самостійників-державників 17-21 лютого 1943 року. Згодом, у постановах III Надзвичайного Великого Збору ОУН (21-25 серпня 1943 р.), декларувалося, що у весняні місяці 1943 року «населення північно-західних областей Волині й Полісся почало маніфестувати готовість до активної військової дії. Практичним висловом того стала Українська Повстанська Армія (УПА) на північних і Українська Народна Самооборона (УНС) на південно-західних землях». І далі: «В перших числах липня 1943 р. виступили збройні відділи Української Народної Самооборони в Галичині (УНС)».¹

Причини постанови УНС добре характеризує відозва Проводу ОУН «Український народ!» від 1 січня 1944 року:

1943 рік приніс нові пожари Україні, він посилив окупантський терор, але рівночасно він приніс активну самооборону Українського Народу, що знайшов в собі доволі живучої сили, щоб доказати цілому світові, що Український Народ не дасть себе безкарно винищувати, що він не стане знаряддям в руках чужих імперіялізмів, що він не дасть добровільно своєї праці і крові для загарбницьких цілей Москви і Берліна, а перед їхнім терором буде себе боронити. Саме з цією метою повстала Українська Повстанча Армія й Українська Народна Самооборона, що від ряду містяців стоять в успішній обороні життя і майна українського населення.²

1. Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21-25 серпня 1943 р. // Ідея і чин. – 1943. – Ч. 5. Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 226.

2. Український народ! // Ідея і чин. – 1944. – Ч. 6. Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 264.

За стратегічним розрахунком, у Галичині розгортання української армії йшло у формі Української Народної Самооборони. Це було зумовлене специфікою формування повстанського руху. Українська збройна сила, як зазначалося в наказі Головного військового штабу УПА ч. 2 за 18 грудня 1943 року, творилася різними шляхами. На Волині розгорнулася широкомаштабна протинімецька боротьба, створено Українську Повстанську Армію на зразок регулярних армій суверенних держав. На звільнених від окупанта територіях встановлено повстанську адміністрацію, налагоджувалося державне життя. В рамках окупаційного режиму Райхскомісаріату України революційний зрив українського народу на Волині був повністю підтриманий ОУН під керівництвом Степана Бандери, що стало причиною масового охоплення повстанським рухом Північно-Західних українських земель.

У Галичині ситуація розвивалася інакше. Окупаційний режим, порівняно з Волинню, був поміркованішим і виявлявся в більш прихованих формах, а тому ситуація була спокійнішою і для ОУН – більш підконтрольною. Відповідно, розгортання армії відбувалося пляново. Насамперед у роботі підпілля на перше місце поставлено військові вишколи активу та юнацтва, підготовку до служби у власних збройних силах. Величезний підпільний апарат насамперед працював для організації армії, забезпечення її зброєю, харчами та іншим необхідним вивінуванням.

Для ефективного сприйняття населенням було прибрано назву Українська Народна Самооборона. Чому, наприклад, не УПА, як на Волині? Можна припустити, що цю назву визначено заздалегідь. Свій початок вона бере від Самооборони 1939 й 1941 років, це традиція та основна ідея збройних формувань ОУН. На Волині ж діяло ще невелике місцеве партизанське утворення отамана «Тараса Бульби» (М. Боровця), яке налічувало кількасот вояків і носило назву «Українська Повстанська Армія». Щоб перешкодити творенню отаманщини та не дезорганізовувати людей, ця формація була підпорядкована збройним відділам ОУН, які, натомість, узяли назву УПА, ймовірно, у квітні 1943 року.³ Офіційно ж уперше назву УПА вжито у відозві Головної Команди 20 травня 1943 року.⁴ Відкритий виступ УНС стався дещо пізніше – у липні 1943 року. Проте вірогіднішим є припущення не про одночасний паралельний початок вживання назв УПА й УНС, але про плянованість назви УНС і стихійність назви УПА. В Галичині ситуацію не треба було опановувати, а лише спрямовувати, то й залишилася попередньо визначена назва для військових формувань. Тим більше, що ідея самооборони була провідною у творенні української збройної сили. Тому й боротьба УПА на Волині часто називалася не тільки повстанською, але й самооборонною. Саме поєднання цих двох ідей згодом лягло в основу єдиної на всіх українських землях національної збройної сили – УПА. Для маскуванню, щоб не творити собі в Га-

3. Марчук І. Початки формування УПА на Волині та Поліссі у світлі нових історичних документів [машинопис, зберігається в архіві автора]. – С. 7.

4. Українці! // Літопис УПА. – Т. 2. – Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. – Київ-Торонто, 1999. – С. 3-4.

личині початково ще й фронту з німцями. назву УНС використовували тривалий час, прийнявши назву УПА тільки наприкінці 1943 року.

Розбудова УНС найактивніше велася в Карпатах і передгір'ї – в тодішніх Дрогобицькій і Станиславській областях (відповідно до адміністративно-територіального поділу ОУН). Проте чомусь іще й досі немає досліджень, які б належно висвітлювали діяльність «УНСи» на Дрогобиччині. Комплексного

Лука Павлишин («Вовк») – командир УНС Дрогобицької області, 1943 рік (з книги, с. 121, 1941 рік).

розгляду питання не робилося, хоча у своїх працях деякі історики та краєзнавці торкалися боротьби УНС у цьому регіоні (наприклад, Григорій Дем'ян⁵ і Лев Шанковський⁶). Згадує про це, щоправда, тенденційно, й А. Кентій, який досі не позбувся стереотипів імперсько-більшовицької оцінки національно-визвольної боротьби ОУН, УПА й УНС.⁷ Частково заповнити цю прогалину в історіографії покликана пропонована стаття.

Джерельною базою дослідження є документи Організації Українських Націоналістів, насамперед звіти збройного підпілля, інформація Дрогобицького обласного та підлеглих йому окружних проводів ОУН. Також збереглися деякі документи самої УНС. Значну вартість мають відомості, подані в підпільних періодичних виданнях і листівках, а також у мартирологічних матеріалах. Значна частина документів націоналістичного підпілля ОУН зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління в Києві (ЦДАВОВУ).

Крім друкованих і рукописних документальних джерел і літератури, в дослідженні використано також спогади учасників визвольної боротьби Федора Чудійовича та Луки Павлишина. Лука Павлишин і літературний інтерпретатор його спогадів Василь Щеглюк дуже знецінили їх та поставили під сумнів багато фактів тенденційним підходом і численними неточностями, що могло відбитися й у цій статті.

Стихийно створені партизанські загони діяли в Галичині вже навесні 1943 року. Так, у Сколівському повіті («Соснів») у квітні 1943 року з'явилася група партизанів кількістю більше двадцяти осіб, якою керували місцеві мешканці Іван Суслинець, Михайло Калинець і «Шістка». Група перебувала під впливом ОУН.⁸

5. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940-1960-х роках // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 136-196; інші праці.

6. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. – Вінніпег, 1953; Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станиславівської землі. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С. 163-193 та інші.

7. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. – Київ, 1999.

8. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 1.

Величезного розголосу в Галичині наприкінці весни-на початку літа 1943 року набула боротьба УПА на Волині. Вона носила ореол романтики, навіть цілком заслуженої легендарності. Славу УПА, створеної бандерівцями, намагалися перехопити різні політичні сили, як-от мельниківці, які налагодили тісні стосунки з отаманом «Бульбою» і поширювали відомості про те, що всім повстанським рухом керує саме він, а його армія нараховує 50-100 тисяч вояків.⁹ Невеличкі партизанські загони чи групи нелегалів прикривалися іменем УПА або «Бульби» в контактах із населенням (наприклад, біля с. Летня на початку червня 1943 року).¹⁰

Організація збройної сили в Галичині, яка розпочалося навесні 1943 року, теж була прискорена зовнішніми обставинами – 7 липня 1943 року з поліських лісів на південь вирушили з'єднання большевицьких партизанів. Просування в Галичину кількатисячного загону під командуванням Сидора Ковпака поставило перед ОУН загрозу закріплення його в Карпатах. Це стало приводом форсувати творення збройної сили в Галичині, спочатку тільки як протибольшевицької. Про це свідчить перше офіційне звернення УНС до народу:

Українці!

Від кількох тижнів є потрясена Україна Західна вісткою про похід кількатисячної большевицької партизанської банди Колпака в українські Карпати [...]

Ми не можемо допустити до того, щоб в ім'я плянів ненависної Москви горіли наші села, руйнувалось наше добро, щоб в нашій Україні гніздилися енкаведівські банди. Цим московсько-большевицьким агентам ми відповідаємо організованою народною самообороною, щоб власними грудьми охоронити нашу батьківщину.

Український нарід не дасть себе ніколи поневоляти і тому організує Українську Народну Самооборону для боротьби з большевицькими партизанськими бандами в Карпатах.

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Слава Україні!

В липні 1943 р.

Українська Народна Самооборона
(УНС)¹¹

Після розпорошення німцями 4-6 серпня 1943 року з'єднання Ковпака як єдиної сили відділи УНС вибили червоних партизанів з Галичини. Надалі самооборона мала завдання вишколюватися, не вступаючи з німцями в бої, доки це можливо. «Німеччина стоїть напередодні розвалу. Вона є силою, яка з українських земель відплине. Це правда. Але рівночасно правда, що за нею йде друга ворожа нам сила – московський імперіялізм. До оборони перед ним ми мусимо готовитися. Оборона вимагає підготовки вже сьогодні [...] УПА й УНС на зараз мають в першу чергу завдання вишкільного характеру. Цим характером визначається обсяг їх дій. Попри це йде самооборона», – так тоді визначав завдання військових формувань автор однієї з публікацій у

9. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 6 зв.

10. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 9-11.

11. ЦДАВОВУ, ф. 3833, оп. 1, спр. 63, арк. 31.

Олександр Луцький
(«Андрієнко», «Богдан»,
«Богун») – командир УНС,
згодом УПА-Захід. Загинув у
большевицькій тюрмі
(«Прикарпатська правда», число
в Г. Дем'яна, ЛНБ ім. В.
Стефаніка НАН України).

друкованому органі керівництва національно-визвольного підпілля «Ідея і чин».¹² У «Зверненні Проводу ОУН до Українського Народу» від 30 червня 1943 року проте зазначалося: «На скріплений терор відповімо скріпленою організацією самооборони».¹³ Реально вишкіл УНС відбувався в активній боротьбі з німцями та рештками червоних партизанів.

Навесні 1943 року командиром УНС став поручник Олександр Луцький-«Беркут». У травні на таку посаду в Дрогобицькій області призначений поручник Л. Павлишин-«Вовк» і керував нею до кінця року.¹⁴ В липні 1943 року керівництво ОУН у Галичині розіслало розпорядження про розширення діяльності військової референтури з формування Української Народної Самооборони.¹⁵ Є спроби стверджувати, що наказ про її утворення датується 15 липня.¹⁶ Невдовзі, до кінця серпня, в Карпатах існували вже 4 курені: «Чорні чорти» ім. Є. Кональця (Гуцульщина, к-р Ілько Рачок-«Липей»), «Тигри», а згодом «Гайдамаки» (Долинщина, к-р «Хмель»), а також у Дрогобицькій області «Кривоніс I» (околиця г. Магури на Сколівщині) та «Кривоніс II» (Самбірщина).¹⁷ Розбудова УНС у гірських і рівнинних теренах мала суттєві відмінності. Якщо у Львівській і Тернопільській областях формувалися окремі боївки та відділи, що кількістю дорівнювали кадровому рою або чоті (10-50 стрільців), то в Карпатах створювалися вишкільні табори силою 2-3 сотні, що дорівнювало куреню (300-500 воjákів). Цьому сприяли як терен (гори, ліс), так і спрямованість підпілля на опанування цього регіону.

12. В. Д. Час не жде. Кілька завваг на тему збройної боротьби // Ідея і чин. – 1943. – Ч. 5. Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 250.

13. Український народ // Ідея і чин. – 1943. – № 4. – С. 3.

14. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 95, 107-108.

15. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 19.

16. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. – Київ, 1999. – С. 146.

17. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. – Київ, 1999. – С. 150; Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – С. 78, 182, 188. Докладніше про

На думку тодішнього обласного провідника Дрогобиччини Зиновія Благого-«Шпака»-«Дарія», у 1943 році розбудова УНС гальмувалася відсутністю військового референта відповідного рівня в обласному проводі, який міг би нормально організувати роботу своєї референтури. Тодішній її керівник (Богдан Вільшинський-«Орел») був дуже добрим інструктором, але нібито слабким організатором.¹⁸ Згодом прорахунків, що з'явилися внаслідок формування нової структури (УНС), не стало – залишилися тільки спільна праця над розбудовою української збройної сили.

У жовтні 1943 року Крайовий Провід ОУН пообіцяв скерувати відповідну людину на посаду обласного військового референта, проте вона з'явилася в Дрогобиччині тільки наприкінці року.¹⁹ Незважаючи на деякі проблеми у військовій референтурі, ще у квітні в Стрийській, частково у Дрогобицькій і Самбірській округах створено повітові військові команди (ПВК).²⁰

Творення армії опиралося на потужну структуру ОУН. Про силу Організації добре говорять цифри. У вересні 1943 року в Дрогобицькій області загальна чисельність членів організації становила 2465 осіб; жіноча, юнацька мережа та симпатки нараховували додатково більше 4,5 тисяч осіб.²¹ Місячні видатки ОУН Дрогобицької області в липні 1943 року становили 35 055 зл., а надходження – 201 268 зл. На роботу військових окружних референтів витрачено 1200 зл., на вишколи – 1044 зл., на харчі для УНС – 2700,80 зл.²² Зрозуміло, що Організація Українських Націоналістів мала відповідні можливості для творення й розбудови власної збройної сили.

Опис творення відділів УНС у Дрогобицькій області подає Лука Павлишин. За його словами, було заплановано сформувати три курені. Перший (Стрийська округа, «Кривоніс-І») розташувався в околицях села Либохори біля підніжжя гори Магура. Його командиром став «Шахай».²³

З інших, більш достовірних джерел, відомо, що ініціатором утворення в травні 1943 року відділу самооборони біля Либохори був підпільник Роман Билень, а командиром цієї сотні УНС (першої на Дрогобиччині) став Богдан Вільшинський-«Орел», військовий референт обласного проводу ОУН.²⁴

Дуже ймовірно, що саме цей відділ за сприяння учасників військових вишколів мережі та юнацтва, як це припускає Г. Дем'ян,²⁵ зробив наскок на

боротьбу УНС на Станиславівщині див.: Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станиславської землі. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С. 163-193; а також у нарисі Г. Дем'яна «Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА», публікується в журналі «Визвольний Шлях» за 2000 рік.

18. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 14; спр. 66, арк. 18.

19. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 92.

20. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 2.

21. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 29.

22. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 33.

23. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 95.

24. Василь. Список упавших у визвольній боротьбі за УССД від 1922-1949 рр. Район Сколе. – 1950. – С. 2-3 (оригінал зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 262 – (не впорядкований); Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940-1960-х роках // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 141.

25. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940-1960-х роках // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 142.

німецький карний табір для українців на Святославі біля Скольного, що був першою великою протинімецькою акцією УНС. Про сам табір подаємо записи Григорія Дем'яна з 1974-75 років, друковані в збірнику «Народні оповідання» (1983 рік).

*У баудінсті я добре прибідив*²⁶

Мене забрали до баудінсту примусовим порядком у березні 1943 року. Спочатку ми мали робити вісім місяців, а потім продовжили той строк на рік. За кожний пропущений день треба було потім відробляти додатково [...] Славчани робили в кар'єрі на Святославі, в кар'єрі пониж Скольного. Робота була дуже важка і виснажлива [...] Хто в баудінсті пропустив багато днів, тих брали до карного табору на Святославі, недалеко Скольного. Якщо в тім таборі побув місяць, то виходив такий, що хіба лише єдна шкіра тримала кістки разом. Там поляки-фольксдойчери дуже знущалися над людьми. Тих людей удень змушували робити, а вночі гонили по табору, заставляли жабки скакати. То отак мусіли присісти, руками братися за вуха і, не розгинаючись, скакати. Ой, що там з тими бідаками не виробляли лише!

*Не одна мати гірко заплакала*²⁷

На Святославі, де тепер крамниця, недалеко тартака, тільки трошки нижче, німці збудували карний табір. Споруджено бараки, в яких тримали полонених французів, а потім тих із місцевих наших хлопців, що не йшли до баудінсту. Охоронці табору гонили тих хлопців на роботу в кар'єр голими, лише в штанях, і завжди били їх. Страшно було дивитися на того. А як лише котрийсь трошки сповільнив роботу, били нагайками. Каміння в кар'єрі часто було криваве...

Одягали їх у то вбрання, яке стягали з побитих євреїв. Взували їх у дерев'яники. Я близько жив, і все це відбувалось на моїх очах. Повірте, що не мож було дивитися, страшно слухати, що там робили з людьми.

Коли родичі привозили своїм хлопцям хліб та іншу їжу, то хіба передавали через наших людей, що робили разом з ними з табору. Не одна мати гірко заплакала, побачивши, як холодного ранку її сина голого, лише в швінках, карбачами гнали до роботи. Всю дорогу били задніх, ті бігли наперед, а тоді діставалось наступним. І так від табору до кар'єру. Того страхіття не можна розказати...

Один батько зібрав велику суму грошей, підплатив охоронців, а ті дали можливість його синові втекти. Але хлопець біг біля хати лісника Євгенюша Бабія, перекинщика, що вислугувався перед німцями і поляками, а той його смертельно поранив.

Лише одному, знаю, що вдалося втекти. Він ліг у вагончик. Там була вузькоколія. На нього насипали товченого каміння і під ним вивезли на Демню, а звідти вже він втік.

Таке, таке... Бодай такого більше люди не знали.

26. У баудінсті я добре прибідив. Записав 1975 р. Г. Дем'ян у с. Славське Сколівського р-ну Львівської обл. від Василя Івановича Винника, 1921 р. нар. // Народні оповідання / Упорядкування, примітки С. Мишанича. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 442-444.

27 Не одна мати гірко заплакала. Записав 1974 р. Г. Дем'ян у с. Гребенів Сколівського р-ну Львівської обл. від Івана Михайловича Бандуровича, 1888 р. нар. // Народні оповідання / Упорядкування, примітки С. Мишанича. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 442.

*Каміння червоніло від людської крові*²⁸

Ой надивилися ми за тоти роки...

На правім березі ріки Оряви стояв барак. Німаки там добудували ще пару бараків, обгородили їх колючим дротом і тримали в них полонених французів. Вони страшенно голодували. Неможливо було дивитися на тих людей, які були виснажені з голоду. Робили вони на будівництві дороги від мосту через Оряву до Гребенова. Потім французів десь вивезли, а в тому таборі тримали мадярських євреїв, але таких ліпших людей, музикантів. Після них мучилися там тоти хлопці-українці, що не йшли служити в байдінст або чимось іншим провинилися перед швабами.

Над людьми знущалися жахливо. Нам від хати було видко, як виводили на площу в таборі тому групи людей і заставляли всіх лягати. А хлопці були голі, лише в червоних штаних, голови мали погolenі. Лежачих били палками та нагаями. Катовані мліли, тогди їх відливали і далі били. На спинах тих людей завжди кривавилися смуги від ударів. По тому лазили мухи і збільшували муки нещасних. Таке робилося кожного дня перед обідом.

Після бійки отих скатованих запихали по одному в велику бочку і котили її з ним по табору. Потім другого, і так усю групу.

Кожий начальник такої групи старався перевершити у звірствах іншого.

Охоронці страшенно знущалися. Навіть спати нормально не давали людям, а заставляли довгий час лежати горілиць і підтримувати корпус на ліктях і п'ятах ніг так, щоб спина не доторкалась нарів. Котрий не видержував, того відразу страшенно били. Примушували голих качатися по будяках, по жаливі, пасти траву. Мусіли ставати на коліна і на руки і так на рачки ротом пасти.

На тім таборі була вивіска: «Straflager» (карний табір). Не раз пробували люди втікати з того табору. За одного з таких втікачів батько заплатив охоронцям шістнадцять тисяч злотих, але нещасного хлопчину застрілив якийсь поспіака. Інший якось вискочив з колони, вбіг до хати, що була недалеко, а з неї на другий бік. Але й там охоронець його тяжко поранив, певно, в живіт. Коли втікач впав, охоронці топтали по ньому, щоб збільшити його муки, тягали по землі, копали ногами, штовхали кольбами...

А було в тому таборі кілька сотень людей. Всіх їх гонили на роботу в кар'єр. Знаю, що як їх вивели перший раз туди працювати, то начальник кар'єру, німець Менцель, говорив, аби дали їм усім напитися кави, але комендант табору заборонив. Їм хіба воду давали пити, і то не доскоду. Менцель так розпоряджався, щоб можна було більше праці витиснути з хлопців, а не тому, що жалувал їх.

Богдан Вільшинський –
військовий референт
Дрогобицького обласного
проводу ОУН (1943 рік), командир
першої сотні УНС на
Дрогобищині, загинув 22 грудня
1944 року в с. Юшківцях
Жидачівського району (світлина з
колекції Григорія Дем'яна).

28. Каміння червоніло від людської крові. Записав 1974 р. Г. Дем'ян у м. Сколе Львівської обл. від Йосипа Михайловича Кошівця (1904 р. нар.) та його дочки Марії (1930 р. нар.) // Народні оповідання / Упорядкування, примітки С. Мишанича. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 440-441.

У кар'єрі каміння червоніло від людської крові, бо хлопців і там страшно би-ли. На роботу їх виводили все голими, лише в штаних. Працювали під палючим сонцем від ночі до ночі, так само й під дощем. Коло них ззаду, з боків бігали охоронці, як пси, з нагайками. Годували їх дуже погано, і то лише відходами із своєї кухні, та й ті розводили водою. А наші люди, щоб їм якось допомогти, носили в кар'єр що могли і підховували попід каміння трохи хліба... А роки тогди були страшні. Люди й по селах мучилися з голоду.

Як вели тих хлопців на роботу, кожний мусів іти, опутивши голову вниз, а руки тримати ззаду злоченими. Подивитися набік не дозволялося. Коли йшли з кар'єру в табір чи навпаки, то німці зганяли всіх людей геть далі від дороги. Охоронці повишукували свої найобридливіші пісні і змушували хлопців співати їх, щоб завдати людям ще більше моральних мук. То не можна було дивитися на ті катування...

Таке тото робили фашисти на Святославі, поки й їх самих шлях не трафив.

Щоправда, не могли в той час надрукувати, який же то «шлях трафив» катів – німців та поляків-фольксдойчів. Факт про звільнення хлопців з табору на Святославі був настільки широковідомим, що навіть у часи большевицького панування інформація потрапляла до друку.

Досі не було відомо точної дати цієї події. Одні дослідники (М. Лебедь, П. Мірчук, І. Бутковський) твердили, що це сталося в липні,²⁹ інші (Л. Шанковський, Г. Дем'ян) – 18 серпня 1943 року.³⁰ Відповідно до нещодавно виявлених звітів ОУН, можна назвати точну дату. Один з документів подас, що 6 липня 1943 року якісь невідомі люди випустили з концентраційного табору в Святославі біля Скольного в'язнів кількістю біля 50 осіб. Кількох вартових і команданта-німця вбили.³¹ Недокладність опису свідчить про те, що укладачі інформації (а це було 15 липня) робили це без знання подробиць, а тому найбільш достовірним є опис, поданий у документі під назвою «Вісті з терену (повіт Сколе)» за 13 липня 1943 року.³² Вважаємо за необхідне частину, що стосується згаданої акції, навести повністю:

Село Святослав: В Святославі був карний табір «Бавдінст», до якого присила-ли хлопців з різних таборів праці за провини. В ньому каралося 140 хлопців. Нага-нячами були самі поляки з інсп[ектором] німцем на чолі, які у звірський спосіб знущалися. Найменший реченець кари три тижні, але навіть по трьох тижнях ви-ходили «живі» трупи, а багатьох взагалі не повиходило, бо помиралі від побоїв, або зістали постріляні. В ночі з 7-8. VII. год. 12.30. на цей табір напад відділ узб-роєних людей (говорять, що около 50 чоловіка), які, зліквідувавши варту, випу-стили нещасних. В міжчасі гинуть, інсп[ектор] німець, двоє наганячів поляків і трьох ранено, рівнож поляків. Нападші, впоравшись з опором, з окликом «хлоп-ці, воля!» увільнили нещасних, залишаючи тільки 12 осіб, які лежали хорі від по-боїв. З пісню «Смерть ляхам, мадярам і німцям, смерть...» відійшли в гори. Не-

29. Лебедь М. УПА. – На чужині, 1946. – С. 51; Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. – Львів, 1991. – С. 40; Бутковський І. Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1993. – Т. 19. – С. 21.

30. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. – Вінніпег, 1953. – С. 688; Дем'ян Г. Богдан Вільшинський-«Орел» // Хвилі Стрия. – Стрий, 1995. – С. 116.

31. ЦДАВОВУ. ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 23.

32. ЦДАВОВУ. ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 22.

гайно по цьому випадку німці стягнули своїх grenzuхців, відділ около 40 осіб, сотню СС татар і відділ мадярів з цілого транспорту і, пустившись в погоню за нападшими, повернулися без успіху. До цього часу в зв'язку з повище згаданим випадком супроти загалу населення не вжито жодних репресій. В загальному настрої населення піднесений [...]»³³

Очевидці твердять, що всіх важкохворих забрали з табору й відправили таємно до Стрия та інших місць на лікування.

Враховуючи все наведене, можна припустити, що місцеве повітове керівництво, звітуючи нагору (в окружний чи обласний провід), зважаючи на наказ не вести наразі активних бойових дій, не було впевнене, що таку акцію підтримають, а тому не доповідало, що це зроблено силами УНС. Та згодом провід схвалив акцію, хоч і надалі наказувалося активніших бойових дій до набуття належного рівня військового вишколу не вести. Це є також свідченням про те, що наскок відбувся дещо стихійно (без узгодження з вищим керівництвом УНС) – як ініціатива місцевої мережі ОУН. Без сумніву, до цієї справи був причетний повітовий військовий референт Іван Капало-«Бродяга» з Синевідська Нижнього.³⁴ Учасники акції, як, наприклад, підрайоновий Юнацтва ОУН Федір Чудійович-«Дзвін» з Коростова, твердять, що для наскоку з кожного підрайону було стягнуто відповідну кількість вишколених підпільників, а боєм керував Ілько Ковальчук-«Нанашко» з Плав'я-Бринівки Сколівського повіту.³⁵ Г. Дем'ян висловлює думку, що командиром наскоку був Дмитро Суслинець-«Буйтур».³⁶ Особливо відзначився в бою коростівчанин Василь (або Дмитро) Шербанович-«Прибишин» (згодом закатований більшовиками в Стрийській тюрмі), який закидав гранатами вартове приміщення і практично сам знищив ворожу залогу.³⁷

Отже, можна ствердити, що перший бій Української Народної Самооборони з німцями відбувся не 18 серпня і не просто в липні, а вночі з 7 на 8 липня 1943 року і саме на Дрогобищині. Для порівняння: перший бій УНС на Станіславщині зафіксовано 14 серпня того ж року.³⁸

Другий курінь (на Самбірську та Дрогобицьку округи) називався, за Л. Павлишиним, «Кривоніс II».³⁹ Командира цього відділу «Омельяна» (справжнє ім'я Антін Шкітак, нар. 1917 року в Борині на Турківщині, підстаршина «Нахтігалю»⁴⁰) згадують як кмітливого, дисциплінованого, рішучого. Він сформував активний курінь, добре споряджений, проводив бойові акції. У кінці серпня

33. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 19.

34. Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – С. 38.

35. Записав Володимир Мороз 9 грудня 1995 року в м. Червонограді від Федора Ворона (Чудійовича), сина Миколи, народженого 1924 року в Коростові Сколівського району.

36. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940-1960-х роках // Сколівщина. – Львів, 1996. – С. 142.

37. Записав Володимир Мороз 9 грудня 1995 року в м. Червонограді від Федора Ворона (Чудійовича), сина Миколи, народженого 1924 року в Коростові Сколівського району.

38. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. – Київ, 1999. – С. 150.

39. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 101.

40. Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – С. 111.

курінь склав присягу, яку приймали Л. Павлишин (командир УНС Дрогобицької області), окружні та обласний провідники.⁴¹ Відомо, що сотенними були «Бистрий» та «Кармелюк», але чи різних сотень, чи однієї по чергово – не встановлено.⁴² Згодом «Кармелюк» командував сотнею УПА «Вовки» на Дрогобиччині, відзначений ступенем поручника, загинув на посаді районного провідника Стрілківщини в бою 18 серпня 1948 року в лісі на північ від с. Недільної.⁴³

Збереглися в архівах два накази, підписані «Частина Української Національної Самооборони курінь Кривоніс 4, 5 на округи Самбір-Дрогобич».⁴⁴ Враховуючи пізнішу структуру УПА, можна припустити, що цифри «4» і «5» означають номери сотень куреня під командою «Омеляна». Тоді в першому курені («Кривоніс І») мали б бути три сотні з числами 1, 2, 3. Чи були сформовані всі три – невідомо. Формувався, за словами Л. Павлишина, теж третій курінь УНС над Сяном, проте активних бойових дій у рамках УНС йому вести не довелося.⁴⁵

Відділи УНС насамперед мали завдання готувати відповідного рівня стрільців і старшин для розбудови армії. Цим визначалися їх основні заняття – військове навчання з дисциплін: польова служба (наступ, оборона, польова стійка, стежа, засідка, поведінка на маршах і постоях, взаємодія в різних ситуаціях, чати, похідна охорона, бойове та пропагандистське маневрування), зброєзнавство (рушниця, скоростріл, автомат, граната), впоряд (хода і біг, звороти, хвати рушницею, віддавання почеси, лад, збірка, рівняння, відчислення, зміна ладів), стрілецький вишкіл (внутрішня та зовнішня балістика, стрілецьке положення, тримання зброї при стрілянні, вибір цілі, оцінка відстані, приціл, постріл, вогнева дисципліна, похибки, стріляння по літаках, нічне стріляння, вогнева позиція), піонірка і мінерка (самовкопування, маскування, вибухові речовини, способи підривання, місця загороджень, розвідка та усування мін, види мін), внутрішня служба (прикмети воїна-революціонера, права й обов'язки повстанця, військові ступені, відношення підлеглого до зверхника, нагороди і покарання, вартова служба, стійка), теренознавство, санітарна служба (особиста гігієна, перша допомога, рятування поранених з поля бою), політичне виховання.⁴⁶

Звичайно, перші кроки розбудови армії не були легкими. Траплялися прикрі помилки, випадки дезертирства. Так, на початку вересня 1943 року кілька стрільців УНС на Дрогобиччині втекли з відділу, оскільки їх погано годували, тоді як старшини їли краще. Коли про це дізналися вищі керівники, було розпочато слідство і порушення виправлено.⁴⁷

41. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 101.

42. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 120, 125; Оперативні зведення відділу 95А // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1990. – Т. 18. – С. 237-239.

43. Оперативні зведення відділу 95А // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1990. – Т. 18. – С. 237-239; Державний архів Львівської області, ф. П-5001, оп. 9, спр. 150, арк. 102.

44. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 30-31.

45. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 103.

46. Хмель С. Українська партизанка. – Львів, 1993. – С. 35-38.

47. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 14.

Підпільники перевозять зброю для УНС. Сколівщина, 1943 рік. На передньому плані – Іван Капало («Бродяга») – (світлина з колекції Григорія Дем'яна).

Наголос у роботі ОУН був поставлений на військові вишколи організаційної та юнацької мережі, які проводились регулярно і де засвоювалися основні фахові знання майбутніми вояками. Одна з перших сутичок УНС з німцями відбулася під час вишколу між селами Росохач і Майдан на Турківщині, дозвіл на проведення якого дав обласний військовий референт у порозумінні з військовим референтом при Крайовому Проводі ОУН «Климчуком». Місце проведення помітив гайовий (поляк) і навів туди німців. Неозброєних курсантів було знищено майже всіх (із 17 учасників 10 загинули, 2 потрапили в полон і тільки 5 втекли), як звітував районний провідник Турківщини «Підойма». Це сталося 8 липня 1943 року,⁴⁸ хоча менш достовірні документи подають дату 9 липня.⁴⁹ За свідченнями учасників, у травні-червні 1943 року організаційна та юнацька мережі Сколівщини спорядили на Волинь окремий відділ (142 особи) на чолі з Василем Гузієм-«Чорнотою» з Тухольки для навчання в стрілецькій школі УПА в клеванських і костопільських лісах. Чотовими в школі були «Яструб», «Хмара», Іван Плечій-«Богун» з Головецького та ін. Згодом учасники цього вишколу брали участь у нападі на табір на Святославі. У серпні-жовтні знову група сколівчан на чолі з тим же «Чорнотою» перебувала в підстаршинській школі ім. Коновальця Української Повстанської Армії, спочатку в сарненських, а потім у корецьких лісах. Командиром школи

48. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 12.

49. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 65, арк. 23.

Військовий вишкіл, с. Хітар Сколівського повіту, 1943 рік (світлина з колекції Григорія Дем'яна).

був полковник австрійської армії Пеленський, начальником штабу – «Равенський», серед викладачів – «Хміль», «Яблуня», «Горинь», «Пчілка». Брали вони участь і в бойових діях, у засідках на рівненському та гошанському шосе. Поверталися в Галичину з боями: біля с. Курдиба на Дубенщині, біля Дубна на Золочівщині тощо.⁵⁰ Згодом вишколені в мережі підпільники йшли в УНС. Зокрема, влітку 1943 року із Сколівського повіту набирали юнаків у курінь УНС «Гайдамаки» – сотні «Сіроманці» (командир Дмитро Карпенко-«Яструб») і «Трембіта» (командир «Чорнобривий», а від 27 вересня – Іван Капало-«Бродяга»).

Мережа ОУН систематично заготовляла зброю. Ось як описує це, що правда, стосовно дещо пізнішого періоду (першої половини 1944 р.) Ф. Чудийович:

Розвідка докладає, що отам буде їхати двадцять німців, озброєні. Все, була не була, для України все віддамо. Вони йдуть, я вийшов на дорогу, підняв руку. Ну, безумовно, один із нас говорив прекрасно по-німецьки. Ну, називаюся, я. Підняв руку і говорю: «Вас зупинила Українська Повстанча Армія. Ми вам пропонуємо п'ять хвилин: здається або ви будете розстріляні. Хоч ви мене вб'єте». А тут, знаєте, з одної сторони виходить стрілець з автоматом, з другої іще. Ну і там ще п'ять чоловік. А вони думають, що там нас п'ятдесят. Я говорю так: «Не стріляти». І по-німецьки говорю: «Ніхт шіссен. Фюнф мінутен». Тому що нам нічого думати. Тому що можуть наскочити другі німці. Їх з дороги убрати нам треба. Вони дають згоду. Двадцять німців. Ми в них взяли двадцять автоматів, ми їх ні одного не розстріляли, ми їх всіх відпустили. Зняли з їх ремені, пістолети, біноклі, що в них було – все. І сказали тому капітану, туди і туди дорога, чи на Сколе, чи на Лавочне, чи на Стрий. Куди хочете. От таким шляхом ми добували зброю для тих юнаків, які йшли в сотню.⁵²

Творення УНС сприяло зміцненню авторитету ОУН, як найбільш переконливий аргумент про правильність революційного шляху та про спроможність Організації його реалізувати. До села Кульчиць на Самбірщині приходили жиди, які переховувалися від німців, і просили, щоби їх прийняли в партизани.⁵³ На Турківщині та Устриччині навіть деякі мельниківці у вересні 1943 року стали підтримувати УНС і виявляли готовність співпрацювати у військовій діяльності. Наприклад, ОУН Мельника в Турківському повіті тоді видала наказ:

- 1) якщо група УНС з'явиться в їх терені й буде потребувати харчової підтримки, то в будь-якому разі ту підтримку дати;
- 2) якщо дійде до сутички з групою УНС, без бою здати зброю;
- 3) якщо їх розвідка довідається про якусь небезпеку для УНС, то негайно повідомити.⁵⁴

50. Записав Володимир Мороз 9 грудня 1995 року в м. Червонограді від Федора Ворона (Чудийовича), сина Миколи, народженого 1924 року в Коростові Сколівського району.

51. Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник П. – Нью-Йорк, 1995. – С. 38; Записав Володимир Мороз 9 грудня 1995 року в м. Червонограді від Федора Ворона (Чудийовича), сина Миколи, народженого 1924 року в Коростові Сколівського району.

52. Записав Володимир Мороз 9 грудня 1995 року в м. Червонограді від Федора Ворона (Чудийовича), сина Миколи, народженого 1924 року в Коростові Сколівського району.

53. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 134, арк. 10.

54. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 134, арк. 7.

Іван Капало («Бродяга») – повітовий військовий референт Сколівщини (1943 рік), сотенний УНС, згодом сотенний і курінний УПА. 27 грудня 1944 року поранений потрапив до рук большевиків, загинув у Дрогобицькій в'язниці 24 січня 1945 року (світлина та інформація подані Григорієм Дем'яном).

Широка розбудова УНС швидко стала для німців основною загрозою. 2 жовтня 1943 року прийнято розпорядження, за яким від 10 жовтня проголошено в Галичині «винятковий стан» і введено т. зв. «наглі суди безпеки». Як пише Л. Шанковський, відтоді розпочалися масові арешти, прилюдні розстріли та повішання, які тривали аж до закінчення німецької окупації. Цей же дослідник наводить цифру всіх знищених у такий спосіб українців – 15 771 осіб.⁵⁵ Ще раніше, вночі з 4 на 5 вересня, був заарештований німецькою жандармерією в Скольному один з творців УНС Роман Билень, який при спробі втечі загинув.⁵⁶ Про наміри розпочати широкомасштабні акції проти УНС повідомляла на початку осені розвідка ОУН. Зокрема, шеф дрогобицького Гестапо у приватній розмові висловлював своє бачення боротьби з УНС: «Гірські села під господарським оглядом не представляють для нас великої вартості, тому будемо перевертати все догори коренем! На людях, а ще й на українцях, нам не залежить».⁵⁷ До гір поступово підтягувалися війська. У Самборі, наприклад, чисельність відділу німецької поліції зросла за жовтень-листопад до 400 осіб, що розглядалося ОУН як підготовка до ліквідації УНС.⁵⁸

Перші значні акції проти УНС розпочалися за межами Дрогобищини, на Станиславівщині. 25-29 вересня німці зробили облогу на табір сотні УНС «Трембіта» в Долинищині під горою Стовбою. Наступ німців 27 вересня тривав від п'ятої ранку до другої пополудні. Кілька хвиль наступу захлинулися. Повстанці влучним вогнем відбили всі атаки ворога, знищивши його командира, майора та більше десяткох «шуцаків». За наказом сотенного Івана Капала-«Бродяги» опісля організовано відступили на місце постою сотні «Сі-

55. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. – Вінніпег, 1953. – С. 689; Боляновський А. Українська Народна Самооборона // Довідник з історії України. – Київ, 1999. – Т. 3. – С. 415.

56. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 134, арк. 8.

57. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 134, арк. 29.

58. ЦДАВОВУ ф. 3836, оп. 1, спр. 134, арк. 59.

романці» (полонина Бистра під горою Сивулею). Та однієї перемоги воякам сотні «Трембіта» було замало. Сотенний «Бродяга» з чотовим «Петренком» зібрав два з половиною рої найвідважніших і повів їх у засідку. На десятому кілометрі річки Ілемки, де межують верхи Федорів і Магасів, під горою Мікуляше, де шлях вузькоколійної залізниці проходив під високою стіною скелі з одного боку, а з другого боку круто обривався в річку, поставив своїх стрільців. Щоб не насторожити ворога, «унсаки» пропустили самохідну плятформу, на якій везли єдину жертву облави – важкопораненого стрільця, що потрапив у полон. Після цього місцева боївка ОУН підпалаила дерев'яний залізничний міст, щоб машиніст уповільнив хід. Коли поїзд з німцями опинився в смузі засідки, партизани відкрили по ньому щільний вогонь і закидали гранатами. Німці, які їхали на відкритих вагонах, були прекрасною ціллю. Одні стрибали з вагонів у річку та розбивалися об каміння, інші – поранені та вбиті – разом з поїздом їхали в бік палаючого мосту. Серед них були ветерани Сталінградської битви, але й вони казали, що в такій ситуації, як тоді, під горою Стовбою 27-28 вересня, їм не доводилося бувати. На місці засідки залишилися 80 убитих і 88 поранених. Скільки вбитих і поранених було в поїзді – невідомо. Повстанці не зазнали жодних втрат.⁵⁹ Учасник бою, згодом хорунжий УПА «Вихор» у підпільному журналі «Чорний ліс» подає такі втрати в цій засідці – близько 90 вбитих і 20 поранених.⁶⁰ Один з командирів УНС Станиславщини Іван Бутковський-«Гуцул» (уродженець Сколівщини) і учасник засідки «Чорноморець» подають втрати ворога – 200 шуцманів.⁶¹ Таку ж цифру називає й Володимир Косик.⁶² Незважаючи на першу поразку в боротьбі з УНС, на Гуцульщині (околиці Явірника, Поляниці й Мочарки) 15 жовтня в тригодинному бою двох німецьких батальйонів, які атакували з Космача і Березова, з куренем УНС українські партизани успішно відбили наступ. Ворог втратив понад 20 убитими, серед яких капітан і поручник СС. Власні втрати – 2 убитих та 1 важкопоранений.⁶³ Проте в перших днях листопада, підтягнувши підкріплення, вороги таки змусили повстанців покинути місце табору і перейти в інше.⁶⁴ Після кількох серйозних невдач німці стягнули додаткові резерви для боротьби з УНС. Саме після цього розпочалися акції на Дрогобиччині.

59. Хмель С. Українська партизанка. – Львів, 1993. – С. 12, 120; Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – С. 38; «Вихор». Бій на горі Стовбі // Чорний ліс. – 1949. – Ч. 1 (12). Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 12 – С. 111-112; «Чорноморець». Сотня «Трембіта» // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 12. – С. 219-224.

60. «Вихор». Бій на горі Стовбі // Чорний ліс. – 1949. – Ч. 1 (12). Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – С. 112.

61. Бутковський І. Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1993. – Т. 19. – С. 21-22; «Чорноморець». Сотня «Трембіта» // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1989. – Т. 12. – С. 224.

62. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С. 409.

63. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 137, арк. 1.

64. Бутковський І. Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1993. – Т. 19. – С. 22.

29 листопада 1943 року ввечері виїхало дрогобицьке Гестапо і шуцполіція в район села Недільна на Старосамбірщині для ліквідації куреня УНС.⁶⁵ Сили німців нараховували приблизно півтори-дві тисячі солдатів, якими керував, за повідомленнями підпільних звітів, майор шуцполіції.⁶⁶ Командування УНС підозрівало, що німці знають місце перебування куреня, а тому дало наказ перенести табір. Був підготовлений новий постій, частина стрільців перед облогою вийшла на інше місце докінчувати його облаштування. Майно табору було спаковане на фіри і приготовлене до від'їзду. В таборі залишилися 85 стрільців, один старшина, двоє підстаршин і командир куреня «Омелян».⁶⁷

Оточивши табір УНС з усіх боків, вранці наступного дня, о шостій годині, німці розпочали наступ.⁶⁸ Спочатку вони висилали вперед шуцполіцаїв (фольксдойчів), які йшли в бій без особливого бажання, унаслідок їх переважно пропускали і роззброювали.⁶⁹ Генеральний наступ розпочався о 13 годині, перша хвиля захлинулася від вогню кулеметів і легких гармат повстанців.⁷⁰ Розгорівся запеклий бій, що тривав понад чотири години.⁷¹ Відважними діями тоді особливо відзначився стрілець «Карий».⁷² Коли вороги підступили під самі укріплення, вояки самооборони прорвали оточення й організовано відступили, хоча частина з них розбіглася одинцем по лісу.⁷³ В бою загинуло 26 вояків самооборони, в тому числі майже весь штаб, серед убитих – командир куреня «Омелян» і сотенний «Бистрий».⁷⁴ Ще 12 стрільців були поранені.⁷⁵ З боку облавників загинули, за деякими відомостями, близько 90 вояків,⁷⁶ хоча офіційно вони повідомили про смерть одного гестапівця – обершарфюрера СС Ляуфманна, трьох шуцполіцаїв та важкі поранення ще 18 «шуцаків».⁷⁷ Іван Бутковський і Володимир Косик пишуть, що німці втратили в бою в Недільній 160 осіб убитими, а вояки УНС – 34.⁷⁸ Частину повстанців (17 осіб) поховали в спільній могилі, високо насипаній місцевими селянами, з високим березовим хрестом.⁷⁹

65. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 142.

66. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 84; ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 142.

67. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 125.

68. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 125.

69. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 102-103.

70. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 142.

71. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 125; спр. 66, арк. 142.

72. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 62, арк. 57.

73. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 125.

74. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 120, 125; Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 102-103.

75. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 102-103.

76. Там само.

77. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 142.

78. Бутковський І. Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1993. – Т. 19. – С. 24; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С. 409.

79. Майкович В. Охорона Збору УГВР // Шлях Перемоги. – 1985. – 1 вересня. – С. 4.

Німці арештували також сімох селян зі Сторонньої, Сприні та довколишніх сіл (це були Гаврило Жентичка, Михайло Петрів, Степан Копач, Гринь Макар, Василь Цимбалак, Осип Фім'як, Дмитро Брик) і взяли в полон ще перед боєм трьох підпільників (Івана Хом'яка-«Лиса» – командира повітової бойвки ОУН, Василя Якиміва та Михайла Дмитришина – стрільців УНС із куреня «Омеляна»), яких доставлено в Дрогобич і 2 грудня прилюдно повішено на Ринку.⁸⁰

Страта стрільців УНС у Дрогобичі, 2 грудня 1943 року
(М. Лебедь. УПА 1946, 1991 року вид.).

Бій у Недільній був примітний також іншим фактом. Оскільки прорив з боєм не дозволив «унсакам» забрати вози зі спакованим майном, то вони потрапили до рук німців, які забрали всіх 11 коней, а фіри підпалили. Це зробили невдало, вогонь не розгорівся і невдовзі згас. Тоді деякі з малосвідомих місцевих селян розтягнули майно.⁸¹ Пізніше вони зізналися в тому і майно повернули. Свій вчинок пояснювали так: «Щоб німцям не дісталося».⁸² Цей урок разом з відповідною роз'яснювальною роботою пішов на користь: де-що більше ніж за півроку, влітку 1944, мешканці Недільної розмістили в себе обласний провід ОУН, там відбувся великий вишкіл референтури пропаган-

80. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 66, арк. 142; Лебедь М. УПА. – Дрогобич: Відродження, 1991. – С 135.

81. ЦДАВОВУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 64, арк. 125; спр. 66, арк. 142.

82. Щеглюк В. «... Як роса на сонці». – Львів, 1992. – С. 102-103.

ди, а поруч, на схилі гори Виділок – І Великий Збір Української Головної Визвольної Ради. До речі, у складі відділів УПА, що охороняли цей Збір, зокрема в сотні «Сурма», були учасники бою в Недільній.⁸³ Багато мешканців села брали участь і загинули у визвольній боротьбі, а масова підтримка повстанського руху стала причиною того, що російські окупанти повністю депортували Недільну.

Спроба німецьких окупантів знищити українських повстанців закінчилася невдачею. І в згаданих, і в інших акціях наприкінці 1943 року ворогам не вдалося навіть завдати УНС якихось відчутних ударів, навпаки – в боях відділи зміцніли, набули досвіду і гарту. Невдачі німців позитивно вплинули на моральний стан українського населення, вселили віру в майбутнє, в самостійницьку боротьбу ОУН. Успіхи УНС значною мірою пожвавили творення військових формувань у Галичині. Прийнято рішення про їх широку розбудову в усіх округах і повітах. Уже в грудні 1943 року Командуванню УПА підпорядковано УНС. На цій основі створено відповідно УПА-Північ та УПА-Захід.⁸⁴ УНС Дрогобицької області переформовано в V Воєнну округу «Маківка». Першим командиром УПА-Захід став Олександр Луцький, а новим командиром ВО «Маківка» – Іван Белейович-«Дзвінчук». Відтоді розпочинається нова сторінка в національно-визвольній збройній боротьбі українців Галичини. Дрогобищина й надалі залишалася тереном надзвичайно активної діяльності УПА, а також боївки ОУН, самооборонних кущових відділів (СКВ), політично-масової та пропагандистської роботи підпілля.

Стрільці й командири УНС склали основу відділів Української Повстанської Армії не тільки в Карпатах, але й в інших регіонах. Сотня «Трембіта» на чолі з Іваном Капалом-«Бродягою» була скерована в тодішню Львівську область, де, розділена, поклала початок кільком новим сотням. Сам І. Капало сформував і став командиром сотні «Пролом».⁸⁵ Так само сотня «Сіроманці» під командуванням Дмитра Карпенка-«Яструба» пішла в Тернопільщину, а згодом рейдувала аж на Холмщину, вкрила себе безсмертною славою.

Боротьба Української Народної Самооборони – важливий крок галичан до здобуття Української Самостійної Соборної Держави революційним збройним шляхом. □

83. Майкович В. Охорона Збору УГВР // Шлях Перемоги. – 1985. – 1 вересня. – С. 4.

84. Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 20.

85. Содоль П. Українська Повстанча Армія. Довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – С. 37-38.

Федір Погребенник

«Славко»

27 червня 1917 року у Відні на тридцять шостій весні життя помер Ярослав Весоловський закинтий в Австрію завірюхою Першої світової війни.

1928 року його скромна могила на центральній кладовищі у Відні зовсім зрівнялася із землею... Чи сьогодні хтось відає де вона, чи збереглася?

Так на чужині, далеко від рідного краю, знайшов вічний спочинок визначний український публіцист, громадсько-культурний діяч, який протягом майже двадцяти років тримав руку на пульсі українського духовного життя в Галичині й на Буковині, стимулював його національно-патріотичне піднесення.

Уродженець Покуття (побачив світ 20 лютого 1881 р. в селі Молодятин, тепер Коломийського району на Івано-Франківщині), він замолоду увібрав у своє серце культуру цього краю, доклав багато зусиль для активізації його національного життя. Навчався у Коломийській гімназії (закінчив її 1899 р.), де прилучився до прогресивної мислячої молоді, встановив контакти з гімназистами інших міст, включився в культурно-просвітній рух. Закінчив юридичний факультет Львівського університету, але не пішов працювати адвокатом, а віддався публіцистиці. У студентські роки настільки втягнувся в активну громадську діяльність, що думки про «спокійну» кар'єру адвоката й не виникало. У двадцять років уже став редактором коломийського громадсько-культурного тижневика «Поступ», почав писати вірші, оповідання, публіцистичні статті, перекладати (мав псевдоніми Охрім Будяк, Олег Сатир та ін.). Ліричні вірші, соціально-побутові оповідання, гуморески-фрашки, дописи друкував у «Поступі», газетах «Діло», «Громадський голос», «Буковина», в журналах «Літературно-науковий вістник», «Комар». Писав про все, що боліло його народ, чим жила громадськість: від тяжкої долі мешканців покутських сіл – до політичної боротьби у віденському парламенті. Був одним з найталановитіших і найпрацелюбніших журналістів. Разом з М. Лозинським, бувало, самі готували число за числом щоденної газети «Діло» (тут працював з 1907 р.). Завжди підтримував прогресивну молодь, ішов з нею на демонстрації. 1907 року потрапив до слідчої тюрми, оголосив тут на знак протесту голодівку. Коли Генрік Сенкевич кинув на молодь наклеп (мовляв, вони тільки вдавали, що голодують, а насправді добре їли), обвинуватив відомого письменника у фальші й облуді, виступив проти нього у віденському суді.

Діяльність Я. Весоловського не обмежувалася Галичиною. Він організовував громадсько-культурні товариства, виступав з промовами на селянських вічах, гуртував навколо себе молодь. Був життєрадісним, невгомним, дотепником, любив жарти. Його шанували і любили. Називали по-приятельськи «Славко», запрошували на свята, концерти, вечорниці, без Слав-

кових дотепів не обходилося жодне товариське зібрання. Миттєва енергія була з нього ключем, ніби хотіла найповніше себе виявити в ті недовгі роки, що йому їх судила доля.

Багато енергії вклав Я. Весоловський у львівські видання «Письмо з Провісїти», яке почав редагувати 1907 року, тижневик «Неділя» (1911-1912), у виданні календарів (перед смертю приготував календар «Кривавого року»).

У цих та інших виданнях опублікував ліричні вірші «Веснянка», «Вечір суму», «На народний мотив», оповідання «В долині смутку», публіцистичні нариси, літературно-критичні статті про Івана Вагилевича, Леся Гринюка та інших.

Я. Весоловський опублікував у своєму перекладі окремі вірші А. Пушкіна («Дзвіночки звучно звенять»), «Мені не жаль вас вже, весняні дні...»), М. Лермонтова («В'язень», «Сосна»), оповідання Лескова («Браманата і Радован»), В. Короленка («Вогники»), Л. Толстого («Про двох братів», «Праця, смерть і слабість») та ін.

Прошло півстоліття з того часу, як український журналіст Володимир Кушнір на сторінках львівського журналу «Світ» (1928, ч. 13-14) з боєм писав про те, що могила Я. Весоловського вже зникає з лиця землі, що коли на ній не буде поставлено «коли не пам'ятника-хреста, то хоч звичайної плити, то вона зовсім загубиться. А тим часом покійний Ярослав Весоловський заслужив собі на кращу пам'ять, заслужив собі безперечно й на тривалий пам'ятник на своїй могилі. Бо ж це був небуденний журналіст і небуденний громадянин...».

Що це так, я переконався тоді, коли писав статтю про нього для другого тому «Української літературної енциклопедії», яка на своїх сторінках ожила ім'я цього діяча.

Я мав змогу чи не першим з дослідників глибоко ознайомитися з архівом Я. Весоловського, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові (ф. 381, оп. 1), а навіть допомогти повніше його опрацювати. Скажу, що коли б була змога опублікувати матеріали архіву (це був би великий том), ми побачили б, яку небуденну людину маємо в особі Я. Весоловського. Тут зберігаються художні твори автора, його переклади, листи до нього, документи, що стосуються редакторської діяльності Я. Весоловського в газетах «Буковина», «Діло», «Письмо з Провісїти» та ін. Крім згаданих його перекладів, в архіві, наприклад, є переклад одноактної п'єси А. Чехова «Лебедина пісня», є листи поета Антона Шабленка, літераторів з Києва Сергія Буди, Сергія Бердяєва, Михайла Дашкевича, Сергія Канюка, від письменників і вчених Антона Крушельницького, Василя Стефаника, Володимира Гнатюка, Осипа Маковея, Леся Гринюка, Володимири Жуковецької, Костянтини Малицької («Приїдьте до нас в неділю і скажіть своє слово мужицтву», – писала вона в листі від 18 грудня 1905 р.), Михайла Лозинського, Остапа Луцького, Станіслава Людкевича, Дмитра Николишина, Богдана Заклинського, російської революціонерки «Саші» (я розшифрував цей підпис, що належить Глаголевій).

Крізь призму листів до Я. Весоловського можна певною мірою побачити те широке коло проблем, що їх довелося розв'язувати Я. Весоловсько-

му редакторсько-публіцистичною діяльністю, і скласти собі досить повне уявлення про різні аспекти його творчої праці, найвищою метою якої було добро рідного народу.

У період Першої світової війни, живучи у Відні, редагував «Діло», був кореспондентом журналу «Вісник Союзу визволення України», друкувався в німецькомовній пресі, працював референтом української і російської преси австрійського міністерства закордонних справ. Підпирав, як міг, українські видання, українську справу загалом.

Незчувся, як у розквіті сил його здоров'я почала підточувати ниркова хвороба. У березні 1917 року з Калуша приїхав брат Ярослава Василь Весоловський і влаштував його в санаторії Вильлішгоф біля Відня. Тут його, змученого, відвідав В. Стефаник, який докладав багато зусиль, щоб врятувати свого друга. До речі, саме завдяки Я. Весоловському, який весь час спонукував В. Стефаника до творчості, 1916 року він написав новелу «Діточа пригода». Так почався другий період літературної праці В. Стефаника.

Минали тижні й місяці. Здоров'я Ярослава вже підупадало. Його перевезли до клініки проф. Паля, де у муках завершився його короткий, але такий яскравий життєвий шлях.

У різних виданнях, у тому числі й тих, що вийшли з-під мого пера («Сторінки життя і творчості Василя Стефаника». – К., 1980), є згадки про Я. Весоловського, але він заслужив на те, щоб були перевидані його художні твори, літературно-критичні та публіцистичні статті, а також листи до нього, щоб іменем цього талановитого літератора назвати бодай вулицю чи школу в селі, де він народився.

А чи не могли б українці Відня також прислужитися відновленню пам'яті Я. Весоловського?

Не маємо права забувати тих яскравих зірок, що спалахнули на українському небі і, як метеор, згаснули. Вони залишили за собою яскравий слід.

Своєю самовідданою працею на благо рідного народу Ярослав Весоловський заслужив на пам'ять вдячних нащадків.

«Він любив людей, любив життя, любив світ – і люди, життя, світ його любили...

В історії української публіцистики свого часу займе Ярослав Весоловський визначне, почесне місце», – писав Я. Лозинський у некролозі про свого друга. □

Олег Туляков

Використання засобів античної драматургії в педагогічній творчості Г. Сковороди

Із твору М. Ковалинського «Життя Григорія Сковороди» – найважливішої пам'ятки про видатного українського просвітителя – ми дізнаємося про те, як харківський губернатор Євдоким Щербінін запитав філософа, чому він не візьме якогось відомого стану? На це Сковорода відповів:

Світ нагадує театр, щоб зобразити в театрі гру з успіхом і похвалою, то беруть ролі за здібностями. Дійова особа в театрі не за знатністю ролі, а за вдало гру взагалі хвалиться. Я довго міркував про це і після довгого випробування себе побачив, що не можу представити у театрі світу вдало жодної особи, крім низької, простої, безпечної, усамітненої; я цю роль вибрав, узяв і задоволений.¹

Це твердження характеризує Сковороду як людину, для якої «театральність» є одним із принципів світосприйняття («Світ нагадує театр»). Освітній аспект згаданого принципу, на наш погляд, полягає в тому, що театральними засобами людина має змогу випробувати різні соціальні функції, що допоможе свідомо обрати ту, яка максимально відповідає наявним природним нахилам («... я довго міркував про це і після довгого випробування себе побачив...»).

Юрій Барабаш у статті «Я сию роль выбрал...» підтверджує стійкий театральний мотив у творчості Сковороди. При цьому він визначає такі фактори його формування: участь філософа у придворній капелі цариці Єлизавети; придворні театралізовані вистави, свідками яких був просвітитель; досвід написання Сковородою власних творів для хору, в яких простежується театральний мотив.

Але джерела також свідчать, що, крім згаданих Ю. Барабашем факторів, великий вплив у справі використання Сковородою в педагогічній практиці театральних засобів справила греко-римська культурна спадщина.

Відкрита Сократом діалектична метода пізнання, яка широко використовувалася в античній педагогіці, передбачає застосування деяких засобів з арсеналу античної драматургії.

А. Лосєв зазначає:

Антична філософія, як і антична література, невід'ємна від постійних запитань, без напружених пошуків відповідей на них, без жадоби дискусій, витончених форм думки, без захоплення перед вишуканістю мови та риторичними барвами. У Платона ми знаходимо всі відтінки напруженої драматичної дії, внутрішньої та зовнішньої.²

Діалектична метода у тому вигляді, в якому вона постає в діалогах Платона, передбачає дружню бесіду з метою пошуків істини. При цьому спос-

1. Сковорода Г. Твори у двох томах. – К., 1994. – Т. 2. – С. 400.

2. Лосєв А., Тахо-Годи А. Платон. Аристотель. – М., 1993. – С. 95.

терігається боротьба думок, які спочатку протирічать одна одній, а потім усі вони постають перед читачем як єдине співзвуччя. Таке змагання в пошуках істини А. Лосев визначає давньогрецьким терміном «агон».

Агон означає боротьбу в широкому розумінні цього слова – боротьбу атлетів, змагання співаків, ораторів, драматургів тощо. Боротьба двох протилежних ідей, які захищають різні сторони (саме це ми спостерігаємо в платонівських діалогах) – це театральний комедійний агон.

А. Лосев у своїх творах доводить, що на драматичні суперечки в діалогах Платона та на яскравість характерів їх учасників мали вплив комедії Арістофана, Епіхарма й Софрона. Дослідник з цього приводу пише: «Античні біографи Платона зазначали, що у Арістофана і Софрона Платон навчався вірно відображати дію осіб своїх діалогів і що він перший привіз міми Софрона в Афіни. Вже смертельно хворий, Платон читав цих улюблених письменників...».³

Таким чином, комедійний агон, драматична напруженість ситуації, які притаманні діалогам Платона, привнесені грецькою драматургією.

Д. Кирик у статті «Г. С. Сковорода і грецька культура» вказує, що тісні зв'язки діалектики Сковороди з грецькою культурою виявляються в самій формі написання трактатів українського філософа. Переважна їх більшість написана у формі діалогів. Ця форма надає можливість підійти до складної проблеми з різних точок зору, обговорити її всебічно, передати напруженість і драматизм боротьби думок, поглядів, концепцій. Прагнення вести діалог передбачає вміння слухати й чути співрозмовника, що є важливою умовою для його учасників.

Античні ідеї щодо використання драматургічних засобів у педагогічній практиці виразно простежуються в діалогах Сковороди «Вдячний Єродій», «Вбогий жайворонок» та у творі «Алфавіт, або буквар світу».

Притча «Вдячний Єродій» починається із вступу-присвячення другові Семену Дятлову. Йому автор пропонує своєрідний дар – Єродія, який подається в символічному вигляді:

Перший символ вона складає такий: сидить у гнізді, утвердженому на святому храмі. Під образом такий надпис: «Господь – утвердження моє». Другий символ: стоїть один Єродій. Підпис такий: «Немає сильнішого благочестя». Третій символ: Єродій терзає змію. Напис: «Не повернуся, поки не згинуть. Ці три символи хай будуть знаменням, гербом і початком цієї книжичі».⁴

Роллю цього фрагменту діалогу в загальному контексті можна визначити як драматичну зав'язку дійства. Як бачимо, конкретна особа – Семен Дятлов – приймає «подарунок» – символічно надану «птицю Єродія». Зрозуміло, що подальший розвиток дії відбувається у формі зіставлення символу істини та людини, яка повинна її зрозуміти. Вже тут, за «режисерським пляном» Ско-

3. Там само. – С. 102.

4. Сковорода. Твори у двох томах. – Т. 2. – С. 104.

вороди, в душі учня, який читатиме цей діалог, має відбутися певне зрушення. Роля учня подібна до ролі Дятлова – обом пропонується простежити за тим, як духовне набуває зрозумілих, конкретно-практичних форм життєвої поведінки, поглядів тощо. Наступна частина вступу, названа Сковородою «Главізна і твердь книжки» містить біблейські цитати – істини, які мають бути доведені в процесі розвитку дії.

Далі безпосередньо починається діалог між Єродієм та мавпою Пішек. Слід звернути увагу, що відбувається саме діалог: відверта «негативність» образу Пішек та «позитивність» Єродія здаються такими лише на перший погляд. Мета Сковороди – не просто демонстрація різних точок зору на виховання. Тоді ми би мали тільки обмін думками. Сковорода намагається вплинути на людську душу. Тому всі висловлювання Пішек максимально наближені до тієї реакції, яку викликали б промови Єродія в учня-читача. Єродій, навпаки, говорить символами, які не можна зрозуміти відразу, але розуміння їх упродовж діалогу веде до справжніх душевних здобутків.

На наш погляд, загальну дію діалогу можна поділити на окремі «піддії», які у творі мають спільну структуру. Мета такої «піддії» – розкриття окремої частки істини, яка стає зрозумілою в кінці діалогу.

Проаналізуємо одну з піддій «Вдячного Єродія». Її мета – розтлумачити сенс терміну «вдячність». У структурі піддії можна визначити три елементи. Перший елемент – символ, який висловлюється Єродієм і який є незрозумілим як для Пішек, так і для читача: «народжуватися на добро» та «добра природа». Це, згідно «режисерського» задуму Сковороди, логічно викликає «ідентифікуючі» запитання Пішек, які складають другу частину структури піддії:

Пішек. Отож, що є народжуватися на добро і що є добра природа?

Єродій. Добра природа і врода є добре серце.

Пішек. А що ж оте добре серце?

Єродій. Добре серце – те саме, що невисякне джерело, яке завше точить чисті струмені, тобто думки.

Пішек. А що таке думки?

Єродій. Сім'я добрих справ.

Пішек. А що таке добрі справи?

Єродій. Добрі плоди, що приносяться Богові, батькам, добродійникам у честь, славу і жертву.⁵

Після цих слів Єродія питання-предмет дослідження впродовж тієї ж піддії, як бачимо, з'ясовується з погляду моралі. Наступне запитання Пішек веде до розуміння метафізичного аспекту проблеми:

Пішек. Чому ж твоє серце мені невидне?

Єродій. А тому, що й кореня дерева не бачиш.

Пішек. Але ж вся волога з кореня?

Єродій. А від серця всі поради.

5. Там само. – С. 110.

Пішек. Яка ж твоя природа чи врода? До чого ти народжений, що в тебе вродже не, скажи, прошу тебе?..

Єродій. Вдячність – ось вам початок і кінець всього природження.⁶

Як бачимо, термін «вдячність», з'ясування сенсу якого є метою цієї піддії, Сковорода вводить не раптово, а після певної підготовки. Терміни «народжувати на добро» і «добра природа» мали допоміжне значення: вони були приводом для розуміння більш глибокого терміну, зміст якого розкриває третя частина піддії – великий монолог Єродія.

Цікаво, що коли перші два фрагменти піддії (символ Єродія, запитання Пішек – відповіді Єродія) викликають у читача напруженість, здивування, навіть певну дезорієнтацію, то третя частина – монолог Єродія – викликає тільки позитивні емоції, серед яких – радість від пізнання істини, задоволення від майстерно підібраних витончених літературних форм, якими вона передається. Цю думку підтверджує такий фрагмент єродієвого монологу:

Вдячність же – твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро і уміцнює. Плоди блаженного життя – радість, веселість і задоволення, корень же їхній і з добрим листям дерево – тиша сердечна, а зерном кореня є вдячність. Вона-бо дух чистий, тихий, добродушний, запашний, весна і добра погода світлого смислу. Не б'є там блискавка і грім.⁷

Побудовані таким чином піддії реалізують загальний розвиток дії «Вдячного Єродія».

Слід звернути увагу, що з кожною наступною піддією напруженість зростає. Наближається кульмінація. В ній об'єднуються два начала, які впродовж діалогу вступали в зіткнення. В кінці твору Сковорода подає римований «Згорток про добре народження дітей від доброчесних, однопристрасних і здорових батьків» і поряд з ним такі слова: «Тоді збудеться: „І пройде дух холоду тонкого, і там Бог (Книга Царств)“». ⁸ Педагогічна мета досягнута – духовне стало наявним у життєвій конкретиці, сформульовано фундаментальне правило народження та виховання дітей, яке може застосовуватись у практиці.

Закінчується притча лірично, зворушливо та геніяльно просто:

По тому чорногуз піднявся вгору і заспівав отаку малоросійську пісеньку:

Соловєєчку, сватку, сватку!

Чи був же ти в садку, садку!

Чи видав же ти, як сіють мак?

Ось так, так сіють мак,

А ти, шпачку, дурак...

[далі – у вигляді ремарки – О. Т.]. Цю пісеньку хлопчики, склавши лик, тобто хор чи хоровод, співали як домашні півчі, щоб звесилити святого блаженного єпископа Йосафа Горленка.⁹

6. Там само.

7. Там само. – С. 111.

8. Там само. – С. 121.

9. Там само. – С. 122.

Зрозуміла ролія цього фрагменту – сприяти тому душевному спокою, який, згідно пляну Сковороди-режисера, має прийти в душу учня після прочитання «Вдячного Єродія».

Подібну «педагогічну режисуру» можна спостерігати і в інших сквородинських творах освітнього змісту, зокрема – у притчі «Вбогий жайворон» та діялозі «Алфавіт, або буквар світу». Їх аналіза свідчить про використання українським педагогом деяких інших прийомів античної драматургії.

Початок «Вбогого жайворонка» аналогічний початкові у «Вдячному Єродії» – присвята другові Ф. Диському, за якою ідуть цитати-символи з Біблії. Але далі Сковорода застосовує новий «режисерський хід»: після традиційного вступу він вміщує опис події: бенкета Салакона, який трагічно закінчився, а перед цим – діялок Салакона та Сабаша. Ця піддія має допоміжну функцію в загальному контексті притчі. Вона покликана бути приводом та предметом подальшої головної розмови друзів у домі Алауди, впродовж якої надаються оцінки того, що трапилося, робляться висновки. Дружня розмова в домі батька Сабаша – Алауди – нагадує той агон, який ми спостерігаємо в діялогах Платона, зокрема – в «Бенкеті».

Згадаємо, що особливу ролія в платонівських діялогах відіграє Сократ. Саме він ніби підбиває підсумок тому, що було висловлено в попередніх промовах, саме в його словах істина постає перед читачем у своїй повноті.

У «Вбогому жайворонку» подібну сократівську ролія виконує Алауда: він дає всебічну оцінку події, яка трапилася на початку притчі і про яку розповів Сабаш.

Обставини, за яких триває розмова в домі Алауди, нагадують античний «симпозіум». Симпозіум у діялогах Платона передбачав стіл із їжею та вживання розбавленого вина, про що говорить і переклад грецького слова *symposion* – «спільне вживання напоїв», «бенкет». За аналогічних обставин відбувається симпозіум у «Вбогому жайворонку»: Алауда після своєї промови запрошує на «бідний бенкет... у день святковий», на якому друзі «... пили міцний мед, хмільне пиво і пиття чи сікеру, що зветься в Малоросії головичник, діти ж – воду і квас».¹⁰ Цей бенкет виконує аналогічну ролія до тієї, яку виконує симпозіум у платонівських діялогах – забезпечення сприятливого емоційного фону, за якого відбувається відкриття істини. Сковорода-режисер добре розуміє, що після насиченого змістом монологу Алауди читач потребує зняття напруги та певної психологічної релаксації, тому – «... гості заспівали притчу, в якій мовиться, що «у друга вода солодша ворожого меду»».¹¹

Але найбільш суттєва, на наш погляд, ідея, яку Сковорода запозичує з платонівських діялогів, полягає в тих вимогах до тематики бесіди, яку ведуть діючі особи.

А. Лосев зазначає, що в діялогах Платона порушується «... тільки одна тема – сходження людини до вищого Блага, яке є нічим іншим, як втіленням ідеї небесної любови».¹²

10. Там само. – С. 136.

11. Там само. – С. 132.

12. Лосев. Тахо-Годи. Платон. Аристотель. – С. 100.

Персонажі діялогів Сковороди також витримують «верховність розмови» – вона присвячена тільки сутнісним проблемам людського буття. Ця «верховність» зберігається навіть під час щойно згаданої нами «психологічної релаксації». Так, наприклад, у кінці притчі персонажі «Вбогого жайворонка» виводять моральну сентенцію з утішної історії про візиту в Україну Діви Божої – істини, які один з дійових осіб твору – Адоній – розповідає з метою розважити друзів.

Про наявність ще одного важливого джерела, яке зумовило «театральні мотиви» в педагогіці Сковороди, говорить аналіза останньої піддії «Вбогого жайворонка». Це джерело – народна творчість.

У кінці притчі всі співають

«Пісню різдву Христовому про убогість його». Згадана пісня будується у формі запитань та відповідей. Ось її початок:

«Питання. Пастирі милі,
Де ви ходили?
Де ви бували,
Що ви видали?
Відповідь. Ідем нині з Вифлеєма,
Місто те було злиденне,
Нині блаженне».¹³

В «Історії української культури» під редакцією І. Крип'якевича зазначається, що «... іздаден в народних українських обрядах, звичаях та забавах були зав'язки своєї власної драматичної поезії. Такі зав'язки у виді діялогів, хорових питань та відповідей, проявів збірної акції, можна зустрінути в веснянках, весняних іграх та забавах, у купальних та весільних піснях». Далі автор наводить весняну гру «сіяння проса», побудова якої аналогічна «Пісні різдву Христовому про убогість його», із «Вдячного Єродія»:

Перший хор: А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід-ладо сіяли, сіяли!
Другий хор: А ми просо витопчем, витопчем.
Перший хор. А чим же вам витоптять?
Другий хор: А ми коней випустим!¹⁴ і т. д.

Антична народна творчість також має обряди з подібною «режисурою». Ф. Зелінський у передмові до педагогічних творів Платона та Арістотеля говорить про те, що грецькі діти брали участь у хорей – богослужінні на честь Афін та Артеміді, яке супроводжувалось аналогічними до українських хороводами та іграми. Зелінський доводить, що саме хорей в античні часи надавалося вирішальне значення в справі виховання дітей.

Говорячи про твір Сковороди «Алфавіт, або буквар світу» слід зазначити, що саме цей діалог найбільшою мірою відповідає вимогам античного агону.

13. Сковорода. Твори у двох томах. – Т. 2. – С. 137.

14. Історія української культури / Під загальною редакцією І. Крип'якевича. – К., 1993. – С. 278.

Звернемо увагу на «Бенкет» Платона, в якому зображується філософське протиборство – агон однодумців, які намагаються спільними зусиллями дістатися блага. Але однодумність не означає однаковість. Навпаки, вона передбачає велику різницю в думках та чіткий добір тез, необхідних для досягнення повноти істини, пошук якої ведеться протягом розмови. Ось чому учасники платонівського «Бенкету» – особи повністю реальні, підібрані автором за принципом своєрідно зіставлених характерів.

Аналогічні риси притаманні й деяким діялогам Сковороди. Так, у творі «Алфавіт, або буквар світу» спостерігаємо розмову різних за характером осіб: Афанасія, Якова, Логвина, Єрмолая та Григорія. Жвавість характерів, своєрідність мислення кожного з них збагачує діалог. Персонажів «Бенкету» – Федра, Павсанія, Еріксімаха, Арістофана, Агафона, Алківіяда та Сократа – Платон «писав» з реальних постатей – своїх друзів. Сковорода теж намагається досягти подібного ефекту присутності, живо та яскраво змальовуючи своїх персонажів.

Жоден з його персонажів твору «Алфавіт, або буквар світу» не має чітко визначеної допоміжної функції. Усі вони (Афанасій, Яків, Логвин, Єрмолай, Григорій) висловлюють свою специфічну й достатньо змістовну точку зору на головну проблему діалогу: проблему людської спорідненості. В цьому діялозі спостерігаємо вже схарактеризовані нами однаково структуровані підії. І тут є свій «Сократ» – Григорій, який говорить останній підсумкові промови. Згідно «режисерського задуму» Сковороди, роля Григорія – виразити сутність питання підії, функція його друзів – обговорити проблему, всебічно проаналізувати, навести аналогії і, головне, – пов'язати із життєвою практикою.

Так твір починається – великою промовою Григорія, який розтлумачує сенс поняття «природа». При цьому спостерігаємо вельми велику філософську глибину та сенсову насиченість, від чого читачеві складно відразу досягти необхідного розуміння.

Але ці початкові складнощі зникають після вступу до розмови інших дійових осіб. Так Єрмолай згадує сучасних йому богословів, які не є богословами по народженню. Підтримуючи Єрмолая, Яків робить серйозний докір тим, хто порушує закон спорідненості, після чого визначає те правило життя, що зумовлено законом спорідненості: «Признаюся, друзі мої, перед Богом і перед вами, що саме в цю хвилину, коли з вами бесідную, покину теперішній свій стан, хоч у ньому я і постарів, і стану останнім горшечником, як тільки відчую, що досі знаходився в ньому без природи, маючи спорідненість до гончарства».¹⁵ Логвин подає ліричну ілюстрацію ідеального суспільства спорідненостей:

... дивлюся із задоволенням, яка солодка праця трудівникові, коли вона природна. Як весело жене зайця хорт! Яка радість, коли почує він сигнал до ловитви! Як насолоджується бджола, збираючи мед! За мед її вбивають, але вона працювати

15. Сковорода Г. Твори у двох томах. – К., 1994. – Т. 1. – С. 421.

не перестане, доки жива. Труд солодший їй за мед і солодший за стільник. До того вона народжена. О Боже мій! Яка солодка з тобою найгірша праця!¹⁶

А Григорій у кінці піддії підбиває підсумок думкам своїх друзів та виводить загальне правило спорідненого виховання: «Переконаував я безперестанно молодиків у тому, щоб шукали свою природу. Шкода, що батьки завчасу не вкладають того в серця синам своїм. Звідси й буває, що військову роту веде той, хто мав би сидіти в оркестрі».¹⁷ Це правило філософ доводить життєвим прикладом – історією про учня, який страждав від неспоріднених наук, але коли «... він почав займатися механікою, то відразу ж усіх здивував, бо все зрозумів без усякого керівника».¹⁸

Максимально зрозумілим читачеві принцип спорідненості стає в тій частині діалогу, яка містить «Байку про котів». Складна філософська істина про споріднене життя розтлумачується в зрозумілій усім формі.

Після того, як сенс поняття «спорідненість» стає доступним для читача, Сковорода реалізує наступне завдання – будує єдину теорію спорідненого суспільства на основі згаданого принципу.

Персонажі діалогу спільними зусиллями визначають ознаки головних спорідненостей: до землеробства, до військової справи, до богослов'я. При цьому глава «Природженість до богослов'я» є визначальною піддією. Вона повністю складається з монологу Григорія, після якого йде «Хор природних добровісників», де всі діючі особи в піднесених, ліричних тонах уже не стільки визначають, скільки прославляють щойно відкритий закон спорідненості.

Глава «Кілька символів, тобто гадальних чи таємничих образів з поганського богослов'я» також відповідає «режисерському» задуму Сковороди. Адже філософ розуміє, що слід змінити патетичний тон і діалог надалі має викликати в читача спокійний, врівноважений емоційний стан. Тому в піддію цієї глави Сковорода вводить новий елемент – малюнок, який органічно входить до структури піддії, змінюючи її. Друзі, дивлячись на малюнок, ставлять питання, на які відповідає Григорій. Кількість малюнків дорівнює кількості піддій у цьому розділі діалогу.

Кінець твору свідчить, зокрема, про те, що Сковорода перш за все має на увазі практичне втілення істини в практику, її максимальну актуалізацію. Така актуалізація принципу спорідненості наприкінці діалогу здійснюється в культурному просторі, для чого на свій лад автор переказує езопову байку про музиканта Вовка, потім Сковорода здійснює актуалізацію в буденному просторі у формі ремарок на початку та в кінці згаданої байки – (перед початком байки – О. Т.): «Перетворена [байка «Вовк та ягня» – О. Т.] на новий лад для учнів поетики 1760 року в Харкові. А написано її через те, що багато учнів навчаються, хоч до того нітрохи не зроджені...»; (наприкінці

16. Там само. – С. 422.

17. Там само.

18. Там само.

байки – О. Т.): «Ця казка про музиканта Вовка сприяла тому, що пастир добрий Йосаф Миткевич більше сорока отроків та юнаків звільнив від училищного іґа на шлях їхньої природи, наслідуючи людинолюбству – не марнославству. Цьому і я наслідуючи написав книжицю „Алфавіт миру“». ¹⁹

Отже, аналіза окремих творів Г. Сковороди доводить факт використання українським просвітителем у педагогічній творчості засобів античної драматургії. На наш погляд, такі компоненти сквородинської «театральної педагогіки», як діялогічність мислення, при побудові твору – орієнтація на психологічну реакцію читача, прогнозування її, при визначенні структури твору – враховування принципу поступовости в процесі пізнання, є важливим доробком нашого українського педагога. □

19. Там само. – С. 462-463.

Сергій Квіт

Література і свобода на межі тисячоліть

Не все, що перебуває в літературному процесі, належить власне літературі. Щось ми співвідносимо з вічністю, і тоді письменники та їхні твори залишаються з нами назавжди, а щось невпинно віддаляється від нас у затінки історії. Жанр огляду надзвичайно важливий для критики, проте об'єктивно нездійснений у наш час. Якщо раніше можна було оглянути книжкову продукцію державних видавництв або «товсті» журнали, полишивши без уваги різного роду «неформальну», тобто офіційно неіснуючу літературу, це був би більшою або меншою мірою повний огляд. Утім, знаючи писання «неформальні», критикові також можна було б гідно вийти зі становища.

Тепер усе інакше. Література, критика і літературознавство перестали вважатися ідеологічною цариною. Держава дала письменникам спокій, одночасно відібравши в них не лише можливість друкуватися та поширювати свої твори, але й позбавила засобів до існування. Найбільш прикрим є те, що на місці зниклої шкали вартостей «соціалістичного реалізму» не з'явилося нової, яка поєднувала б свободу творчості з дійсним професіоналізмом. Критерії оцінювання стали набутком відразу багатьох інстанцій, корпорацій та угруповань, але не в плюралістичному сенсі, а в якості безапеляційності «останньої інстанції». Тому кожна інстанція – остання.

Літературний процес усе більше набуває віртуальних рис, щось на зразок сучасних виборчих технологій, самодостатніх і незалежних від самого народу. Іншими словами, наша «літературна карта» є дуже неповною, щоб не сказати спотвореною. Тому увага широкого загалу, завдяки «розкруткам» і дешевим скандалам, зосереджена на «бестселлерах» Юрія Андруховича та Оксани Забужко, також неодмінно мусить поширитися на імена літераторів, які не видрукували більшості своїх творів або й досі не мають виданих книжок, і зокрема – на ті імена та книги, що цю неповноту хоч частково усувають.

Невдалі або більш вдалі проекти видання сучасної прози, що здійснювалися видавництвами «Час», «Гене́за», «Козаки», «Український письменник», «Класика», вже дають підстави для серйозної розмови. Насамперед варто згадати «Щоденний жезл» Євгена Пашковського, «Вогненне око» Олеся Ульяненка, «Pro Domo Sua» Вячеслава Медвідя, «Новели нашого хутора» Андрія Кондратюка, «Діти Ніоби» Софії Майданської, «Дерево обличчя» Любови Пономаренко, «Книгу плачів» Миколи Закуси́ла та ще деяких інших. Доволі екзотичним видається видавничий проєкт львівської «Кальварії» – реклямовані в журналі «ПіК» книжки видрукувані поки що в одному примірнику. Український читач хіба що може сподіватися на появу окремих видань Васи́ля Портьо́ка, Анато́лія Щербатю́ка, На́дії Туба́льцевої, Валенти́ни Ма́стерової, Вале́рії Ляхе́вича.

Проблема не в талантах, а в ставленні до них. Вже стало звичним називати молодими 40-50-річних письменників, які щойно спромоглися на вла-

сну книжку. Коли ж за таких умов дійде черга до дійсно молодшого покоління? Хоча б до переможців щорічного міжнародного конкурсу молодих українських літераторів «Гранослов» (і не тільки). Це прозаїки Олена Конечна (Чернігів), Оксана Конак (Львів), Леся Мручківська (Київ), Володимир Соболевський (Київ), поети Андрій Савинець (Житомир), Катерина Калитко (Вінниця), Оксана Кішко-Луцишин (Ужгород), Костянтин Коверзнев (Київ), Богдан Чуприна (Київ). Зайве нагадувати, що цей список міг би бути дуже довгим.

Ненормальність нашого літературного процесу полягає у відсутності його інфраструктури. Справа розповсюдження книжки є такою ж важливою, як її написання та поліграфічне втілення. Відродження українського книгодрукування неможливе без повного скасування податків на українську книжку. Саме цей крок сьогодні є нагальною вимогою часу – після століть окупаційного мороку, погромів і заборон вести мову про якісь «рівні умови» для української та імперської (власне, погромницької) культур є лицемірством і профанацією. Таким чином ми зрівнюємо в правах злодія та його жертву. Українська культура нарешті повинна відчувати себе господарем у себе вдома. А держава, зокрема, має прилучитися до створення українського книжкового ринку.

Якщо ланцюжок створення книжки і донесення її до читача десь переривається, відкривається простір для різного роду ідеологічних спекуляцій, хто справдешній постмодерніст, деміург чи традиціоналіст. Проте література пов'язана з повсякденними і навіть побутовими реаліями більше, ніж це може видаватися на перший погляд. Мабуть, проблему треба ставити так: не українська література втратила свого читача, а читач втратив власну літературу. До винайдення писемності люди не знали менше, ніж ми сьогодні, просто їхні знання були іншими. Так само й зараз – життя не терпить порожнечі. Вилучення літератури з повсякдення дозволяє нав'язувати нації різні духовні сурогати. Не віднайшовши власну історію, не осмисливши себе через літературу, українці позбавляють себе майбутнього. Поширюються несправжність і маргіальність. Весь час ми говоримо не про те – вважає Микола Семенюк:

Називаємо героїв нових – множимо Ісусів, іуд і пілатів,
історії колесом правимо так, що Голгофи попереду
лишаються.

Падає загальний рівень культури, без якої державне будівництво перетворюється з довготривалого на безкінечний процес, на вічність перехідного періоду. Відтак стає неможливим вихід із зачарованого кола: «Чому бідний? – Бо дурний. Чому дурний? – Бо бідний». В обох випадках відповідь одна – людина, позбавлена моральності, почуття власної гідності і глибинно-го відчуття Добра і Зла, неспроможна ні в чому давати собі раду.

Ернест Гемінгвей з гордістю говорив про те, що ніколи ні на кого й ні на що (зокрема на державу) не покладався і завжди вмів сам подбати про себе. Проте чи можна застосувати його досвід до ситуації в сучасній Україні? Ро-

мантичне ставлення українців до власної державності майже цілковито перекреслює здоровий прагматизм. Адже не можна забувати, що українці через століття вибороли власну незалежність, і ця держава багато що винна власним громадянам, найперше в царині культури. Натомість маємо майже показове цькування Національної спілки письменників.

Ще за часів «перестройки» в Україні сформувалося кілька незалежних літературно-мистецьких організацій, які розвивалися за двома принципами: навколо певної естетики, як БУ-БА-БУ, та навколо ідеології, як асоціація «Нова література». З відстані часу можна стверджувати, що другий шлях виявився більш плідним. Потреба української України, органічного національного мислення й почування на сьогодні залишається не лише актуальною, але навіть революційною. Свобода творчості не виключає важливості ідеологічних наголосів і настанов. Якщо мова йде про культурну сутність, догма не принижує людину, а робить її внутрішньо незалежною. Тоді людина залишається сама собою і не піддається зовнішньому тиску на власну гідність. Так і в Гемінгвея: «Ніхто не може змусити людину робити те, що вона робити не хоче». Але треба вчасно «не захотіти» – і залишитися самим собою.

Міркування про долю української літератури на межі тисячоліть потребує осмислення тих творів та імен, які формували українську самодостатність у надзвичайно критичних, межових ситуаціях. У ХХ столітті це були видатні есеїсти Микола Міхновський, автор «Самостійної України» (1900), опублікованої рівно 100 років тому, та головний редактор «Літературно-наукового вістника», пізніше «Вісника» (1922-1939), Дмитро Донцов. Їхні здобутки повинні взяти на озброєння держава в обґрунтуванні ідеології національних інтересів. Як повітря, нам сьогодні потрібна ця традиція інтелектуальної визначеності і відповідальності. Справа щойно зрушила з «мертвої точки»: сформована редакційна колегія для видання академічного п'ятитомника Дмитра Донцова, яку очолив видатний історик Ярослав Дашкевич і до якої входять провідні вчені з України та діаспори.

Українська література завжди була для українців чимось більшим, ніж просто література. Це романтичний вияв національного почування, питомої філософії і світовідчуття. Тому література потребує особливої турботи. Потрібно звернути на неї увагу всього суспільства, з її болючими проблемами та великими здобутками. Наприклад, чи багато наших співгромадян чули про роман Вячеслава Медвіда «Кров по соломі», висунутий на здобуття Державної премії України ім. Тараса Шевченка – епічне полотно з глибоким філософським підґрунтям, яке є справжнім здобутком сучасної української літератури? Цей твір друкувався в журналі «Українські проблеми» тиражем 1000 примірників. Хто прочитає найкращий роман Євгена Пашковського «Осінь для ангела», що зберігається в рукописах і на дискетах? І ко-го, власне, це повинно обходити?

Література може відіграти важливу ідеологічну роль в нашій невітнішній дійсності. Вона дозволить усвідомити цю реальність правдивою мовою, уникаючи пануючої фальшивої фразеології. Лише за правдивим словом, яке дійсно має силу, йде адекватна дія. Павло Вольвач пише:

Безсилля слів. Та в пошуках ходів
Щось шепче кров із потаємних залоз.
Можливо, все сказав я, що хотів –
Лишилося зробити, що сказалося.

Широка суспільна думка перебуває під сильним ідеологічним пресом шістдесятництва – одним з різновидів сучасних пропагандистських сурогатів, поруч із так званим постмодернізмом (який у нас перетворився на анти-українську ідеологію), покликаних замінити органічне національне мислення – що також є маргінальним і невизначеним. Звідси й хибна хронологія: сімдесятники, вісімдесятники, дев'ятдесятники. Більше рації мав Хорхе Луїс Борхес, якому подобалася східна традиція, коли всі літературні твори та автори розглядаються не в часовій послідовності, а в одному вимірі, як сучасники. Адже справжнє мистецтво – поза часом.

Шістдесятники не дали Україні нової точки відліку, від якої мав би розпочатися новий час. Ми живемо в добу безчасся, коли нічого не відбувається. Ці люди мстять нам за те, чим вони не стали. Тому сучасна традиція починається від таких поетів, як Василь Стус, повне зібрання творів якого наразі було завершено цього року, як Зеновій Красівський, якому 1999 року виповнилося б сімдесят. Комуś із нині живучих і процвітаючих був адресований його вірш:

Все обійти і все пізнати.
Все, що купують, все продати.
На філософські вийти манівці
З чужим кривавим прапором в руці.

І цей:

Уже помер кривавий Торквемада,
Але живе і не вмирає зрада,
І ті, що все за гроші продають,
Ще не померли, ще живуть.

Українська література існує не так завдяки, як усупереч власній державі. Як і раніше – справа тримається на ентузіястах. Часто письменники вміють вести справи і таки дають собі раду. До них, зокрема, належить власник видавництва «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га» поет Іван Малкович. Літературний альманах українців Європи «Зерна» виходить коштом головного редактора, також поета, Ігоря Трача, який живе у Цвікау (Німеччина). Невідомо, з яких матеріальних статків упродовж багатьох років під редагуванням Григорія Гусейнова щомісячно з'являється популярний «Кур'єр Кривбасу». До цілком оригінальних літературних часописів, які з'явилися в 1990 роках, належить журнал «Світovid», редагований Віктором Кордуном, відомим поетом і автором нової книжки «Зимовий стук дятла». У прагненні зблизитися з читачем література знаходить нові жанри, до яких можемо віднести регулярні творчі вечори Володимира Цибулька. Поезія, пісня і музика – не лише для камерного шанувальника, але, через радіо й телебачення – для величезної аудиторії.

Проте не все нове, що з'явилося в нас за останні роки, є професійно та ідеологічно кращим і доцільнішим. Скажімо, свіжість і незалежність погляду Павла Загребельного в його публіцистичній книжці «Думки нарозхрист» (1998) можуть дати фору наскрізь вторинним та інтелектуально убогим розумуванням таких «постмодерністів», як Григорій Грабович та Микола Рябчук. Справжнім літературним опудалом виглядає президент Асоціації українських письменників графоман Юрій Покальчук. Поруч з тим, колись жахливо соцреалістичний журнал «Радянське літературознавство» (від 1990 року – «Слово і час») Інституту літератури НАН України під редагуванням Віталія Дончика вийшов на якісно інший рівень і за останні десять років став справді сучасним літературознавчим журналом.

Проте самі ідеалізм, бажання і наснага не зможуть збагатити націю її ж власною літературою. Повною мірою постає питання посередництва, яке може бути добрим або шкідливим. Питання ставиться й так: якщо в плідно працюючого літератора Вячеслава Медвідя нова книжка «Pro Domo Sua» з'являється з десятирічною перервою, про яку свободу слова в Україні можна вести мову? Якщо весь тираж роману «Щоденний жезл» видавництво спихає Євгенові Пашковському на руки, і продаж книги ведеться через кілька київських книгарень, з якими вдалося домовитися авторові, можливо, це комусь потрібно?

Мартін Гайдеггер вважав, що філософія є абсолютним виявом літератури, і навпаки, література – це завершення справжньої філософії. Тому можна припустити, що початком літератури й філософії разом є усвідомлення свободи як мети. Свобода є способом життя, коли ми робимо те, що хочемо й повинні зробити. У цьому розумінні література також є свободою. З такого погляду Зеновій Красівський, провівши чверть віку по тюрмах і концтаборах, а перед тим вийшовши проти окупантів зі зброєю в руках, є набагато вільнішою людиною від багатьох наших сучасників. Тільки потужне тло української літератури спроможне відкрити нації очі на дійсний стан справ, повернути їй здатність мислити і дослухатися до власних почуттів. □

Оксана Ременяка

Взаємозв'язок іконописних традицій Холмщини та Волині (на прикладі ікон із Замойщини)

Осмислення ікони саме у площині реагування на неї людини дозволяє зрозуміти її не тільки у жанровому, але й культурологічному аспекті. Якщо погодитися з тим, що суспільна культура є віддзеркаленням суті людського буття, що, власне, визначає її нетлінність, то ікона, незалежно від фаховості виконання, є вираженням віри людини у вічність та неспростовність життя. Згорювана буденністю, що позначається на відчутті майбутнього, людина потребує знаку, який вказує на вічне та незмінне. Цим знаком виступає ікона.

Ікона як духовна субстанція не знає юридичних чи політичних кордонів, вона є там, де її потребують. Православна ікона завжди була частиною культури холмських земель, якій би державі вони не належали.

Холмщина – це край, де сходяться схід і захід християнства, і який віками зберігає традиції православного іконопису. Більш того, ці традиції багато у чому співзвучні з традиціями волинського іконопису.

Метою автора є з допомогою компаративної аналізи показати спільність іконописних традицій Холмщини і Волині на прикладі ікон, що походять із Замойщини. Це такі ікони: Богородиця Одигітрія (XVI ст.) та св. Микола з житієм з Грубешова (XVII ст.), Богородиця Одигітрія з Щебрешина (XVII ст.), Георгій Змієборець зі Стрілець (поч. XVIII ст.) – селища на межі Замойського та Холмського воєводств.*

Ознайомитись з цими іконами автор отримала можливість завдяки сприянню польської сторони та при безпосередній участі Петра Кондратюка, Гражини Журавіčkoї, Христини Март і настоятеля храму Івана Богослова в Холмі отця Івана Лукашука, за що висловлює їм свою щирю вдячність.

Ікона Богородиці Одигітрії знаходиться в місті Грубешів, у церкві св. Миколи, збудованій у 1795-1828 роках архітектором Лосо де Лосено. До 1919 року церква належала до православної парафії, в даний час це римокатолицький костел.¹

Після робіт, проведених Відділом реставрації при Варшавській академії мистецтв, був відкритий авторський іконописний шар, що, ймовірно, відноситься до кінця XVI століття. Яснішою стала карнація, змінився спосіб моделювання світлотінню ликів Богородиці та Ісуса.² Проте композиція залишилась незмінною. На хітонах Богородиці та Ісуса виявлено орнамент, прикрашений порошковим золотом – оригінальне письмо XVI ст. Така орнаментика була розповсюдженою явищем в українській іконописній традиції XVI-XVII століть і є свідченням досить вільної інтерпретації іконописцями

*Зберігається у церкві Івана Богослова в Холмі.

1. Saładiak A. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. – Warszawa: Burhard Edition, 1993. – S. 340.

2. Dokumentacja konserwatorska ikony "Hodigitria" // Hrubieszów, Kościół Rectorski p. w. Św. Stanisława Kostki. Opr.: Joanna Czernichowska. – Warszawa, 1993. – S. 7.

канонічних приписів. Авторський шар темпери вкритий лаком з живиці. Саме таким покриттям українські ікони відрізняються від інших, наприклад, російських ікон, для захисного шару яких використовували оліфу. Владислав Грешлік, досліджуючи ікону східно-словацьких земель, звертає увагу на те, що у переважній більшості ікон, які походять з українсько-польського та українсько-словацького прикордоння для верхнього захисного шару теж використовували ялівецевий лак. Завдяки цьому ікони не темніли, хоча їх кольорит з часом набував жовтуватого відтінку.³

Часткою інформаційного поля, що було використане для написання Грубешівської Одигітрії, можна вважати ікону Богородиці Волинської.⁴ Композиція обох ікон побудована на чітких монументально трактованих силуетах Богородиці та Христа, а колірна гама – на контрастному співставленні кольорових площин, поданих трійдою: темно-коричневий, зелень і жовто-жарий у шатах

Богородиці, а в одязі немовляти – білий, синьо-зелений та жовто-жарий. Можна сказати, що творчий імпульс автор Грубешівської Одигітрії отримав від ікони Волинської Богородиці та ряду дотичних до неї ікон, що виникли в західноукраїнському етнокультурному середовищі, й на основі яких формувалась іконописна традиція Холмсько-Волинських земель. Для них характерне лінійне трактування драперій одягу, стриманий вохристо-коричневий кольорит. Плястика ликів вирішена м'якими тональними переходами, без використання білильних движків у найбільш світлих частинах, без підкреслення деталей обличчя чорним контуром.

Ікона «Богородиця Одигітрія» (XVII ст.) з Щебрешина (знаходиться в Окружному музеї в Замості – в магазині).

3. Grešlík V. Ukrainska ikona XV-XIX storočia na Východnom Slovensku. Kandidátska dizertačná práca. – Bratislava, 1996. – S. 30.

4. Ікона знаходиться в експозиції Київського національного музею.

Типологічно Богородиця Одігітрія з Грубешова найближча до нещодавно знайденого шедеву українського іконопису Волинської школи – Богородиці Одігітрії з Дорогобужа.⁵ В обох іконах однаково модельовані очі – великі й виразні, зі злегка опущеними зовнішніми кутиками. Це надає ликові своєрідного шарму. Модельювання вуст та обриси підгубної складки на підборідді однакові в обох Богородицях і є свідченням збереження архайчних традицій. Лики в обох іконах мають однаковий малюнок підочних мішечків – не однією дугою, об'ємно модельованою білилами, як у іконах «Спас-Учитель» з Милика⁶ та «Богородиця з пророками» з Підгорець,⁷ а кількома тонкими дугами, на подібну «човників». Подібний спосіб моделювання очей зустрічаємо в ликах Деісусного чину з Дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста. Багато спільного й у моделюванні ликів Христа-немовляти: форма очей, вуст з дещо приглушеним карміном, однаково виписані вушні раковини – у вигляді двох півкіл, що входять одне в одне, створюючи овал. Таку рідкісну форму вух бачимо лише в чотирьох іконах – у Богородиці з Дорогобужа, Богородиці з Кракова,⁸ Богородиці Одігітрії з Терла⁹ та Богородиці Одігітрії з Грубешова.

На прикладі ікони «Дмитрій Солунський» з Дмитрова,¹⁰ яка за часом виконання відноситься до XII ст., але має й пізніші записи, можна побачити різницю між моделюванням форми вушної раковини у XII та у XVI ст. Права частина лику св. Дмитрія має сліди замальовок XVI ст. Форма правого вуха відрізняється від лівого. Очевидно, зображення окремих частин обличчя було настільки чітко відпрацьованим, що майстер навіть не намагався імітувати авторську роботу. Вухом не прилягає до голови, воно складається з окремих елементів і за формою та малюнком вушної раковини нагадує вухом Христа-немовляти в іконі Богородиці Одігітрії з Грубешова. Ступні ніг Христа-немовляти мають ту ж характерну анатомічну будову, що й в іконах з Дорогобужа та Яворника-Руського – досить широкі, з довгими вузлуватими пальцями та добре виписаними видовженими нігтями. Анатомічні особливості трактування рук як Христа, так і Богородиці на всіх чотирьох іконах також співпадають.

Ікона Богородиці Дорогобужської була обрізана по контуру фігур Богородиці та Христа. Тому повністю композицію ікони можна уявити на основі проведеної реконструкції.¹¹ За результатами реконструкції було встановлено, що розмір ікони приблизно 102x155 см, і вона мала ковчег. У верхніх кутах ікони

5. Овсійчук В. Українське малярство X-XVIII століть. Проблеми кольору. – Львів, 1996. – іл. на с. 107-105.

6. Історія українського мистецтва. В 6 томах. – Т. 2. – Київ, 1967. – С. 224.

7. Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. – Київ: «Мистецтво», 1976. – іл. XLII.

8. Скоп Л. Ще раз про ікону «Одігітрія з Дорогобужа» // Волинська ікона: питання вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали V наукової конференції. – Луцьк, 1998. – С. 68-70.

9. Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис... – іл. XLVI.

10. Там само, іл. VII.

11. Откович З. До питання атрибуції, датування та реконструкції ікони «Богородиця Одігітрія» XIII ст. з Дорогобужа. – Родовід. – 1994. – Ч. 8. – С. 53-57.

були зображення півпостатей архангелів. Ікона Богородиці Одигітрії з Грубешова теж має залишки неглибокого ковчегу, і була обрізана по краях, оскільки з правого боку частково збереглися постаті пророків. Після реставрації її розміри було збільшено на 3-5 см з кожного боку.¹² Всі пропорції, характерні для Дорогобузької ікони, збережені і в Грубешівській, включно з співвідношенням німбів Христа і Богородиці – 1:2. Таке співвідношення є класичним для багатьох українських ікон поствізантійської традиції.

Переважна більшість ікон, дотичних за стилем та живописною манерою до Грубешівської ікони Богородиці, походять із земель польсько-українського прикордоння. Можливо саме в цьому регіоні існував той іконописний зразок, що став прототипом для цілого ряду іконописних творів, які за стилістикою і типом вроди мають багато спільних рис як з дорогобузькою так і з грубешівською іконами.

Ікона «Святий Микола з житієм» теж була виконана для церкви св. Миколи в Грубешові.¹³ Вона писана темперою на липовій дошці. Святого зображено фронтально, у повен зріст. Тло ікони золочене, тиснене квітковим орнаментом. Уздовж бічних сторін розміщено дванадцять житійних сцен. Тут присутні три основні сюжетні лінії, характерні для житійних ікон святого Миколая: дитинство Миколи (народження та навчання грамоті), посвята в духовний сан (у дякони, ієреї, єпископи) і, нарешті, його чудотворна допомога в бідах (спасіння тонучих: корабля, юнака; визволення невинно засуджених).

Житійні сцени мають досить рідкісну для вертикального розміщення форму – вони витягнуті по горизонталі, хоча в переважній більшості ікон бічні клейма мають вертикальний простір. Якщо у середнику графічне та колірне рішення образу святого Миколая повністю відповідає канонічним вимогам, то у житійних сценах з'являється нова колірна характеристика, набуває чинности жива мова, близька до мови апокрифів. По суті, це образотворчі апокрифи, що відзначалися особливою поетичністю та піднесеністю.¹⁴

Кожна житійна сцена в іконі «Св. Микола з житієм» композиційно досконала і завершена, вирішена у яскравій, насиченій колірній гамі, майстерно виписана і лаконічна у засобах виразу, без зайвої акцентуації на деталях, проте досить експресивна. Дії в усіх сценах, окрім тих, де зображено порятунок на воді, відбуваються на тлі майстерно виписаної середньовічної архітектури. Колірне рішення своєю контрастністю посилює цю експресію. В інтер'єрі житійних сцен мотиви порталів та арок – деталі, що характерні для ренесансного живопису, розміщено поруч з оборонними мурами та бійницями – архітектурними елементами, співзвучними з середньовічним українським живописом. Прорізи арок, як джерело світла, дають ілюзію повітряного простору. Проте ієратичне світло не зникає повністю, колір залишається насиченим і чистим, випромінюючи внутрішнє «божественне світло». Саме в цьому від-

12. Dokumentacja konserwatorska ikony "Hodigitria" – S. 6.

13. Jadwiga Sadaj-Sado. Zapomniana ikona // Zamojski Kwartalnik Kulturalny. – Nr. 2-3 (52-53). – 1997. – S. 38-39.

14. Овсійчук В. Українське малярство X-XVIII ст... – С. 135.

чутні взаємовпливи традицій українського православного іконопису та західноєвропейської релігійної картини. Архітектурні споруди діагонально спрямовані всередину і виписані з пластичною виразністю. В зображенні, як і в пасійних і празничних сценах П'ятницького іконостасу,¹⁵ відсутня єдина точка сприйняття, кожен предмет написаний з окремої позиції.

Поліставрійний фелон святого Миколи має дзвоноподібну форму, як у ранніх іконах візантійського кола. Традиційне для XVII ст. золоте тло середника з барокковими рослинними мотивами за майстерністю перегукується з найкращими західноукраїнськими зразками іконопису XVII ст. Ця ікона є досить рідкісним варіантом елітного письма. У св. Миколи витягнута, фронтально поставлена постать, правильні пропорції, тонкий аристократичний лик з видовженим носом і маленькими припухлими вустами. Його образіві властивий суворий аскетичний дух, ієратична монументальність і строгість кольориту.

За технікою личного письма з моделюванням світлотіней плавно, без різких переходів та обведень чорною лінією, у ікони «Св. Микола з житієм» з Грубешова багато спільних рис з такими творами Федора Сеньковича, як «Іван Золотовустий» і «Святий Василій Великий» з одвірків царських врат іконостасу, створеного для Успенської Братської церкви (близько 1629 р., Національний музей, Львів).¹⁶ Ті самі чисті, прозорі барви, м'яке світлотіньове трактування ликів при збереженні урочистості загального ладу, стриманий кольорит, майстерний рисунок, виконаний високим професіоналом. Композиційне рішення деяких житійних сцен теж доводить спорідненість зі стилістикою Сеньковича. Так, «Різдво св. Миколи» як типологічно, так і стилістично має багато спільних рис з «Різдом Марії» з іконостасу церкви св. П'ятниць у Львові. Архітектурні будівлі зображаються майже реалістично, в масштабних співвідношеннях, що відповідають пропорціям людини і мають ренесансні стильові ознаки.¹⁷ Житійні сцени максимально наближаються до життєвих ситуацій. Дві сцени, що за сюжетом відбуваються на відкритому просторі – порятунок корабля під час бурі та порятунок юнака Дмитрія з води – вражають реалістичністю. У своїй чіткості та композиційній вивірності ці дві сцени нагадують голландський живопис XVII ст. – вони немов пронизані життєвою експресією маньєризму, з його інтересом до живої природи.¹⁸ В іконі «Святий Миколай з житієм» з Грубешова присутні дві системи виміру: предметно-просторова, з реальним перспективним поземом і джерелом світла, та зворотня перспектива, де все вимірюється вартостями духовних символів. Таке поєднання двох, здавалося б, протилежних способів сприйняття дійсності є характерною ознакою іконопису західноукраїнських земель XVII ст.

Життя кожного святого вказує на життя Христа, робить його ближчим і зрозумілішим, тобто підіймає віруючого до Ісуса Христа. Весь «семантич-

15. Там само, іл. на с. 298-299.

16. Там само, іл. на с. 309-311.

17. Там само. – С. 296.

18. Там само. – С. 298.

ний синтаксис» (вислів Успенського) ікони підпорядкований одній меті: досягнути стану самозаглиблення, при якому можливе спілкування з Богом. Так диктувала традиція православного іконопису, яка у XVII ст. наближається до західних традицій. Від західної теологічної думки, яка формувалась на середньовічних «Ехемплум»,¹⁹ була запозичена концепція про моралізаторські функції зображень, відбувся поступовий відхід від «теології присутності» яку православ'я завжди ставило в іконописі на перше місце, трактуючи ікону як наближення до Бога.

Ікона «Св. Микола з житієм» написана в період, коли в Україні старі традиції під тиском католицизму та спроб денаціоналізації все більше зміцнювались. У ній ми знаходимо несміливі ознаки реалістичних рис, які отримують подальший розвиток у творчості майстрів XVIII ст.

Ще одна ікона Богородиці Одигітрії²⁰ походить з містечка Щебрешин, що недалеко від Замостя. Через це місто проходив західний кордон української етнічної території.²¹ У цьому містечку збереглась старовинна церква Успіння Богоматері, одна з найдавніших православних церков українсько-польського прикордоння. Деякі джерела подають інформацію про те, що церква ця була знищена у 1938 році під час «ревіндикаційної» акції.²² Насправді ж з церкви встигли зняти лише дах, коли руйнацію було припинено завдяки втручання графа Мавріція Замойського. Практично це чи не єдиний прецедент з 1938 року, коли було врятовано православну святиню. Сьогодні церква відреставрована, і, за археологічними даними, її фундамент належить до кінця XIV – початку XV ст. Церква Успіння збудована власником Щебрешинського повіту князем Андрієм Горкою у 1194 році, знаходилась приблизно за кілометр від сучасного Щебрешина і не збереглась.*

Тому коли священник Липовецький у своєму літописі писав «таким чином й ікона Богоматері Щебрешинської походить з 1194 року від вищезгаданого засновника церкви», він не враховував, що існувало дві святині.²³

Ікона Богородиці Одигітрії була написана в кінці XVII ст. на двох липових дошках, скріплених поперечними шпугами, врізаними справа у спеціальні заглиблення, що звужувались до лівої сторони.²⁴ Таке кріплення шпуг харак-

19. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. (Ехемпла XII века). – Москва, «Искусство», 1989. – С. 13.

20. Muzeum Okręgowe w Zamościu. Inw. № MZ/102/MA. Розміри: 99x63.

21. Ісаєвич Я. Джерела до західної межі української етнічної території в період феодалізму // Український історичний журнал. – 1968. – № 1. – С. 80.

22. Див.: Saładiak A. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. – S. 313.; Гривна Ігор. Православ'я на Холмщині 1918-1989 // Зустрічі. – № 2 (20). – 1989.

*Ці дані авторіві люб'язно надав голова Громадської комісії опіки над пам'ятками церковного мистецтва п. Б. Мартинюк.

23. Хроніка, писана священником Щебрешинської церкви Карлом Іваном Липовецьким (1776-1793 року). – Цитовано за Федором Гербачевським. – С. 31.

24. Див.: Kondraciuk P. Domniemane ikony wołyńskiej szkoły malarstwa w zbiorach Muzeum Okręgowego w Zamościu // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. – Луцьк. – 1997. – С. 59-63. Sztuka i liturgia kościoła grekokatolickiego w 400 rocznicę Unii Brzeskiej. – Chełm-Zamość, 1996. – II. 31.

терне для західноукраїнського регіону і відрізняється від кріплення, зазвичай уживаного в Росії, де шпуги кріпляться з різних боків. Левкасний шар досить тонкий (1-2 мм), що теж є характерною ознакою волинських ікон. Тло, тиснене рослинним орнаментом, вкрите тонким шаром поліменту, який становить основу для сріблення. Срібло було вкрите жовтою фарбою, створюючи таким чином ілюзію золочення. Проте срібний шар майже повністю був знищений пізнішими непрофесійними втручаннями. Його замінює золочена бронза, якою покрите все тло, включно з німбами. Шати Немовляти і Богородиці мальовані тонко довгими, м'якими мазками, що не залишили жодної фактури – живописна поверхня абсолютно пласка, за винятком партії зелені та білил, які покладені більш фактурно. Інший характер має висвітлення личного письма білилами, які кладені сміливими мазками зі слідами пензля. Червоний колір шат Богородиці та Немовляти поглиблюється за рахунок темно-червоних олійних лісіровок.²⁵

Круглий лик дитяти, як і Богородиці, трішки усміхнений, повернений до глядача лівим напівпрофілем. Очі з важкими повіками дивляться прямо. Відкриті під час реставрації сліди цвяхів біля голови і долонь постатей Богоматері та Христа свідчать, що ікона була вбрана в ризи.²⁶ З приводу багатьох риз на іконах з церкви Успіння свідчив і Гербачевський: «Ризи ці, за свідченням священика Карла Липовецького, в 1789 році були по-блюзнірському обідрані за розпорядженням австрійського цісаря Йосифа II і були передані до Державної скарбниці у Відень».²⁷

Щебрешинська Одигітрія має монументальні форми, які посилюються насиченими барвами. М'яке моделювання досить глибоких драперій одягу Богородиці досягається з допомогою чорної фарби, яку використовують з метою збільшення ілюзійної глибини драперій.²⁸ Таким чином важкі глибокі бганки драперій мафорію Богородиці створюють враження того «темно-червоного, блискучого оксамиту», про який з таким захопленням у XVII ст. писав Павло Алепський, милуючись побаченою у Василькові Богородицею:

Ікона Владичиці там велична та прекрасна, вражаюча подивом розум, подібної ми ні раніш, ні після не бачили. Богородиця так чудово намальована, що ніби говорить; одяг її ніби темно-червоний блискучий оксамит – ми ніколи не бачили подібного виробу – тло темне, а складки ясні, як складки справжнього оксамиту. Щодо обруса, який, спадаючи донизу, закривав її чоло, то тоді здається, що він ніби переливається та ворухиться, її обличчя та вуста дивують своєю красою: їм бракує лише слова... Господь, сидячий на її лоні, надзвичайно красивий: він ніби говорить.²⁹

Цілком можливо, що Богородиця Одигітрія з Щебрешина продовжує мистецькі традиції, що ними так захоплювався знаменитий мандрівник.

25. Markowska-Latecka R. Dokumentacja konserwatorska ikony "Hodigitria". – Maszynopis w Bibliotece Muzeum Okręgowego w Zamościu. – Warszawa, 1978. – S. 4.

26. Там само. – S. 6.

27. Горбачевский Ф. Русские древности и памятники православия Холмско-Подляшской Руси (Люблинской и Седлецкой губерний). – Варшава, 1892. – С. 34.

28. Овсійчук В. Українське малярство... – С. 25-26.

29. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в пол. XVII в., описанное его сыном архидаконом, Павлом Алеппским. – Вып. 2. – Москва, 1897. – С. 28.

Щебрешинська Богородиця має ряд аналогів серед уже відомих і досліджених в українському мистецтвознавстві богородичних ікон. Перш за все, це Богородиця Одигітрія, яка, ймовірно, належить пензлеві видатного українського іконописця Миколи Петраховича³⁰ і є намісною іконою іконостасу церкви св. П'ятиць у Львові (поч. XVII ст.). Ікона відзначається високою майстерністю виконання, монументальними формами, глибокою психологічною характеристикою образу, що репрезентує той самий етнопсихологічний тип, що й у щебрешинської Богородиці. Проте в її ликові відсутнє глибоке світлотіньове моделювання форми, притаманне Богоматері П'ятицького іконостасу. Спостерігаємо тут і певну недосконалість у зображенні лівої руки, вона менша за праву і виконана досить графічно, без моделювання об'ємів. Майже в усіх богородичних іконах цього типу мафорій Диви Марії підбито зеленим сукном, що за тональністю завжди гармонізує з темно-вишневим верхом. Ймовірно, це відгомін так званого «красного стилю», що виник у Чехії в XIV ст. і був відмічений впливами італійського живопису, для якого характерна вишукана колірна гама, чітка розчленованість драперій, що лягають широкими скісними бганками.

На відміну від «аристократичних» українських мадонн, вона має ряд рис, що дозволяють вважати її близькою до народного джерела. Це перш за все яскраві кармінові уста Богородиці та Христа, писані в тій самій тональності, що й крайка, якою підперезана сорочечка Ісуса. Яскравою зеленню підбитий не лише мафорій Богородиці, але й гіматій Немовляти. Драперії гіматію дбайливо скомпоновані так, щоб яскрава зелень підбою обрамляла білу сорочечку, підкреслюючи одночасно і її білизну, і жовто-жарий колір гіматію. Окрім того, маємо тут чи не єдиний випадок особливої акцентуації на дрібних деталях: низ гіматію грайливо загортається так, що видно зелене сукно. Очевидно, що художник мав щире, хоча й досить наївне бажання зробити Ісуса ще гарнішим, а точніше – «прегарним».

Щебрешинська ікона Божої Матері репрезентує іконографічний тип, який формувався в українському іконописі впродовж XV-XVI ст. і набув завершених форм у XVII ст. У цій іконі ми спостерігаємо гармонійне поєднання двох тенденцій – народного мистецтва і традиційних іконографічних форм. Це твір талановитого майстра, у творчості якого поєдналися традиціоналізм і риси народного кольориту. Майстер, який писав цю ікону, належав, вірогідно, до холмсько-волинського кола іконописців, твори яких відзначалися сильними народними впливами.

«Св. Георгій Змієборець» зі Стрілець Холмського повіту – один з рідкісних «розгорнутих» варіантів з житійними сценами. До церкви Івана Богослова в Холмі ікона «Георгій Змієборець з житієм» потрапила з села Стрільці Холмського повіту у 1938 році, після руйнації Святотроїцького собору.³¹

30. Вперше аналогії між цими іконами зауважив Петро Кондратюк. Див.: Kondraciuk P. *Domniemane ikony Wołyńskiej szkoły malarstwa w zbiorach Muzeum Okręgowego w Zamościu* // Волинська ікона: питання вивчення дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції. – Луцьк. 1997. – С. 59-63.

На звороті ікони є дати 1772 і 1896, які можна вважати датами реставрації або, радше, поновлення ікони.

На тисненому квітковим орнаментом золотому тлі середника зображений св. Георгій на білому коні. По обидва боки центральної частини – клейма зі сценами життя святого. В іконі вісім житійних сцен, у яких яскраво проглядає традиція народного живопису.

В середнику ікони св. Георгій – у лицарських обладунках, червоному плащі та вохристого кольору чоботях, верхи на білому коні. На тлі будівель, що являють собою поєднання українського храму оборонного типу з ренесансним портиком, стоїть царівна. За стилістикою та іконографією царівна зі стрілецької ікони нагадує образ св. Варвари з вівтаря церкви Загорівського монастиря, авторство якої належить Йову Конзелевичу.³² Той самий овал обличчя, той самий спосіб зображення очей і вуст, моделювання волосся. Створюється враження, що образ царівни писаний зі св. Варвари роботи раннього Конзелевича.

Доличне письмо в стрілецькій іконі холодного зеленувато-сірого тону, кладене прозоро. Личне письмо, навпаки, теплої оливкової карнації з вохренням світлого тону з рожевим відливом. Кольорит ікони легкий, золотаво-вохристий, за насиченістю розтягнутий знизу вгору: позем насиченої темної зелені переходить у світло-зелені «розбілені» тони. Вібрація сіро-зелених вальорів, які переважають у колірній гамі, надає іконі відкритості і легкості. Колірна гама багата вишуканими відтінками, з'являється більше перехідних тонів, що є характерною ознакою українського іконопису кінця XVII ст.

Св. Георгій зі Стрілець – ікона досить своєрідна. З одного боку, ми маємо яскраві ознаки стилю барокко, а з іншого – крізь монументальність і випуклість бароккових форм проглядають національні риси, сформовані на основі візантійських впливів. Формальна інтерпретація образу змінюється, а разом з нею і харизма ікони. Відбувається процес, можливий лише в суспільстві з високим рівнем розвитку культури – етичні та естетичні категорії отожднюються з духовними і підносяться до рівня релігійних відчуттів.

У XVII ст. разом зі зміною світогляду відбуваються стилістичні зміни і в іконографії св. Георгія Змієборця. Іконопис епохи барокко формує принципово новий образ Георгія Змієборця. Перед нами постає реальний воїн в обладунках західноєвропейського лицаря з цілком матеріальною зброєю. Його спис – це вже реальна зброя, хоча й бутафорна – таку зброю використовували на турнірах. А її веретеноподібна форма була зумовлена призначенням списа – при сильному ударі такий спис розлітався на друзки і не міг заподіяти серйозної шкоди.

Можливо, саме в цей період назва «Чудо Георгія зі змієм», яка передбачала лише вмовляння і приборкання темної сили «чудом», отримує паралель-

31. Техніка виконання: темпера, дошка соснова. Розмір: 93х88. Час виконання: перша половина XVII ст.

32. Сидор О. Ф. Барокко в українському живопису // Українське барокко та європейський контекст. – Київ, 1991. – С. 181.

не означення, більш точне для бурхливих почуттів козацького барокко – «Святий Георгій Змієборець». Таким чином, акцент і в формальному, і в змістовому чинниках змінюється в бік прояву фізичної сили.

Як деталь, турнірний спис з'являється, власне, в українській інтерпретації Георгія Змієборця у XVII ст. і зустрічається досить рідко. Вперше на спис такої форми звернув увагу П. Жолтовський, назвавши його «спис з розширеннями типу веретена».³³ Він відмітив появу такого списа як характерну ознаку волинських ікон «Св. Георгій Змієборець» XVII ст.

Серед репродукованих ікон цього типу маємо лише дві, де у святого в руках спис подібної форми. Перш за все це «Св. Георгій Змієборець» з с. Бобли Волинської області,³⁴ що належить до кращих зразків іконопису кінця XVII століття,³⁵ та «Георгій Змієборець» з с. Воля Коренецька біля Перемишля (XVII ст. Окружний музей у Перемишлі).³⁶ Третьою іконою такого типу є ікона «Святий Георгій Змієборець» зі Стрілець, яка має багато спільних рис з боблівською іконою. У Георгія той самий тип обличчя – видовжений овал зі злегка загостреним підборіддям, довгий прямий, ледь увігнутий всередину ніс, опущені додолу повіки. Але у моделюванні лику святого і царівни менше світлотіньової ліпки, риси дещо розмиті. Це ніби «довільний» перепис з більш талановитого зразка, зроблений вмілим майстром, але не настільки досконалим у техніці, як автор боблівської ікони.

Ікона «Георгій Змієборець» зі Стрілець повинна посісти достойне місце в іконописі Холмсько-Волинської землі як один з найцікавіших зразків малярського напрямку, що формувався навколо творчої спадщини Йова Конзелевича.

Той факт, що на Волині та Холмщині маємо ряд близьких за звучанням творів, створених іконописцями різного рівня майстерності, свідчить про існування спільних іконописних зразків – досконалих, викристалізованих і позбавлених випадкових елементів, які і в теологічному, й у формальному планах розвивалися в напрямку піднесення глибоких естетичних переживань до рівня найвищих релігійних почуттів. Ці риси стали основою національної своєрідності православного іконопису, яка забезпечувала зв'язок між минулим і майбутнім, що відіграло важливу роль в збагаченні та зміцненні культурного спадку людства, частиною якого є українська культура.

Етнічна приналежність творців цих ікон і тих, для кого вони творились, є безсумнівною – це православне українське населення, яке в силу історичних та геополітичних умов опинилося в стані національної меншости, культурні здобутки якої або латентно привласнювались, або знищувались.

Будучи досить консервативною як за формою, так і за змістом, українська ікона є динамічною основою національної своєрідності, забезпечує стійкий зв'язок між минулим, сучасним і майбутнім, а тому відіграє особливу роль в збереженні, збагаченні й укріпленні культурного спадку народу. □

33. З конспекту лекції, прочитаної Жолтовським у Волинському краєзнавчому музеї (1982 р.)

34. Степовик Д. Історія української ікони X-XX ст. – Київ: «Либідь», 1996. – Іл. 104. – С. 249.

35. Сидор О. Волинське малярство XVII- XVIII ст. // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 2. – С. 18-21.

36. Ikony ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Przemyślu. – Kraków: «KAW», 1981. – Іл. XI.

Спогади

Антін Білинський
Іван Веселовський
Розалія Заруба

Вони віддали життя за Україну

Тим, які загинули
у визвольній боротьбі
за незалежність України,
присвячується

Переднє слово

Дві тисячі років християнства – релігії, яка принесла людству і поставила на високий п'єдестал нові цінності: любов, справедливість, чесність, милосердя, віру в єдиного Бога Вседержителя.

Керуючись засадами, які закладені в цих цінностях, та основними заповідями християнства, народи могли бжити в мирі та злагоді. На жаль, так не виходить. Знищення одних людей іншими продовжувалося, десятиріччя і навіть сторіччя тривали війни, повністю винищувалися племена й народи, багато людей залишалося в рабстві. Аж до середини ХХ століття в деяких країнах було поширене тяжке кріпацтво, залежність одних людей від інших.

Багатовікова історія українського народу була нелегкою. Розташований на межі двох континентів – Європи та Азії, наш народ весь час терпів від пов'язаних з цим протиріч. Навалою татаро-монголів була зруйнована Київська Русь, майже повністю були обезлюднені степові райони України. Від набігів кочовиків терпіли села й міста. На ослаблені залишки княжої держави – Галицько-Волинське князівство – напали західні та південні сусіди.

Це в ті давні часи український народ виробив особливу форму самооборони – козацтво. Згодом воно перетворилося в організовану збройну силу, яка стала основою відродження української державності. Та не судилося тоді українцям закріпити цю державність, і вони знову потрапляють у залежність, тепер уже від північного сусіда.

Початок ХХ сторіччя приніс нам надію на визволення, але знову не судилося. Московський більшовизм і німецький фашизм звели найстрашніший бій в історії людства на землях нашого народу. І він, не маючи держави, почав чинити збройний опір. Завдання боротьби за волю свого народу взяла на себе Організація Українських Націоналістів. Почалася ця боротьба в Західній Україні. У ній взяла участь більшість населення. Про тих з нашого села, які віддали своє життя у визвольній боротьбі за сво-

боду українського народу й незалежність нашої держави, і про тих, які ще сьогодні живуть, хочемо сьогодні розповісти. Хай вона буде пам'яттю тим, хто поліг на полі бою, і тим, хто був закатований у большевицьких тюрмах і таборах. І ще нагадуванням тим, хто вважає, що незалежність так просто з'явилася, що це наслідок політичного дисидентства і сприятливих обставин.

Ми не мали можливості документально встановити або перевірити всі факти, які тут наведені. Зокрема, важко встановити, хто в 1930 роки належав до ОУН, а хто був лише її симпатиком. Та це й не так важливо – за незалежність України виступали майже всі наші односельці. У визвольному русі за Українську державу брала участь майже вся молодь села Луки.

За давністю років багатьох ми, мабуть, і не згадали. У них просимо пробачення, а також просимо їх або їхніх рідних і близьких по можливості нагадати нам про необхідність доповнень і уточнень за адресою: Київ-71, вул. Межигірська, 7/16. Тел. 220-68-12. Київське крайове братство ОУН-УПА.

* * *

Наше рідне село... Багато хто серед нас на згадку про нього задумується, починає згадувати своє дитинство, юність, пережите в молодості, а іноді це оформлюється в спогади, написані чи ненаписані. Ось і нас, троє вихідців з села Луки (тепер Озерне), що в Самбірському районі Львівської області, взялися за перо, почали пригадувати події, що відбувались у нашому селі, та згадувати людей, які брали в них участь.

Викладення спогадів на папері, та ще в такий складний час, як тепер – не така проста справа. Тим більше для людей, які не займали жодних посад, що дозволяли б їм користуватися відповідними документами, матеріалами, свідченнями тощо. Було лише бажання авторів, щоб не забулися люди, не стерлися в пам'яті події тих років, які відходять в історію. Сторіччя динамічне, складне, в якому прогуркотіли дві світові війни, розвалилося кілька імперій, відбулися революції в багатьох країнах світу. В центрі цих бурхливих подій опинилась Україна, в час обох воєн запеклі бої велися на її території, у Другій світовій війні фронт двічі проходив від краю до краю, від заходу до сходу й від сходу до заходу. Подібні події зачепили кожне село, містечко чи місто нашої Батьківщини, торкнулися кожної сім'ї, наклали відбиток на долю кожного з нас, у ті часи сущого.

Наше село розташоване в тій частині Самбірського району (колись повіту), де друга рівнинна тераса річки Дністер поступово переходить у хвилясте передгір'я Карпат, проте до Дністра від нас далеченько, а його притока річка Бистриця несе свою чисту й холодну воду всього в двох-трьох кілометрах звідси. І коли набридало купатися в неглибокому потічку, який прямував до неї, або в численних саджавках та озерці, що замріяно ховалося в очереті, то ми ватагою хлопчаків збиралися на Бистрицю і десь «у лозах», де було досить глибоке місце, один перед одним показували наше вміння приборкувати водну стихію.

Коли підїжджаєш до нашого села з боку Самбора або, ще краще, коли пішки спускаєшся від залізничної станції Дорожів, то воно відкривається на рівнині, наче писанка, розкинувшись уздовж трьох основних вулиць та мережива вуличок, що пролягають між ними. А довкруги – луки й пасовища, як далеко око бачить. Особливо чудовий цей краєвид навесні, коли все зеленіє, зокрема засіяні поля, що розляглися за селом. А коли починається косовиця, то сотні копиць стоять рівними рядочками, як стояли, мабуть, у цю пору протягом сторіч, а може, й тисячоріч.

Від цих лук і отримало свою назву село – Лука. Мабуть, нема потреби шукати іншого походження назви – вона тут уся, як на долоні – Лука серед лук і сіножатей. Та не втрималася ця природна назва при большевиках. Сверблячка непотрібних замін так охопила цих перевертнів, що вони часто міняли шило на швайку – «хай гірше, аби інше». Ось так поміняли назву нашого села Лука на Озерне, бо тут було вбито якогось енкаведиста Озерного. Сусіднє село Татари було перейменоване в Залужани після виселення татар з Криму, а село Пруси стало Бистрицею.

Велика площа лук та пасовищ і порівняно родючі ґрунти давали можливість жити нашим крсянам досить заможнo. Але в кінці ХІХ та на початку ХХ сторіччя й до нас прийшла загальна біда Галичини – малоземелля. І вже на початку ХХ століття люди мусять шукати кращої долі, виїжджаючи в далекі краї – до Канади, США, а згодом до Аргентини та інших країн.

На тій же придністровській низовині розташовані й такі гарні та славні села, як Білина, Корналовичі, Кульчичі, Чайковичі, Береги, Ортиничі. Всі вони знамениті тим, що свою історію ведуть ще з княжих часів, у них жили вільні люди, деякі з них, мабуть, боярського походження, яких потім, очевидно з польської, називали шляхтою, та ще й ходачковою. Були вони колись, мабуть, православними, в наші часи – греко-католиками, і слово шляхтич у нашому середовищі було зовсім нормальним визначенням стану, до якого належить людина. З цього стану вийшов гетьман Війська Запорізького Петро Конашевич-Сагайдачний, багато церковних достойників, світських знаменитостей, зокрема видатний письменник Андрій Чайковський, відомий поет Осип Луцький. У наших краях вважають, що всі Чайковські, Кульчицькі, Білинські, Ортинські, а також Луцькі походять з нашого краю. Може, це не зовсім так, але ця шляхта, ці вільні люди не піддалися ополяченню, були національно свідомими, що наклало відбиток на весь хід українського відродження в Галичині.

Цікаво ще те, що, крім прізвищ, у шляхтичів були родові прізвиська – придомки. Так, у Луцьких був придомок «Вадюк» та «Одинак», у Білинських – «Вандич», «Конашевич» – у гетьмана Сагайдачного, Кульчицький-«Гут», Кульчицький-«Поливка» і т. д. Інші місцеві мешканці сіл нашого краю називалися «рустикалами», або «рустикальними», з латинської – «рустикус» – сільський. Це означало, що вони були просто селянами, деякі, очевидно, в давнину кріпаками. Необхідно зазначити, що слова «кріпак», «кріпацтво» на Самбірщині не було, а вживалося слово «панщина», і, з польської, кріпаки називалися «хлопи панські», або просто «хлопи».

Треба також додати, що в Карпатах та на Підкарпатті панщина була не дуже поширеною. Мешканці гір завжди любили свободу. Бояри, дворяни, шляхта не часто знаходили серед гордих горян – гуцулів, бойків, лемків – слухняних підлеглих. Хоч Лука лежить на краю Бойківщини, ми належимо до цієї спільноти, і хоч деякі живуть дуже далеко від Турки, Самбора, Стрия чи Дрогобича, співаємо, як наші сусіди лемки: «Ой верше, мій верше, юж ми так не буде, як ми було перше». У нашому селі, яке мало шляхетське й хлопське населення, було дві громади, в різних місцях мали поля, луки, пасовища. На цих останніх не було точно встановлених меж, та й тварини не дуже хотіли їх дотримуватися, тоді між пастухами виникали конфлікти, які часто переростали в бійки. Були тут села зовсім без шляхти (Майнич, Дорожів), але майже не було сіл чисто шляхетських. Очевидно, з тих чи інших причин нешляхетні поселялися (чи були поселені) в цих селах, і такий прошарок населення поступово зростав. Та, очевидно, колишня шляхта не могла обходитися без підлеглих, без хлопів.

Історичні відомості про нашу місцевість, тобто ту територію теперішньої Самбірщини, де Дністер покидає підгірську її частину й тече по розлогій болотистій рівнині, зустрічаємо ще в Геродота. Він пише про існування в цьому місці великого озера, що розділяло племена венедів, які жили на північ від озера, та неврів, які займали його південне узбережжя. Ще до цього часу збереглося болото між селами Лука й Білина, з одного боку, та Комарне й Сусолове, з іншого. Пройжджих доріг на віддалі біля 50 км зовсім нема.

Перша історична писана згадка про Луку та Білину віднайдено в матеріалах за 1444 рік. Це документ про надання королем Польщі земель навколо цих сіл Юзефові (Осипові) Одровонжу.

Проте поселення на території с. Луки було значно раніше. Одна з сіножатей у цій місцевості має назву «Погариська», тобто згарища. Тут до цього часу відкопують обгорілі уламки дерева, людські кістки. Наші селяни вважають, що це залишки стародавнього села, спаленого татарами. Пізніше поселення було закладене на підвищеному місці, мабуть, безлісому, що дістало назву «Лиса гора». Це центральна частина села, де знаходиться церква, кладовище, у різні боки розбігаються сільські вулиці.

У давнину місцевість наша була більш лісиста. Про це свідчать назви угідь, сільських вулиць, які збереглися з давніх часів. Так, земельний масив на південний схід від села – «Загай», інший – «Терни», є сіножать «Береза» і поле «Бортнів» – від бортей, які тут були. Двоє авторів цієї книжечки народились і мешкали на кутку (вулиці), який називався «Під лісом», хоч лісу там уже не було.

Як ми вже згадували, багато місцевих селян було дворянського походження, вони обробляли землю, перебували на службі в королів. Проте на незайняті землі потрапляли пришельці, часом досить цікавим шляхом. Передають, що польський король Ян Собеський під час війни з турками підкупив татар і деяких з них поселив за 2 км від Луки. Про це свідчила і сама назва села, і прізвища її мешканців, як Кучопій (очевидно, Кучо-бей), Курман (можливо, Кур-бан), Сулій, а також завзятий, темпераментний характер те-

перішніх залужан, щирих християн і свідомих українців. Завозили в наші місця німців, поляків, а в ХІХ ст. поселилися жиди.

Цікава історія виникла з поселенням німців. Барон фон Брікман, поселивши на схід від с. Луки німців, називав їх «майне герен», тобто «мої пани», і так утворилася назва поселення «Майнич», або, як його офіційно іменують – Майничі.

Цікаво, що поселені татари, німці, поляки (Добровлянські, Новосільські) залишалися вільними людьми. Нащадків татар хотіли закріпачити, але вони вчинили бунт, знайшли відповідні документи, надані їхнім королем, і від них поміщики відступилися.

Не зовсім зрозуміле походження Веселовських. Їх не вважають аборигенами, історія їхня прослідковується до єдиного предка. Веселовських не прийняли в шляхетську громаду. Цікаво, що прізвище «Веселовський» зустрічається майже в усіх слов'янських народів, а в Україні вони живуть у Галичині, на Волині, в правобережній та лівобережній частині України.

Лука мала й свого Хмельницького. Ім'я його авторам не відоме, але відомий герб, «абданк», який походив від німецьких слів haben sie denkmal – маєте вдячність. Він отримав землю і належав до шляхетської громади, завів підлеглих – родину Винарчуків, нащадки яких до цього часу живуть у Луці-Озерному.

Протягом багатьох століть вільні громадяни Луки мали свої земельні наділи, які переходили від батьків до синів і поступово зменшувалися. До скасування панщини 1848 року в селі був і невеликий фільварок графа Семінського. Граф був поганим господарем і при наявності кріпаків, а нові на той час економічні умови ще більше погіршили його становище. Частину графських земель розділили між його колишніми підлеглими, решту купив заїжджий жид Юзеф Діяменштайн, хутір Форошу викупили Табачинський, родини Подоби та Юрківа.

В історії нашого села є ще такий цікавий факт, як гостювання в Луці письменника Івана Франка, та поголос про перебування тут відомого польського поета Адама Міцкевича.

З Іваном Франком справа була простою. Колись, після арешту, вели його від місця народження та проживання – Нагуєвичі – до тюрми Бригідки. Може, тому, що в Луці на той час була в'язниця, може, з інших причин Іван Франко заночував у Петра Білінського, діда одного з авторів, дід колись разом з поетом учився в школі. Згодом І. Франко разом з відомим письменником із Самбірщини Андрієм Чайківським наїжджали до П. Білінського в гості. Просили подавати їм дерев'яні ложки, глиняні миски з варениками і з насолодою та увагою слухали сільські бувальщини.

Розповідь про таємне перебування Адама Міцкевича в Луці теж пов'язана з родиною Білінських. Поет, як відомо, був у неласці в російських правителів та й польської аристократії. Йому загрожував арешт і, можливо, заслання. Міцкевич виїхав з Росії до Австрії, уряд якої міг видати поета російській поліції. Він приїхав у Самбір, де була досить численна польська громада. Очевидно, для підготовки необхідних документів для в'їзду до Франції

потрібний був певний час, і друзі поета вирішили його сховати в українських шляхтичів – так, мабуть, було надійніше. Проте ця легенда покрита таємницею, але якщо це було справді так, то ми можемо бути гордимися, що наша земля, наше село гостинно приймало і надійно берегло одну з найвидатніших постатей світової культури. А може, там ще була й якась місцева чарівна «пані Ганська»?

Особливістю нашого села є також те, що воно не завжди було селом. При австрійській імперії йому випала доля бути містечком. У Луці був суд з притаманним йому атрибутом – в'язницею, торговиця, пошта, телеграф, аптека, постійний лікар і, що особливо, багатонаціональний склад населення. Як у кожному галицькому містечку, в нас разом з «панамися» поселилися жида, які обслуговували урядовців, що були переважно польського походження. До Першої світової війни всі жили мирно й у злагоді, кожна група населення робила свою справу: русини (так офіційно називали наших предків) справно обробляли землю, сіяли жито, пшеницю та всяку іншу пашницю, косили трави, заготовлювали сіно, вигодовували худобу, викохували гарних коней, до чого були удачливі наші шляхтичі. Жида обслуговували панів-урядовців і потроху приторговували. Ознакою кожного міста й містечка середньовіччя, яка дійшла до наших днів, була торговиця – місце, де зустрічалися продавці й покупці.

На торги з'їжджалися мешканці навколишніх сіл: Білини, Майнича, Волощі, Дорожова, Ортинич, Татар та інших. На зустрічну торгівлю приїжджали купці з інших міст і містечок – Самбора, Рудок. Традиція зберігалася ще декілька років після втрати Лукою статусу містечка.

Особливістю нашого села-містечка було також те, що ще перед Першою світовою війною на місці традиційного вітряка тут збудували млин з дизельним двигуном, який приваблював тим, що працював у всяку погоду, а також своїми «питлями», які стали сіяти з кожним роком більше.

Власником млина був німець Куна. У 1940 році родина Кунів виїхала з Луки на територію, зайняту німцями. Місце, де стояв млин, відвели під польовий аеродром для совєтської авіації. Будували його навесні 1941 року, але користуватись ним не довелося – не встигли добудувати.

Для повноти характеристики багатонаціонального складу нашого села треба згадати, що тут у 1930 роки був справжній лікар з вищою медичною освітою – чех Драгокупіль. Він не виїхав разом з урядовцями після скасування суду і вів свою скромну практику аж до старості. Згодом його замінив виходець з цього ж села, який закінчив медичний інститут – Август Луцький.

Ці та деякі інші особливості нашого села-містечка вплинули на його суспільно-політичний характер, національну свідомість мешканців, їхню громадянську позицію. Звичайно, те, що значна частина наших селян була вільною, мала можливість учить дітей грамоти й ототожнювала себе з тим могутнім пластом, який сягав глибин Київської Русі, вселяло мужність і гордість за себе, за ту спільноту, до якої належали наші предки. Те, що на Прикарпатті таких сіл було багато, що з подібного вийшов гетьман Війська Запорізького Петро Сагайдачний, що козаки брали участь в обороні Відня, піднесло рівень

місцевого патріотизму. Пісня «Гей на горі, там жінці жнуть...» співалася з таким розумінням, наче десь недалеко, за сусіднім селом, проходять козаченьки «яром-долиною...». Те, що в нас співали багато козацьких пісень, а може, також пісні докозацького часу («Чорна рілля ізорана...»), свідчить про ту давню єдність українців Галичини з українцями інших частин нашої землі. І якими недолугими виглядають спроби деяких «діячів» поділяти українців на східних і західних, підкинути плюгавеньку думку, що українців видумали поляки та німці, а владу дали їм большевики. Збереження на Прикарпатті дворянського стану до 1940 років свідчить про глибоку єдність українського народу, яку він проніс через століття бездержавности.

Проживання людей однієї віри й обряду, але різних станів, майнового рівня в одному селі було досить складним і, з сучасної точки зору, досить цікавим. По-перше, треба зазначити, що в порівняно невеликому селі, яким була Лука, було дві громади, два вийти. У церкві парафіяни чітко поділялися на два стани і стояли окремо – з лівого та з правого боку. Оскільки священик був один, то важко було підібрати такого, який задовольняв би і шляхту, і рустикалів. Але знаходились і вели свою важку справу.

Окреме стояння на розмові з Богом не сприяло тісним контактам молоді, і випадки переходів з одного стану до іншого шляхом одруження до 1930 років нам невідомі. Табу було зламане лише під кінець тридцятих років, коли Володимир Веселовський покохав Дзуню Терлецьку, а її батьки з великою неохотою погодились на вінчання з «нерівнею».

Ще за австрійських часів у шляхетській громаді був збудований Народний дім. Це, з одного боку, було результатом того українського відродження, яке почалося в Галичині після «Русалки Дністрової» Маркіяна Шашкевича, заснування «Просвіти» 1868 року, з іншого – рівня свідомости громадян Луки, їх жертвовности, бажання йти з духом часу.

У ті останні роки ХІХ сторіччя в наше село проникає слово «Україна», «українець». Спочатку як щось далеке, як у тій пісні «Козак від'їжджає, дівчинонька плаче...», зрозуміли, що то наші хлопці їхали на Січ, що це ми – козаки, що ми – українці.

У бібліотеці при Народному домі – і Шевченко, який змушував задумуватися, «хто ми, що ми», і Шашкевич зі своїм чітким «Мово рідна, слово рідне», і Франко з могутнім прологом до «Мойсея».

І хоч з відвідуванням Народного дому були деякі тертя між представниками різних громад – крига скресла – народ усвідомив себе. У 1930 роках на зібрані молоддю гроші було засновано бібліотеку й читальню рустикальної громади, а згодом на пожертву Осипа Бриди поставлено будинок для цієї читальні й бібліотеки, де була велика зала для зборів, проведення дозвілля молоді, кімнати для роботи гуртків тощо.

Але повернемося дещо назад – до початку ХХ століття. До цього часу в Луці йшла підготовка до будівництва Народного дому, в спортивному товаристві «Сокіл» хлопці займалися спортом, організовувалося місцеве відділення «Січі». Звичайно, попереду йшла молодь. Розповідають, що до лав Січових Стрільців зголосилося понад два десятки молодих мешканців Луки.

Але у зв'язку з тим, що польська адміністрація в Галичині блокувала утворення легіону Українських Січових Стрільців, із загальної кількості зголошених (понад 28 тисяч) було набрано лише 2 тисячі, з луцьких добровольців узяли лише трьох – Йосипа Дідуха (дядька І. Веселовського), Василя Капка та Осипа Табачинського. Всі вони загинули в боях з російськими військами, які штурмували карпатські перевали. Лука мала й четвертого січового стрільця, який був родом з іншого села, але в нашому одружився – це Іван Онуфрак. Згодом він воював в УГА.

Кілька чоловіків старшого віку воювали на фронтах Першої світової війни. Кілька загинуло, інші повернулись інвалідами. З дитячих років пригадуються розповіді дідусів про fronti на річці П'яві в Італії та Дрині в Сербії, про життя і працю наших полонених у такому далекому для нас Сибірі. Для повноти картини необхідно сказати, що в нашому селі під кінець Першої світової війни стояла турецька військова частина. Здається, це були новобранці, які вчилися копати шанці, марширувати, стріляти. Серед них, за оповіданнями, були греки, досить привітні, й «стріляли» за місцевими дівчатами очима, і кажуть, що деякі луцькі дівчата їм симпатизували. Та все, і навіть найгірше, закінчується. Прийшов кінець і Першій світовій війні. Спочатку завдяки Лютневій революції 1917 року в ній фактично припинила брати участь Росія – по її фронтах пішло братання воюючих армій, а згодом революція в Німеччині та Австро-Угорщині поклати край братовбивству на українських землях.

«Проголошення України», тобто української державності, в Луці в перших днях листопада 1918 року відбувалося дуже урочисто. Крім Богослужіння в церкві, на яке зібралось майже все населення села, урочиста процесія пройшла головними вулицями села з хоругвами та жовто-блакитними прапорами. Попереду процесії на білому коні їхав досить поважаний серед людей Ілько Городиський, який уособлював собою державну владу України.

Як відомо з історії, вороги нової Української держави знайшлися дуже швидко. Вже через два тижні після утворення Західно-Української Народної Республіки поляки заявили про свої претензії на Львів, Галичину і взагалі на Польщу «од можа до можа», тобто від Балтійського до Чорного моря, і почалася відома польсько-українська війна. Можливо, саме у зв'язку з цим не зміг наш народ осягнути своєї державності в 1918-1920 роках, бо змушений був воювати на чотири fronti одночасно: проти червоних і білих російських завойовників, польських і румунських претендентів на українські землі.

Для Луки польсько-українська війна обійшлася легко. Частина молодих людей з села перейшла з австрійського війська до Української Галицької Армії: Винарчуки – Петро та Іван, Петро Білинський, Іван Чайківський, син Михайла, Іван Чайківський, с. Осипа, четар УГА Іван Демницький, хорунжий Павло Веселовський, Володимир Луцький, Микола Луцький, Михайло Біж, Осип Табачинський, Петро Галан, Іван Веселовський, Іван Онуфрак, який дослужився офіцерського чину. Мало хто з них повернувся додому. Проте безпосередніх боїв на території нашого села або близько нього не було. Лука лежала на певній відстані від шосейних доріг, залізничних шляхів. Поляки досить

повільно «освоювали» призначену їм Лігою Націй підмандатну територію. Польська влада проявилась у настановленні нових війтів, появі «поліціанта» і початку функціонування судової влади в Самборі на початку 1920 років.

У середині 1920 років прийшло до українського населення Галичини розуміння того, що ми втратили можливість мати свою державу. Почався новий етап боротьби за її створення, з появою груп, гуртків національно свідомих українців, які чинили опір переписові населення 1921 року, бойкотували вибори до сейму 1922 року. 1923 року Рада послів європейських країн визнала протекторат Польщі над Галичиною, і з того часу починає організовуватися політичне життя українців у Польщі. Воно здійснювалося переважно у формі чинення опору ополяченню українського населення та протестів проти польської державної політики. Найбільш активно протестували проти колонізації колишні військові, студентська та гімназійна молодь.

Ось тут, мабуть, і треба сказати кілька слів про гімназію, яка деякий час працювала в Луці й дуже вплинула на її тодішніх мешканців і на майбутнє села. Володимир Тимчишин, голова Товариства української мови ім. Т. Шевченка Самбірського району, пише про Луцьку гімназію як про унікальне явище для всієї Галичини, з чим не можна не погодитися.

Так склались обставини, що Луці щастило на парохів. Таким був і о. Петрицький, який 1916 року сприяв відновленню гуртка Українського педагогічного товариства, головою якого став о. Сас-Погорецький – парох сусіднього села Білина. 1918 року були організовані курси для підготовки учнів до першої класи гімназії, а що їх виявилось чимало, тут же вирішено було її організувати. Тодішня українська влада сприяла цьому. Деякі вчителі прибули сюди з Наддніпрянської України – Сагат Ріпець, Верхола, Микола Тимченко, Трохим Пасічник, інші – з Галичини, як Василь Хомицький, о. Карло Король, Володимир Мацьків, який написав спогади про Луцьку гімназію. 1921 року керівництво нею перебрав професор-асистент Кам'янець-Подільського університету Леонід Бачинський, рід якого виводився з Самбірщини (с. Бачина).

У тодішній воєнний час нелегко було організувати й вести гімназію хоч і з чотирьох клас, тим більше, що вчилися учні не тільки з близьких сіл, але й з віддалених, карпатських. Але патріотичне починання духовенства та інтелігенції підтримали селяни, які хотіли дати освіту своїм дітям. За навчання розплачувалися збіжжям, незначною сумою грошей. Гімназія працювала у пристосованому приміщенні Народного дому та винайнятих кімнатах сільських хат.

Комісія польської влади, надіслана на початку 1923-1924 навчального року для перевірки гігієнічного стану приміщень школи, визначила його незадовільним і не дозволила проводити навчання. А може, це був тільки привід, щоб закрити гімназію?

Заснування гімназії в Луці свідчить про високий інтелектуальний рівень її мешканців. Тут свого часу вчителем сільської школи працював Михайло Скорик, батько відомого педагога й ученого Михайла Скорика, що народився в Луці, вчився в Самбірській гімназії, а згодом став директором «Рідної

школи» в Самборі. Його сини – відомі люди: Мирослав Скорик – композитор, громадсько-культурний діяч. Володимир Скорик – інженер-конструктор, учасник національно-визвольної боротьби, Богдан Скорик – відомий український громадсько-політичний діяч в Австралії. З Луки походить поет Остап Луцький, академік Омелян Прицак, політичний діяч, перший міський голова Львова незалежної України Богдан Котик. Уродженець Луки Осип Смух у 1930 роках закінчив політехнічний інститут у Празі й став першим інженером з нашого села. Священик з Луки Омелян Татомир був сенатором у польському сеймі, виступав на захист української мови і разом з іншими послами та сенаторами врешті-решт домогся того, що в 1930 роках термін «українська мова» був офіційно визнаний, а сама мова вивчалася в школах, і навіть нею велося все навчання в деяких початкових школах і гімназіях.

Нові часи настали в національно-визвольному русі українців, землі яких, та й вони самі, потрапили до різних держав. І хоч нібито найбільша частина українських земель формально називалась Українською Соціалістичною Советською Республікою і тут тривав відгомін українізації, центральна влада, яку захопив Сталін, поступово починає наступати на права т. зв. «союзних республік», починається колективізація, боротьба із заможними свідомими селянами та їх виселення.

На території, яка не ввійшла до складу Советського Союзу, життя українців склалося легше. Тут необхідно було дотримуватися певних норм, на які звертала увагу світова громадськість, міжнародна організація – Ліга націй.

Найбільш сприятливі умови для політичного життя українців склалися в Чехословаччині та Австрії. У цих країнах були основні українські політичні осередки. У Празі 1920 року було створено Українську Військову Організацію – УВО, завданням якої стала боротьба за державність України, а також велася підготовка до повстання українського народу проти окупантів. Головою УВО було обрано полковника Євгена Коновальця. Після цього в Галичині та в еміграції утворювалися групи націоналістично налаштованої молоді, яка вивчала підпільну літературу, що видавала УВО, праці Д. Донцова. 1926 року був створений Союз української націоналістичної молоді. У 1926-1928 роках ішла підготовка до об'єднання націоналістично налаштованих організацій, а на II конференції українських націоналістів у Празі в квітні 1928 року було прийнято рішення про об'єднання всіх націоналістичних організацій. Від 27 січня до 3 лютого 1929 року у Відні відбувся Конгрес Організації Українських Націоналістів, який накреслив структуру Організації і дав їй ідеологічний напрям.

Десь незабаром після цього, на початку 1930 років, з'вилися перші націоналісти в нашому селі. Важко це тепер встановити документально, тому що з учасників підпільної націоналістичної організації того часу в живих немає нікого. Проте всі вважали, що ідеї націоналізму в Луку завіз Степан Проць, який навчався в духовній семінарії.

Ці ідеї добре усвідомили 20-30-річні сільські хлопці й дівчата: Василь Волшак, Степан Сороківський, Ярослав Баран, Ярослава Білинська, Михайло Луцький, Іван Капко та ін.

Керівником підпільної групи націоналістів у Луці був, очевидно, найбільш начитаний Степан Сороківський, освічений юнак Степан Проць, мабуть, був зв'язковим з вищою керівною ланкою ОУН, привозив літературу. Керівництво підпільною групою обійшлося Степанові Сороківському дорого. Він був 1937 року заарештований, просидів у Березі Картузькій, де захворів на туберкульозу і 1938 року помер.

Нова хвиля боротьби за національне визволення піднялася на західноукраїнських землях у 1937-1938 роках. У цей час було прийнято рішення впорядкувати могили тих, що загинули в боях за визволення України. Там, де їх не було, насипали на цвинтарях або в центрі сіл високі могили, які урочисто освячували, відправляли Богослужіння, влаштовували маніфестації. Високу могилу насипали за одну ніч у центрі Луки, недалеко від церкви та Народного дому. В неділю після Богослужіння в церкві відбулося освячення могили й Панахида за полеглих на фронтах Першої світової війни та у визвольних змаганнях. Зібралось майже все село. Все відбувалось спокійно, вже майже закінчувалося. Андрій Дідух піднявся на могилу і поклав до підніжжя березового хреста терновий вінець. Поліціанти, які до того часу спокійно спостерігали за урочистістю, підскочили до нього, почали йому виговорювати. Андрій рвучко розщепив на грудях сорочку і почав щось кричати поліціантові. Останньому цього було досить, щоб заарештувати Дідуха. У в'язниці за «вчинення опору владі» він відсидів півроку. Тоді заарештували також інших підпільників і засудили їх до різних термінів ув'язнення – від 3 до 6 місяців.

Необхідно додати, що терновий вінець, а його звичайно робили з колючого дроту, якого так багато залишилося після Першої світової війни, символізував те гноблення, яке терпів український народ від окупантів, і завжди викликав у влади велике роздратування, лють і черговий привід до знущання над українцями.

Дорого обійшлася діяльність у підпільній організації і Йосипові Бриді. Він виїжджав на заробітки до Бразилії. Повернувся звідтіля з грішми, якими підтримував Організацію. Частину грошей виділив для будівництва приміщення для читальні «Просвіти». За явну та, мабуть, і підпільну діяльність в ОУН польська поліція його заарештувала. Засуджений на 5 років суворого режиму в Березі Картузькій, захворів на туберкульозу і 1940 року помер.

Крім основного складу групи ОУН, національний рух у Луці підтримувала майже вся молодь, як ті, що навчалися в семінаріях та гімназіях, так і ті, які жили і працювали в селі. Це Антін, Михайло та Ярослав Білинські, Іван Ощипок, Богдана Луцька, Михайло Веселовський, син Осипа, Іван Веселовський, син Микити, брати Володимир та Іван Веселовські, сини Івана, Василь Дерпак, Олесь Ясеницький, Антін Чолівський, Михайло Стебельський та багато інших, які були симпатиками націоналістичного руху, підтримували його матеріально, часто виконували доручення керівництва станиці.

Яку ж позицію займало старше покоління щодо націоналістичного руху? Люди, яким у 1930-1940 роках було по 40-50, господарі, відповідальні за сім'ї, за дітей, дещо стримано ставилися до активної націоналістичної діяльності молодих. Якщо останні в усьому підтримували активні дії ОУН, читали

«Сурму» та іншу підпільну літературу, то люди середнього і старшого покоління орієнтувалися переважно на легальні методи боротьби проти польської окупації, брали участь у виборах, зосереджували свої зусилля довкола справедливої торгівлі в кооперації, читали дозволену українську пресу – газети «Час», «Народна справа», «Діло» та ін. Деяку популярність серед старшого покоління мало УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання, з яким співпрацювали українські кооперативні організації «Центросоюз» і «Маслосоюз».

Було в Луці й об'єднання промосковського спрямування. У 1930 роки в Галичині було Товариство ім. Качковського. У деяких місцевостях воно утримувало хати-читальні, кредитні кооперативи, надавало допомогу бідним. До Товариства ім. Качковського належали переважно ті, які продовжували називати себе русинами та мали якийсь матеріальний інтерес до цього Товариства. Справа в тому, що за цим Товариством стояв Толстовський фонд, який мав свої відділення в Європі та Америці й міг надавати матеріальну допомогу.

Проросійські настрої були також у родини Михайла Подоби та його брата Івана. Ця родина відома тим, що походила від заїжджого будівельника Миколи Подоби, який побудував церкву в Луці й поселився на хуторі Форощі. Його велика родина виїхала в 1938 році до Аргентини, а брат Іван залишився. Він мав якусь середню чи вищу освіту і працював десь у місті. Люди говорили, що він комуніст. Оскільки до кордону з колишнім СРСР від нас не так далеко, та й у містах комуністи були відомі, то про І. Подобу говорили пошепки і з острахом. Цікаво, що першим заарештованим у нас советською владою був саме він, і сталося це відразу після окупації Західної України Росією. Чи був він просто членом КПЗУ, чи, може, навіть належав до троцькістів, за якими так полювали енкаведисти, встановити важко.

Наприкінці 1930 років комуністична агентура організувала в Луці просоветський партійний осередок. До нього записалося декілька безземельних селян, для яких большевицька подачка була матеріальною підтримкою. Члени осередку не приховували, звідки вони отримують гроші, й відверто пригощали на них сусідів і знайомих.

Треба відзначити: незважаючи на те, що в селі був суд та інші атрибути містечка, поляків, крім двох вчительок, не було. Але в середині 1930 років польська влада в процесі колонізації «кресув» (східних земель) почала по селах організовувати «кулка рольніче» – рільничі гуртки з місцевих селян, а також перетягувати місцеву шляхту та інші групи населення на римо-католицизм. Двоє селян. Городиські, в яких була маленька крамничка, записалися до рільничого гуртка. Пізніше, в час німецької окупації, вони підтримували зв'язок з мешканцями польської частини села Дубляни, може, навіть з польським підпіллям, були засуджені за це і страчені.

У житті невеликих населених пунктів – містечок і сіл – важливе значення має керівник місцевої влади – голова міста, староста, вїйт, голова сільської влади. На території значної частини України, переважно на Правобережжі та в Галичині, цю посаду займали вїйти. Вони управляли подекуди на основі Магдебурзького права за участю радних, у селах вїйти також спиралися на ради, які формувалися з місцевих статечних громадян.

У Луці в шляхетській громаді посаду вйта займали шановані господарі з родини Білінських, Луцьких, Чайківських. У рустикальній громаді цю посаду після Першої світової війни займав Осип Бойко. До цього він служив у місцевому суді, мав досвід роботи з людьми, був чи не єдиною добре освіченою людиною в селі.

О. Бойко вмів «м'яко» керувати людьми в складний міжвоєнний час. Сприяв будівництву доріг, розвитку торгівлі, не розкривав перед польською владою політичної діяльності молоді. Його діти Іван, Осип, Василь, Поліна та Марійка отримали вищу та середню освіту, стали свідомими українцями.

У другій половині 1930 років польська влада почала цікавитися справою обрання вйтів, щоб через них проводити свою політику. У шляхетській громаді обрали єдиного в селі члена рільничого гуртка, згадуваного вже Городиського. У рустикальній громаді Осипа Бойка замінив Осип Веселовський. Вибори відбувалися дуже бурхливо. Влада ввела до виборчої комісії таких людей, які підраховували голоси так, як їй було потрібно. Свідомі громадяни Луки писали протести, але це не допомогло.

Заслугою останніх вйтів було те, що вони домоглися меліорації наших дуже вологих земель. Селяни самі вручну копали канали, канави, закладали дрени. Незначну допомогу в цьому надавала держава.

Німці скасували порядок, при якому в селі було дві громади. Без усяких виборів вони призначили старосту, яким став Михайло Коца. Він спочатку рахувався з думкою членів проводу ОУН станиці, згодом, захищений сином Осипом, проводив лінію, яка була йому вигідною.

Як у всякому містечку, в Луці було півтора десятка жидівських сімей. Вони потроху торгували, обслуговували чиновників. Після ліквідації бюрократичних установ деякі жидівські родини виїхали до більших міст. Ті, що залишилися до приходу німців, були вивезені в Самбірське гетто. Деякі з жидів не послуухалися німців і довго переховувалися, селяни годували їх, давали їм притулок у холодну пору року (Семен Городиський, Василь Веселовський). Та все-таки знайшлися такі, що за незначну подачку німецьких властей викрили нещасних.

Напередодні війни керівництво підпілля перейшло до молодших – станичним став Михайло Луцький («Липа»), син Лукаша. Активними членами Організації стали молодші: Володимир Луцький, 1920 року народження, Осип Чайківський, 1920 року народження, Ярослав Капко, 1921 року народження. Ця група збереглася в перший період совєтської окупації 1939-1941 років, їй випало проголосити довгожданну радісну вістку своїм односельцям про відновлення незалежності України – Акт 30 червня 1941 року. Це зробив у церкві о. М. Сенів у присутності майже всіх мешканців села, які дуже раділи, відчувалося загальне піднесення.

Але треба дещо повернутися до подій 1939 року. Уже 1938 року відчувалося, що війна не за горами. Італія вела війну в Етіопії, Німеччина загарбала Австрію, ввела війська до Чехословаччини. У зв'язку з цим у Карпатській Україні була проголошена самостійність, утворювалися українські державні установи, Карпатська Січ – українські збройні сили. З Га-

личини на допомогу закарпатським українцям направлялися націоналісти. Мадяри з дозволу гітлерівської Німеччини розпочали війну проти молоді держави. 19 березня в бою з мадярами загинули полковник Михайло Колодзінський та шеф штабу Карпатської України поручник Зенон Тарнавський (Зенон Коссак). Отже, війна для українців почалася дещо раніше, ніж вважають у світі.

У вересні 1939 року, після нападу німців на Польщу, советська влада не відразу прийшла до нас. Ми, сільські хлопчики, зібралися чималою ватагою і пішли на залізницю, де вже нібито ходять поїзди. Поїзди ще не ходили, але нам поталанило – по колії надїхала дрезина, і ми побачили советських військових – наших «визволителів».

Через кілька днів «совіти» зібрали селян на загальні збори – треба було обирати делегатів до т. зв. «Народних зборів», які, за вказівкою та не без погроз окупантів, проголошували за входження Західної України до Советського Союзу. Для наших сільських підпільників настали важкі часи. Ліквідували читальню «Просвіти» та Народний дім. Значну частину книжок вдалося заховати в стодолах Семена Городиського та Антона Чолівського. Послабилися контакти між членами ОУН, і хоч доходили чутки про арешти підпільників в інших місцевостях, про процес 59 у Львові, в Луці за 21 місяць російської окупації 1939-41 років з націоналістів ніхто не потерпів. Проте доходили чутки, що в інших селах депортували багатших селян, учителів. Очевидно, до Луки не дійшла черга.

Гірше було з господарюванням. Уже взимку 1940 року селяни отримали завдання рубати ліс і вивозити деревину, а навесні 1940 року влада заходилась організовувати колгосп, який удалося «зліпити» аж узимку 1941 року. Залякуванням, погрозами примусили значну частину селян записатися до колгоспу. Були це переважно більш заможні господарі, яким погрожували виселенням, арештами.

Сіяли вже колективно, але збирати так і не довелося. Почалася німецько-російська війна. Німці були в нашому селі через тиждень, збирали врожай кожний знову на своїй нивці.

У цей час на схід поспішали похідні групи ОУН, щоб організувати українську владу на місцях, а наших хлопців – членів ОУН – залучили до формування «Самбірської січі», де вони проходили військовий та ідеологічний вишкіл. Молодь села збирала зброю, яку в паніці покинули москалі, старші також проходили військовий вишкіл, опановували військову справу.

Та не так сталося, як гадалося. Німці не збиралися давати свободу українському народові, сприяти утворенню Української держави. Вони не погодилися на відновлення незалежності України. Після того, як Провід ОУН не погодився відкликати Акт 30 червня 1941 року, він майже весь був арештований, почалися арешти членів ОУН у містах і селах. «Самбірська січ» була розпущена, націоналістичні групи у селах пішли знову в підпілля.

Через місяць-півтора після початку війни німецька адміністрація через вейтів організовує відправлення людей на роботу до Німеччини. Перша група з Луки була відправлена як добровольці. Через місяць-два ці «добро-

вольці» в листах повідомляли, як тяжко живеться «остарбайтерам», як доводиться тяжко працювати на заводах та в німецьких баверів. Ці повідомлення назавжди відбили бажання людям «добровільно» виїжджати на заробітки до Німеччини. Німецька влада через місцевих вїїтїв видавала накази про виїзд до Німеччини, але їїх уже ніхто не слухав. Гїтлерівцї почали робити облави спочатку по мїстах, а вїдтак перенесли цю практику й на села.

Люди опрацювали систему оповїщення, і такі «лови» рїдко приносили нїмцям успїх, вони всюди вбачали в цьому дїї партизанів.

У районах розроблялися правила самооборони, й ОУН очолила цей рух, тим бїльше, що з Волині доходили вїсті про «Полїську сїч», про звїльненї райони вїд большевицьких партизанів та нїмецьких окупантів. Налагоджується структура районної ОУН, головою проводу Самбїрського району був призначений Володимир Луцький («Борун»). Це була одна з найважливіших і найсильніших органїзацій у захїдному Прикарпатті. Через Самбїр і Самбїрський район проходили зв'язки з Закарпаттям, схїдними районами Прикарпаття і Карпат, з Тернопільщиною, де добре розвивався нацїонально-визвольний рух, була непогана матерїальна база пїдпїлля.

Володимир Луцький («Борун»), 1920 року народження, походив з нацїонально свїдомої родини Яким Луцького, яка переїхала до Луки з села Кульчиць. Зї шкїльних рокїв брав участь у дїяльностї «Пласту», «Сокола». За завданням ОУН у кїнці 1930 рокїв проводилась акція знищення польської державної символїки. В. Луцький замазав чорною фарбою польський герб – бїлого орла – на мїсцевїй школі, був переслїдуваний польською полїцією. Пїд час нїмецької окупації працював бїбліотекарем, мав можливїсть широких контактів з молоддю села. Залучав до Органїзації найбїльш свїдомих. Згодом працював директором мармелядної фабрики в Самборї, увїйшов до складу повїтового проводу ОУН. Покликаний на провїдника ОУН Самбїрського району, вмїло керував цїєю великою і складною органїзацією в умовах росїйської окупації. Був поранений у бою з енкаведистами бїля с. Чайковичї. В кїнці 1940 рокїв був пїдступно вбитий зрадником, засланим енкаведистами у лави пїдпїльників.

Брат Володимира – Ярослав Луцький – 1923 року народження, разом з їншими членами Юнацтва ОУН: Михайлом Стебельським, Остапом Чайківським, Остапом Юрківим – вступили 1941 року до Похїдних груп ОУН. Хлопцї проходили вїйськовий вишкїл у «Самбїрській сїчі». Пїсля її розпуску Ярослав Луцький був забраний на роботу до Німеччини. Повернувшись 1945 року, перейшов у пїдпїлля. Загинув у бою з енкаведистами бїля с. Бїлина. Похований у цьому селї.

Батько Володимира та Ярослава Луцьких – Яким – був схоплений і вїдправлений на виселення, помер у дорозї. Мати втекла вїд виселення, перховувалась у добрих людей, померла в п'ятдесятї роки.

Богдан Луцький («Перун») народився 1920 року в родинї Володимира, в якого було п'ять братів. Усї вони були нацїонально свїдомими українцями. Володимир Луцький служив в австрїйській армїї пїд час Першої свїтової вїйни. 1918 року вступив до Української Галицької Армїї, пережив усї її пере-

моги та поразки, дослужився чину четаря і повернувся додому. Він умів добре розповідати про воєнні події, бої, про всяку бувальщину. Тверезо оцінюючи й аналізуючи причини наших поразок у визвольній війні, Володимир Луцький багато корисного зробив для підвищення свідомости краян. У такому ж дусі виховував і своїх дітей. Націоналістами стали Богдан і його сестра Дарія. Богдан ріс допитливим, розумним юнаком. Добрий спортсмен, член «Соколу», «Просвіти», він, як тільки підріс, вступив до Юнацтва ОУН, виконував різні доручення. Пройшов ідеологічний та військовий вишкіл, а що з виконанням завдань завжди справлявся добре, йому доручили чи не найважливішу ділянку – бути керівником Служби безпеки. У цих складних умовах 1942-1946 років, коли загострилось українсько-польське протистояння (до польського села Дубляни було всього 8 кілометрів), коли в містах Самборі, Дрогобичі, Стрию було польське населення, яке співчувало польській Армії крайовій, треба було особливу увагу звертати на питання нашої безпеки. Богдан добре виконував завдання, навіть коли були припинені зв'язки, що їх польські підпільники старалися нав'язати в деяких селах куца.

З приходом большевиків завдань побільшало. Енкаведисти вміли використовувати слабодухих людей, нібито давали звільнення від совєтської армії, але брали їх до «ястребків», міліції. Часто такі перевертні завдавали шкоди визвольній боротьбі, й Служба безпеки змушена була розглядати питання, пов'язані з цими явищами, справедливо їх судити.

Богдан Луцький («Перун») справлявся добре зі своїми завданнями до 1946 року, коли большевики задумали провести вибори. В усі села були послані гарнізони військ НКВД, у яких було по роті або навіть по батальйону солдатів.

«Перунові» доводилося розглядати справу з головою сільської кооперації. Його викликали до сусідів, де йшов звичайний розгляд питання. Дружина голови, чи хтось з членів сім'ї, побіг до гарнізону, і там відразу відгукнулися, захистили «чесного кооператора» від «оунівських бандитів». Хата Андрія Попеля була оточена енкаведистами. Погрожуючи спалити оселю, вони стріляли, кидали у вікна гранати. Одна з них не вибухнула, іншу Богдан викинув у вікно. Ситуація для повстанців була критичною. Один з них – Михайло Веселовський, син Осипа, був убитий, Осип Шеремета – важко поранений. Закінчувалися набойі. «Перун» і Василь Мисишин («Нива») відстрілювалися до останнього набою й останніми закінчили своє життя. Карателі жорстоко катували батька і матір Богдана. Вони вкинули їх до в'язниці в Дублянах. Кілька днів допитували, а «Перуна» разом з іншими повстанцями тримали припертими до стіни катівні (були сильні морози), де знущались над їхніми рідними.

У Миколи Луцького, сина Павла, дід якого віддав ділянку землі для будівництва церкви, було чотири сини: Іван, Ігор, Олександр і Павло. Всі працюючі, українські патріоти. 1943 року Іванові підійшов такий вік, про який у пісні співається: «а як прийдеться стати із зброєю в руках». Іван не завагався, пройшов необхідний ідеологічний та військовий вишкіл і став активним учасником місцевої самооборони. Вдень працював у полі, в господарстві, а вночі, коли як доведеться – то транспорт супроводити в гори, то в засідці не

зімкнути ока, то підтримував зв'язок як вістовий, розвідник. Попався, як кажуть, на гарячому взимку 1945 року як такий, що ухилився від призову в армію. При перевезенні втік з ешелону біля Житомира, але, на нещастя, був затриманий, бо ж без документів. Вибрався з подвір'я дільниці НКВД і лісами пробрався в Шумський район Рівненської області, в розташування куреня УПА-«Північ» Орленка. На підставі свідчень пропагандиста куреня «Батька», який знав підпільників з Луки, Івана прийняли в сотню куреня, яким командував «Доков».

У цій сотні Іван («Вишня») воював півтора року. Поранений у бою та схоплений енкаведистами в Острозькому районі. Вони знущалися над ним, він три дні був без свідомости. Засуджений Рівненським судом на 15 років каторги та 5 років позбавлення прав. Відбував каторгу в таборах на Уралі, а згодом в Іркутській області у спецконтингенті Тайшету.

Іван згадує переможні бої з енкаведистами в Шумському, Острозькому та інших районах. Зокрема, блискучою була перемога в операції, проведеній проти Дерманського НКВД, коли з двох сотень енкаведистів кари уникли лише поодинокі кати. Таким же переможним був бій біля села Повчі.

Тепер Іван Луцький живе в рідному селі. В міру сил працює на городі й у полі (болить давня рана). Бере активну участь у громадському житті села, буває в школі, розповідає учням про славні часи визвольної боротьби проти німецьких і російських окупантів. У святкові дні збирається велика родина братів Луцьких, і старшому – Іванові – є про що розповідати.

Михайло Луцький, син Лукаша, третього брата цієї рідні, 1918 року народження, належав до старшого покоління луцької молоді і ще за польських часів разом зі Степаном Сороківським, Ярославом Бараном входив до керівного ядра луцьких націоналістів. Працюючи продавцем місцевої кооперативи, він мав широкі контакти з селянами, знав їх настрої. Після смерті С. Сороківського він очолив луцьку станицю. Велика заслуга його полягає в тому, що ця станиця була однією з кращих спочатку в Самбірському повіті, а згодом у Дублянському районі. Заарештований у 1945 році, але згодом був знову засуджений до розстрілу в зв'язку зі справою полонених розвідників.

Декілька родин Чайківських у Луці теж були споріднені між собою. Їх походження виводять із села Чайковичі, що за 12 кілометрів від Луки. Деякі вчилися у гімназії в Луці, а згодом продовжували навчання в Самборі в учительській семінарії та інших містах. Серед них – Станіслава Чайківська, Нелія Чайківська. Проте працювати в довоєнній Польщі вони не могли, працюю давали в першу чергу полякам.

С. Чайківська за допомогою членів Народного дому організувала в 1930 роках дитячий садочок, у якому прищеплювала дітям любов до рідного краю, до народу, його мови, історії, культури.

Михайло Чайківський («Листопад»), син Андрія, виховувався в родині патріотів. Його вуйко Іван воював в УГА, з війни не повернувся Михайло. 1920 року народження, у сорокових роках брав участь у культурному житті села. Мав гарний голос, артистичні дані, писав вірші. 1944 року був направлений у підстаршинську школу УПА. Після її розпуску повернувся додому і

був заарештований у радянську армію. З війни не повернувся. За даними, які дійшли, при спробі переходу групи хлопців з с. Ортиничі разом з М. Капком загинув у бою зі смершівцями.

Василь Чайківський мав двох синів – Петра й Остапа – і дві доньки – Марію та Михайлину. Матеріально підтримували Організацію, але, як заможна родина, за плянами москалів підлягали виселенню. Остап – активіст підпілля, учасник «Самбірської січі», згодом працівник Служби безпеки, загинув від руки зрадника 1947 року. Марія допомагала підпільникам, виконувала важливі доручення Організації.

Никодим Чайківський («Пелехатий»), син Володимира, в 1936-1939 роках учився в Самбірській гімназії «Рідної школи». Спокійний юнак, мало брав участь у громадській роботі, добре вчився, знав історію України та свого краю. Коли 1942 року виникла потреба в освічених, патріотично налаштованих керівниках бойових груп самооборони, Никодим не вагаючись, пішов на вишкіл у гори. Через півроку повернувся сотенним. Налагодив бойове навчання підпільників Луки та сусідніх сіл, 1944 року керував бойовим кушем в одному з сіл Самбірщини. Загинув у бою з енкаведистами. Молодші брати Никодима Чайківського були разом з матір'ю вивезені в Сибір.

Ілько Городиський. Родини Городиських поселилися в Луці після скасування панщини і розпродажу залишків панської землі. У Городиського були діти Семен, Іван, Михайло, Мирослава.

Семен Городиський був зарахований до «куркулів» уже під час першої російської окупації. Арештований у перші дні війни, дивом врятувався з Дублянської тюрми, виселений після «другого визволення», повернувся в м. Долину, де й помер. Його син Ілько, 1930 року народження, вчився в гімназії, працював у підпіллі, був арештований і засуджений на 10 років. Повернувся в Івано-Франківську область.

У stodolі Семена Городиського зберігалася література – ціла бібліотека, що стало однією з причин його виселення.

Михайло Городиський був арештований у зв'язку зі «справою полонених», засуджений на 10 років, після повернення додому з підірваним здоров'ям незабаром помер. Дівчата Марійка і Мирослава переїхали в Самбір і виїхали на Захід.

Тут треба хоч кількома словами зупинитися на справі полонених, тому що з нею пов'язані долі деяких наших односельців.

У березні 1944 року весна була ранньою, і Великодні свята теж були рано. Снігу вже не було. Заглянувши додому, один з авторів (І. Веселовський) довідався, що у сусіда в stodolі відпочивають якісь люди, просять про них не розголошувати. При знайомстві з ними вдалося встановити з їх слів, що це радянські полонені, втекли з ешелону і розбрелися по навколишніх селах, просять їм допомогти, у них не було ворожих намірів щодо українського визвольного руху. Поява втікачів не оминула уваги місцевого керівництва підпільників – станичного Михайла Луцького, його заступника Ярослава Барана. Звідкись з'явився керівник районної Служби безпеки «Карий». Справу дослідили і декого з утікачів засудили до страти, мотивуючи тим, що серед них є заслані радянські розвідники.

Один з учасників підпілля – Михайло Шишка – після недовгого тюремного ув'язнення розповів про цю справу при столі за чаркою, де був присутній сексот, який доніс в НКВД. Засуджені М. Луцький та Я. Баран були привезені з таборів й отримали більш важке покарання – були засуджені на страту.

Тих полонених, які були страчені, поховали на городі Михайла Городиського. Він отримав 10 років покарання в таборах за участь у цій справі, яка обмежувалася для нього лише похованням страчених. Повернувся до Луки з підірваним здоров'ям і незабаром помер.

Іван Заруба («Дуб», «Крига») був з тих підпільників-націоналістів, які формувалися в освіченій сім'ї. Його вуйко Осип Брида їздив на заробітки до Бразилії, батько – до Америки, а близькі родичі Капки вчилися у семінаріях. Хлопець був меткий і проворний. Коли батько Андрій від'їжджав до Америки, а він вранці проспав, то дорікав рідним, що не розбудили. А коли тато через чотири роки повернувся, то Івась відразу його впізнав. Мав добру пам'ять, любив історію, читав історичні романи Чайковського та Опільського. А коли сходилися рідні та сусіди, вміло роз'яснював складні питання, над якими ламали собі голови наші мудрагелі-селяни. Коли батько Андрій купив чи не останню будівлю колишнього суду – в'язницю – і там організували пекарню, Іван став за челядника, освоїв промислову професію.

Активний член «Просвіти», багато читав, займався спортом. Увійшов у контакт зі старшими колегами з підпілля. Після приходу німців виїхав до Німеччини і потрапив до Берліну. Там зустрічався з емігрантами, зокрема з гетьманичем Данилом Скоропадським, сином гетьмана Павла Скоропадського.

У Німеччині Іван захворів і 1942 року повернувся до Луки. Вступив до Юнацтва ОУН і під керівництвом Ярослави Бандурович («Блакитна», член повітового проводу, юрист) розпочав ідеологічний вишкіл молоді, яка тоді масово вступала в Організацію. Лука стає центром куща підпільної роботи й організації самооборони навколишніх сіл. Село відвідують керівники обласного проводу ОУН, зокрема Іван Тершівський («Береза»), окружного – Ліщинська («Оришка»), організовується окружна жіноча мережа.

Влітку 1944 року йде перебудова організаційної мережі. Юнацтво припиняє офіційно існувати як організація, але не перестає діяти. Хто має зброю, стає членом кущової бойвки. Основний опір спрямовується проти вступу в советську армію. Арештовують Іванового батька, і він змушений зголоситися до військового комісаріату. Забирають до армії, але через деякий час звільняють через хворобу. Переходить у підпілля, стає підрайонним керівником ОУН-УПА Дублянського району. Бере участь у бою на болоті біля с. Чайковичі.

Для остаточного знищення озброєних груп зібрались енкаведисти з декількох районів двох областей – Дрогобицької та Львівської. Бойовики розпорошилися, просочилися крізь оточення, деякі поховалися по stodolax у с. Чайковичі. «Крига» потрапив на подвір'я, де господарями були поляки. Енкаведисти прощупують stodolu, а полька на колінах молиться «Отче наш...». Так, коли треба було, хоч може в цей час це були винятки, взаємодопомога виручала українців і поляків у біді...

У 1947 році воювати з енкаведистами стало важче. Наші лави поріділи, а енкаведистів, «ястребків» та сексотів ставало все більше й більше. Навіть уміло маневруючи з району в район, наші підпільники зазнавали все більших і більших втрат.

Одного дня «Крига», Володимир Камінський («Донченко») та Ярослав Капко («Майстер») добралися до Майнича, щоб відпочити і підготуватися до нових боїв. Коли зненацька почулось – «облава!», хлопці вискочили надвір і почали відстрілюватися. Перескакуючи паркан, «Крига» зачепився одягом за дошку, і тут наздогнала його ворожа куля. Володимир і Ярослав пробралися до найближчого лісу, але їх оточили облавники. Вони вступили в бій, та переважаючі сили енкаведистів, зібраних з трьох районів, зламали їхній опір. Після бою завезли їх тіла в с. Волощу Дрогобицького району.

У Луці є декілька родин з прізвищем Капко. Оскільки імена дітям давали однакові та щоб не плутати, люди придумали для окремих родів прізвиська, які вживалися неофіційно, щось на зразок шляхетських придомків, але вони в присутності їхніх носіїв не вживалися.

Великою була сім'я Василя Капка (по-вуличному Куцика). У нього були сини Іван, Онуфрій, Володимир, Микола, Дмитро, Стах (Остап), дві доньки – Ярослава та Марія. Іван – найстарший, член ОУН з початку 1930 років, заарештований, засуджений, відбував термін у Березі Картузькій. Там захворів на сухоти і помер. Володимир («Козак»), член СБ, учасник підпілля ОУН-УПА на Дрогобиччині. Відзначився в кількох боях з енкаведистами біля с. Оrove, Гаї Нижні. Загинув у бою в селі Воля Якубова 1946 року. В цьому селі йому поставлено пам'ятник. Онуфрій та Остап були мобілізовані в советську армію, загинули на фронті.

Наймолодший з цієї родини Капків – Дмитро, 1932 року народження, псевда – «Мотика», «Лютий». Прийшов у підпілля тоді, коли вже багато хто був заарештований, засуджений або відійшов у вічність.

Допомагав підтримувати зв'язок, організовувати постачання, був вістовим. Разом з ним боролось наймолодше покоління учасників визвольного руху 1940-1950 років: Ілько Городиський, Славко Шишка, Роман Капко. Їм було від 11 до 16 років.

Дмитруньо («Лютий») був затриманий енкаведистами, без суду був депортований у Сибір. Довго там не затримався – «не сподобалася» тюрма. Повернувся в Луку і продовжував боротьбу проти окупантів. Вдруге затриманий енкаведистами, які особливо люто знущалися над хлопцем. Знову був висланий у Сибір. Після смерті Сталіна повернувся з підірваним здоров'ям, проживав у Бориславі. Привітний, веселий, ніколи не жалівся на здоров'я, яке забрали в нього кати.

Капки Ілько та Юрко мали прізвисько «Бурлаки». Їхній батько ще в XIX ст. потрапив у Росію і привіз звідтіля пісню про бурлаків. Ось і прізвисько звідси. Обидва брати теж побували в Росії – у Першу світову війну служили в австрійській армії і потрапили в полон. Повернувшись з полону, Ілько привіз українські гроші з тризубом і українську національну свідомість. У цьому дусі він виховував своїх синів, яких у нього було четверо: Осип, Дмитро, Остап і

Василь. Двоє з них – Осип і Василь – отримали вищу освіту. Осип учився на священика, та зустрівся з мандрівним театром Когутяка. Познайомився з його донькою Катрусею, пристав до театру, а від священичого сану відмовився. Батько Ілля відмовився від сина і почав писати вірші на релігійні теми на лад колядок, щедрівок і псалмів. Він сам komponував мелодії до них, співав їх переважно в недільні дні після обіду або ввечері. Поетично-музична творчість дуже зацікавила нас, дітлахів, які залюбки слухали свого сільського поета і композитора. Правда, ця діяльність не зустріла схвалення місцевого пароха, та й Ілько постарів, і його мистецька діяльність припинилася.

Син Василь закінчив учительську семінарію, вчителював на Сколівщині, був довгі роки директором школи, виховав цілі покоління свідомих громадян нашої держави.

Другий брат Юрко повернувся з російського полону русофілом. Він захоплювався історією Ключевського, поглядав з надією на схід – на Советський Союз у супереч усім вісткам, які звідти доходили та поглядам своїх односельців і дітей. Його старший син Василь теж закінчив учительську семінарію, вчителював, став директором школи.

Другий син Михайло навчався два роки в гімназії «Рідної школи» в Самборі, а коли в 1939 році росіяни загарбали Західну Україну, він продовжував учитись у луцькій школі, яка була тоді перетворена в неповну середню. В 1941-1944 роках Михайло («Кармелюк») присвятив себе визвольній боротьбі. Він був керівником групи самооборони в 1942 році в с. Ортиничі та вів ідеологічний вишкіл у Луцькій станиці. 1944 року був забраний до советської армії. До села дійшли відомості, що Михайло Капка ще з одним нашим односельчанином – Михайлом Чайківським – та з групою друзів зробили спробу перейти в УПА. Зав'язався бій, у якому наші односельці загинули.

Наймолодший син Ю. Капка – Роман, 1935 року народження, вступив у боротьбу з окупантами в 1944-1946 роках. Спочатку допомагав братові Михайлові підтримувати зв'язок зі станицями сусідніх сіл. Добував зброю в німецьких вояків, допомагав підпільникам. Живе в Луці. Роман має гарний голос, добре ознайомлений з церковною службою та співами й у пенсійному віці вдома не відсиджується. Він – дяк у нашій церкві.

Останнім підпільником, який продовжував воювати проти російських окупантів, був Осип Волощак, син Михайла. З бідної селянської родини, в якій було п'ятеро дітей, відразу після приходу німців був відправлений у Німеччину на роботу. Повернувся в 1944 році з підірваним здоров'ям. Почав господарювати, проте постійні побори та утиски, чутки про організацію колгоспу вплинули на Осипа, і він перейшов у підпілля. Довго й успішно воював з енкаведистами і завдяки доброму знанню території, зв'язкам з рідними та знайомими в навколишніх селах, вже останнім бойовиком з нашого села, протримався до 1950 року. Загинув він у селі Татари (тепер Залужани), довго відстрілюючись від облавників. Не змігши взяти Осипа живим, вони підпалили стодолу, в якій той забарикадувався. Матір і сестру Осипа вивезли в Сибір, де вони й загинули.

Ми вже говорили про те, що з 1943 року значно збільшився обсяг господарських робіт у станиці. Це було обумовлено появою в гірських районах

Карпат куренів УПА, проведенням вишколів, організацією підстаршинських і старшинської шкіл. Людей треба було годувати, одягати, навчати, одним словом – утримувати армію, не маючи держави та ще й в умовах жорстокого переслідування німецькими і російськими окупантами.

Спочатку цим займався станичний Михайло Луцький («Липа»). Згодом цю функцію взяв на себе його заступник Гнат Шеремета, а помічником став Василь Дерпак. Їм довелося також збирати серед населення продукти харчування. Це була нелегка і непроста справа в ці скрутні роки. Проте Шеремета і Дерпак уміло вирішували ці проблеми. Хтось виділяв борошно, а хтось зерно, його треба було змолоти, і вже в гірських селах пекли хліб.

За свою активну роботу в справі постачання УПА та у зв'язку зі «справою полонених» Гнат Шеремета був засуджений на 25 років каторги і невдовзі там, у таборах, загинув. Василь Дерпак, засуджений на 10 років, відбув їх повністю. Повернувся додому хворим і незабаром помер.

У зв'язку з активізацією національно-визвольного руху в 1942 році до безпосередньої роботи в підпіллі залучаються дівчата. В утворенні мережі в Луці значну роль відіграла Ярослава Бандурович («Блакитна»), вона також готувала дівчат до вступу в Юнацтво ОУН. Народилася Ярослава Бандурович у 1912 році в сім'ї інженера в містечку Сколе. Працювала в самбірському суді, організаторка «Пласту», полюбилася луцьким дівчатам за щирий характер, ерудицію, романтичну вдачу.

До Юнацтва в цей час була залучена група дівчат 1925-1927 років народження. Основну роль відіграла в цій справі Розалія Заруба («Тамара»). Марійка Камінська («Малина») вступила до Юнацтва ОУН на початку 1940 років, була станичною, проводила ідеологічний вишкіл дівчат, налагоджувала зв'язок. Вчилася у торговельній школі. Арештована в 1944 році. Засуджена на довічне поселення, яке спочатку відбувала у Воркуті, а відтак у Красноярському краї. Повернулася із заслання на початку 1960 років, мешкає у Львові.

Марійка Веселовська («Іскра»), 1923 року народження. В ОУН з 1942 року, зв'язкова, станична, арештована 1945 року, засуджена. Звільнена 1955 року.

Осипа Дмитрик, в Юнацтві ОУН з 1942 року, зв'язкова. Арештована в 1944 році, засуджена на довічне заслання. Звільнена на початку 1960 років.

Стася Купчин («Дубровська»), в Юнацтві ОУН з 1941 року, зв'язкова, арештована в 1945 році, засуджена на довічне заслання. Звільнена на початку 1960 років, мешкає в Києві.

Марійка Павлик вступила до Юнацтва в 1942 році, допомагала станичним у господарських справах. У 1945 році була заарештована і засуджена на довічне заслання. Звільнена на початку 1960 років, живе в Києві.

Одарка Луцька, сестра «Перуна», 1927 року народження, в Юнацтві ОУН з 1942 року, зв'язкова. Арештована в 1944 році, вискочила з вікна другого поверху слідчого відділення Дрогобицького НКВД, втекла і сховалася від переслідування. Через деякий час легалізувалася, навчалася в педагогічному інституті, а згодом учителювала у Львівській області.

Елеонора Попіль, в Юнацтві з 1942 року, зв'язкова, арештована в 1944 році. На жаль, зламалася на допитах і розповіла про підпільну діяльність луць-

кої станиці, про ролі в ній дівчат, чим погіршила їхню долю. Засуджена на довічне заслання. Звільнена в 1960 роках, живе в м. Бориславі.

Інший учасник підпілля с. Луки – Володимир Шеремета – після затримання енкаведистами та відповідної фізичної і психологічної обробки перейшов на службу до них. Його використовували як свідка на судах. Найбільше від його доносів і свідчень потерпіли дівчата, які «винуватими» були лише в тому, що дуже любили Україну.

В. Шеремета був засуджений повстанським судом, але з переляку та, може, через залишки якогось сумління наклав на себе руки – повісився.

Багато зла завдав луцькій станиці й інший «підпільник», Осип Коца, син вийта Коци. Він втерся в довіру керівників станиці, перейшов на нелегальне становище, але часто не погоджувався при вирішенні окремих тактичних завдань. Він, звичайно, не хотів підключатися до більших операцій, де був значний ризик, переховувався, зазвичай, з одним-двома молодими повстанцями, серед яких вважав себе старшим.

Як стверджують односельці, О. Коца нав'язав стосунки з районним НКВД – оперативними уповноваженими братами Рогачовими. Він пообіцяв видати боївку луцької організації. Задумав він зробити це біля хати Сорочківського, яка стояла окремо, на віддалі приблизно кілометра від Луки по дорозі на село Татари. Розставивши людей довкола хати так, як було йому вигідно, Коца, скориставшись перестрілкою, вистрілив у спину Остапові Чайківському («Дубові»). Двоє бойовиків, Славко Шишка та Осип Курман, були поранені й відступили разом. Брати Рогачови, які розстріляли свої набойі, скориставшись смертю Чайківського, взяли його автомат, почали стріляти по відступаючих, а згодом утекли.

Після цього О. Коца до 1947 року переховувався – з одним або з двома бойовиками з с. Дорожова. У квітні 1947 року, повертаючись з бойового завдання, Микола Гарнавський («Петрусь») та інший бойовик зустрілися з О. Коцою в його криївці біля с. Ортиничі. Коца чекав на обласу. Коли підійшли енкаведисти, Коца виставив на палиці білу сорочку і перебіг до них. «Петрусь» вистрілив у спину зрадника і разом з другом підірвався гранатою, щоб не здатися живими.

На цьому можна було б закінчити нашу розповідь про той бурхливий період і тих людей, які тоді жили і боролися за Україну. Останнім із озброєних підпільників 1950 року в Луці загинув (згорів) у с. Залужанах Осип Волющак, згорів, наче смолоскип у пам'ять повстанців з нашого села.

Через кілька років сконав Сталін. Згодом почали звільняти засуджених, виселених, репресованих. Тільки декому вдалося поселитись у рідному селі або десь поблизу. Більшості з них не дозволяли повертатися додому і навіть оселятись у західних областях України. Місцеві кагебісти й адміністрація дуже слідкували за тим, щоб не відновився визвольний рух, щоб самостійницький дух не передався новим поколінням. А ці покоління змінюються одне за одним, і вони, крім загального ходу історії, хочуть знати, що діялося на тому клаптку української землі, де вони народилися, виростили.

Ми живемо тепер у незалежній Україні, але ще не перевелися її вороги, як зовнішні, так і внутрішні.

Вічна пам'ять борцям за волю України!

У кращих наукових традиціях

Роман Олійник-Рахманний. Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919-1939 роки). – Київ: «Четверта хвиля», 1999. – 229 с.

Дотепер іще недостатньою, на нашу думку, залишається в історії української літератури увага, віддана регіональним її частинам. Про це зайвий раз нагадує «Українська літературна енциклопедія». У першому з трьох виданих її томів знайдемо, наприклад, гасло і статтю «Галисійська література» (в Еспанії), але не «Галицька література». В советські часи такого типу наукові регіональні студії не були привітаними. Коли в Києві чи Львові й з'являлися праці про галицьке, буковинське чи закарпатське письменство, то підпорядковувалися вони офіційній ідеологемі «зачарованости» на «підросійський» Схід. Згідно з нею виглядало, нібито найбільшою мрією Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, Івана Франка, Ольги Кобилянської чи Василя Стефаника

було скуштувати разом з кривими тоталітарних репресій «білого царя» чи «кремлівського горця». Звісно, таке критики не витримує і з дійсним державницьким соборництвом того ж Франка чи Стефаника нічого спільного не має. Про об'єктивне висвітлення ідеологічних аспектів літературного руху на західноукраїнських землях в УРСР теж говорити не доводиться, крім хіба що прокомуністичних видань і зосереджених навколо них письменників. У зв'язку з цим в особливо складному становищі пере-

бувала учнівська й студентська молодь, що вивчала західноукраїнську літературу, зокрема міжвоєнного періоду. Адже її історія в кращому разі зводилася по університетах та інститутах УССР навіть у викладах для майбутніх фахівців до видатніших персоналій, та й то потлумачених тенденційно. Також і праці, створені у відносно вільніших умовах, як от розділ «Література Західної України (1918-1939)» з курсу «Українська радянська література» (Букареши, 1975) М. Ласло-Куцюк, не могли репрезентувати достатньо всього ідеологічного спектру, хоча свою роль виконували.

На краще ситуація почала змінюватися в нову добу переоцінки вартостей – у 1990 роках, коли почали повертатися силоміць вилучені з обігу письменницькі імена, а об'єктом наукових досліджень ставали раніше замовчувані явища (наприклад, історіософські тенденції творчості), коли з'явилися вже й вагомі синтетично-аналітичні студії проблеми, як монографія «Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х років ХХ ст.» М. Ільницького. Саме тому важливою, з огляду на вищесказане, бачиться така подія в українському книговиданні, як поява нової книжки лауреата Державної премії України ім. Тараса Шевченка, вченого й публіциста Романа Олійника-Рахманного, присвяченої саме ідеологічно-мистецькому життю Західної України, його окремому періодові. Метою автор визначив «прослідкувати розвиток літературних та ідеологічних угруповань в Західній Україні від моменту їхнього зародження через зростання й активну, продукуючу діяльність довкола кількох періодичних видань» (с. 4). Такий синхронно-діахронний ракурс дослідження, саме цілком слушне пов'язання ідеології та справ власне літературних (у час, коли, за образним висловом Михайла Грушевського, українська література після програного бою за волю стала Сандрільйоною, призначеною сидіти в попелі ще живих надій, ідеологічні аспекти проймали наскрізь літературну творчість) зумовили побудову цієї книжки, створеної «в кращих традиціях західної університетської науки» (Іван Дзюба) та рекомендованої до вжитку Міністерством освіти і науки України.

Особливістю архітектоніки нового видання є те, що воно, з одного боку, моделює структуру й сам тип курсу високошкільних лекцій з історії західноукраїнської міжвоєнної літератури – маємо-бо авторський вступ плюс дванадцять розділів-«лекцій». З другого боку, книжка Р. Олійника-Рахманного збагачує цю структуру зовсім не зайвими доповненнями. Мова про раритетні додатки, в яких уміщено доказово-ілюстративний матеріал – художній (уривки з «Послання» Євгена Маланюка, поеми «Сновидів» Святослава Гординського) й есеїстичний (розділ з «Campus Martius» Юрія Липи, закінчення студії Миколи Гнатишака «Література і суспільне життя» та промова «Становище поета» Богдана-Ігоря Антонича). Та повернімося до основних розділів праці. Її відкривають – опісля передмови «На літературно-ідеологічних пограниччях» Ф. Погребенника й авторського вступного слова – прелімінарні історичні (розділ I: «Народ на порозі Європи») й історіографічно-літературознавчі міркування (розділ II: «Джерела західноукраїнських літературних традицій»). Останнім у контекст ґрунтовної розмо-

ви залучено «молодомузців» і їхніх симпатиків, східно- й західноукраїнських (група «Митуса») символістів, а також влучно й стисло схарактеризовано спектр письменницьких угруповань і видань 1920-30 років, що надалі розглядаються докладніше.

Важливий третій розділ – «Ідеологія націоналістичної групи» – з'ясовує особливу роль «Літературно-наукового вісника» в українському житті початку ХХ століття, розвиток часопису та діяльність його редактора Дмитра Донцова. Йому в заслугу ставиться потужна критика українського «провансальства» (малоросійства, або, за гострим висловом Маланюка, «здрібнілого мікромалоросійства»), націєтворчі виступи, що підносили «волю мати і волю посідати». Вони залишили незатертий слід у національній свідомості та посприяли світоглядному формуванню багатьох письменників, насамперед «вісниківської квадриги». В українському ж письменстві Донцов, безумовно, посприяв формуванню естетики чину. Донцовським духом вивільнення від чужих ідеологій, що розслабляють українство, вмотивовано перейнято сторінки написаних у тому ж об'єктивно-безсторонньому ключі розділів IV («Криза десятиліття», розглянуто негативні припущення Донцова щодо стану української літератури) і V («Динамічний традиціоналізм»). Тут, зокрема, осмислено позитивні естетичні засновки бачення «динамічно-традиціоналістичної» плеяди українських мистців – Олени Пчілки й Лесі Українки, Василя Стефаника й Марка Черемшини, вдало вибудовано ту мозаїку властивостей, які дослідник вважав значущими в новому письменстві. До їх числа, згідно адекватної деконструкції Р. Рахманним активістської естетики редактора ЛНВ, належить настанова літератури змінити світ, воля до боротьби, піднесення сильної особистості, здатної втручатися в перебіг подій, опанувати ним. Зразки такої літератури дали Шевченко й Леся Українка, Стефаник і Хвильовий, письменники «празької групи» та ін.

Органічно між собою пов'язані шостий і сьомий розділи. Відповідно це «Велика літературна дискусія в Радянській Україні» та «Вісниківська квадрига» проти «російської тройки». Науково виважений погляд на схід від кордону над Збручем ретроспективно розкриває обставини й особливості українського «звороту прямо до Європи і прямо до себе» (Л. Курбас) у 1917-1919 роках, зміненого у 1920 роках антагонізмом між «шаленим наступом пробудженого українського *risorgimento*» та намаганнями московської влади контролювати в Україні всі ділянки життя. На противагу усталеному в радянському літературознавстві поділу мистецьких організацій на, фігурально висловлюючись, «чисті» й «нечисті» та фаворизації перших на кшталт прокомуністичних «Гарту», «Плугу» чи «Молодняка» доктор філософії Мюнхенського університету Р. Олійник пропонує і показує перспективність об'єктивних оцінювань ідейних засад і творчої практики цих та інших (футуристи, неокласици, «ваплітяни») письменницьких угруповань. Стислі, проте присутні характеристики доленосної української дискусії, як уважає доречним автор визначити й увесь період 1921-1931 в радянській Україні, розкривають дотепер актуальні висновки дискусії, показують фатальні наслідки тиску держави на свободу слова, що переріс у «чистки» і криваві реп-

ресії. Внаслідок цього українське Відродження стало розстріляним, а літературний центр у 1930 роки перемістився в Галичину.

Різномірні письменницькі контакти, але й ідеологічне протистояння, в якому моральна перевага правди була за «вісниківцями» – в центрі сьомого розділу. Дослідницька роля автора полягала, між іншим, у відокремленні літературознавчих зерен від полови, у з'ясуванні істини, опертої на незаперечних фактах, у проведенні зваженого підходу до проблеми. Такі сторінки, як, наприклад, шістдесят шоста, де все це яскраво виявлено в тонкому прокресленні зв'язків українських Сходу й Заходу, позитивно характеризують дослідницьку методу вченого та, гадаємо, об'єктивізмом у вирішенні досить дотичних і конфронтаційних питань здобудуть повну довіру до рецензованої книжки в студіюючої молоді. А ще ж тут адресат знайде аргументовані, місткі оцінки літературного набутку групи «Вікна» (віддано належне талантові Степана Тудора, вищого в порівнянні з тим, яким були наділені Петро Козланюк чи Ярослав Галан), цінну джерельну інформацію про «Нові шляхи», стосунки між групами тощо.

За результатом ідеологічного розшарування тридцятих років восьмий розділ названо «Письменники націоналістичної групи». Краще збагнути завдання й діяльність групи тут допомагають, зокрема, літературні «мініпортрети» чільних постатей серед цих «трагічних оптимістів» – Євгена Маланюка, Юрія Липи, Богдана Кравціва, Леоніда Мосендза, Олега Ольжича, Олени Теліги, Юрія Клена, Юрія Дарагана, Олекси Стефановича, Оксани Лятуринської, Уласа Самчука та інших. Подані відомості з поля їхньої життєтворчості, продовжені в наступному розділі – «Література на службі в нації» – розглядом спільного й відмінного у філософських і естетичних поглядах частини вищезгаданих письменників, синтезуються в пошуку й визначенні домінант «вісниківців». Нею справедливо вважається ідеал «визволення України з-під чужої домінації, як політичної, так і культурної», за який дехто заплатив життям. Ці та інші розділи книжки цінні, насамперед, як ключі до розуміння згаданих значних постатей міжвоєнного духовного життя та їхньої плідної праці стилосом. У них – розділах – уповні виявилось вміння дослідника відчувати та ляпідарно, але доглибно окреслити науковими засобами літературознавчого інструментарію профіль і сутність осмислюваного явища та його функціонування в часопросторі.

Цілковито оригінальними, малознаними не тільки для студіюючої молоді бачаться завершальні частини навчального видання. «Бунт конструктивістів», «Послідовники „чистого мистецтва“» й «У пошуках етичного і національного мистецтва» присвячено відповідно групам «МИ», «Назустріч» і «Дзвони». Звернення до ширшого кола літературних груп; урахування діяльності творчих постатей поза ними (Богдана Лепкого, Федора Дудка, Осипа Назарука, Володимира Бірчака, Галини Журби, Катрі Гриневичевої); плідний сам критерій оцінювання (його визначено приблизно так: а що видатнішого дало те чи інше угруповання?), належно критичний; увага до еволюційного розвитку письменників і груп; суспільний контекст їхнього розгляду – все це говорить на користь праці Р. Олійника-Рахманного.

Фактологічна її насиченість, що забезпечує конкретику інформаційного ознайомлення з часописами, навколо яких гуртувалися мистці (якби ж то всі наші студенти ще мали змогу потримати їх у руках!), вдало поєднується з «напливами» дослідницької «камери» на помітніші об'єкти. Завдяки такій вільній структурі в берегах визначених розділів-тем читач знайде докладніше розкриття ідеологічних, естетичних принципів помітніших у групах постатей (зосібна Михайла Рудницького, Святослава Гординського, Юрія Липи), вагомі спостереження над переломленням засад у специфіку літературознавчих підходів, урешті – продумані резюме про причини поразок і успіхів осіб і гуртів. Деякі питання при цьому залишаються відкритими для обговорення – наприклад, про потребу (і міру) «незалежності мистців від соціальних і націоналістичних вимог» (с. 143). З аналізу діяльності письменницьких груп окреслюються як висновки дотепер важливі ідеї впливу літератури на формування суспільної думки, підтримки української культури, важливості естетичного підходу в оцінці мистецького твору.

Не губляться в книжці причинки до історії літературних жанрів, як от подорожньої прози новітнього часу, до гумору й сатири та інформація про їх творців. Належне місце відведено значнішим виданням і постатям (наприклад, Зореславові) з буковинського та закарпатського художнього терену. Солідна філософсько-теоретична база, обізнаність з доробком авторитетних учених від Сент-Бева до Гуссерля й Веллека витворюють відповідне до предмету (скажімо, ширше цитовані виступи чільного репрезентанта школи нової критики 1920 років М. Рудницького) мислительне тло. Воно показує: українська література й наука про письменство не були між війнами на наших західних землях спримітивізованими й спрощеними, як це було в СРСР. Згідно слухних слів Петра Кононенка, в новій праці «Роман Олійник-Рахманний переконливо показує: по-перше, що і на Заході, й на Сході були різні напрямки, течії, стилі; але, по-друге, і там, і там усе те було питомо українським. Такий підхід дає плідні наслідки: ми бачимо цілісну картину еволюції української суспільної і естетичної свідомості».

Це зайвий раз потверджує приглядання – крізь шкельця критиків визначеного періоду, проте з власної позиції – до художнього спадку Святослава Гординського, Юрія Косача, Ірини Вільде. Змістовний прикінцевий розділ, що поклав початок дослідженню дещо контрверсивної системи критицизму католицького часопису «Дзвони», з'ясовує причини виникнення цього видання, висвітлює його окрему ідеологічну поставу й характеризує коло авторів – від Г. Костельника до Н. Королевої та Б.-І. Антонича. Читаючи рядки, присвячені останньому, шкодуєш, що в цій книжці не є визначальною саме естетично-філософська аналіза художніх текстів – це добротного рівня «практичне літературознавство» (див. с. 155). Проте розумієш – тоді це була б інша книжка з іншою назвою... На поетичному матеріалі великого лемка, до речі, розкрито вираз ним трьох понять екзистенціалізму К. Ясперса. В цілому ж пошуки аргументів «за» і «проти», в тому числі навіть з приводу цілих угруповань, простеження взаємодії гуртів і літературних генерацій, збалансованість оцінок, уникання модних зараз в Україні налічок на «-ізм», одним з від'ємних резуль-

татів чого є зарахування різними авторами, приміром, Олександра Олеся, до літератури то символізму, то неоромантизму, а то й імпресіонізму, з кращого боку говорять про цю не так історію літератури, як історію літературних ідей та ідеологій з центрів українського мистецтва – Львова, Варшави, Праги, а також Харкова і Києва.

Простеження життя ідей «втраченого покоління» в опатно виданій, джерельній, бібліографічно насиченій праці Р. Олійника-Рахманного, в минулому галичанина, прилученого наприкінці 1930 років до політичної діяльності ОУН, показує значущість ідейно-естетичного втілення ідеалу української волі його носіями. Врешті – невтраченість самого міжвоєнного покоління, до кращих представників якого Україна ще не раз приходитиме, і не лише в студіюючих поколіннях. Сприятиме цьому, безумовно, і нова книжка Романа Олійника-Рахманного, вихід якої став можливим також завдяки рідним автора – його дружини Надії та брата Степана, старанням перекладачки з англійської Р. Харчук і завдяки меценатській допомозі подружжя Гулеїв, за що висловлюємо їм щиру подяку від імені українських читачів.

Володимир Погребенник
доктор філології, професор
Національного педагогічного
університету ім. М. Драгоманова,
м. Київ

